

ปรมัตถโชติกะ

ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖

จิต เจตสิก รูป นิพพาน

หลักสูตรชั้นจูฬอาภิธรรมิกะตรี

รจนาโดย พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

พระบูรพาจารย์ แห่งอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผู้ริเริ่มก่อตั้งมูลนิธิสัทธัมมโชติกะ

ปรมัตถโชติกะ

ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖

จิต เจตสิก รูป นิพพาน

หลักสูตรชั้นจูฬอาภิธรรมิกะตรี

รจนาโดย

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ จัดพิมพ์

จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

วันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๖

ชื่อหนังสือ : ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖
จิต เจตสิก รูป นิพพาน
หลักสูตรชั้นจูฬอาภิธรรมิกะตรี
เจ้าของ : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ
รจนาโดย : พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ
พิมพ์ : วันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๕๖
จำนวนพิมพ์ : ๕,๐๐๐ เล่ม

พิมพ์ที่ หจก.ทิพยวิสุทธิ์
๒๔๐/๑๒๗-๑๒๙ ถนนจรัญสนิทวงศ์ แขวงบ้านช่างหล่อ เขตบางกอกน้อย กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐
โทร. ๐๒-๔๑๒๗๗๐๗, ๐๒-๔๑๒๗๗๐๙, ๐๒-๔๑๒๕๐๗๐ โทรสาร. ๐๒-๔๑๒๗๗๑๐
นายวิสุทธิ์ อัมไพรวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๕๖

คำนำ

พิมพ์ครั้งที่ ๑๑

หนังสือ ปรมัตถโชติกะ ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖ จิต เจตสิก รูป นิพพาน เป็นหลักเบื้องต้น ที่ผู้ศึกษาพระอภิธรรมจะได้ศึกษาเล่าเรียน หลักสูตรในชั้นนี้ถือได้ว่าเป็นหลักธรรมที่สำคัญมาก ผู้ที่จะเข้าใจในพระอภิธรรมปิฎก มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องทำความเข้าใจพร้อมทั้งจดจำ เท่าที่ปัญญาของผู้ศึกษาจะกระทำได้ เนื่องจากว่าหลักธรรมที่จะศึกษาในชั้นสูงต่อๆ ไปนั้น ก็จะต้องพูดถึงเรื่องจิต เจตสิก รูป นิพพาน นี้เองเป็นส่วนมาก

ส่วนที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือเมื่อผู้ศึกษาได้ศึกษาเล่าเรียนดีแล้ว ก็ควรได้นำหลักธรรมนำไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อฝึกหัดควบคุมจิตไม่ให้ตกไปในทางฝ่ายต่ำ เพราะหากผู้ศึกษาไม่สามารถควบคุมจิตใจของตนให้ตกไปในทางฝ่ายต่ำคือ โลภ โกรธ หลง ผู้นั้นคงไม่ต่างกับทัพพีที่ไม่รู้รสของแกง หวังว่าหนังสือเล่มนี้จะชี้ทางให้ผู้ศึกษาได้พบความสุขความเจริญในธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตลอดไป

ขออนุโมทนากับท่านที่มีส่วนร่วมในการพิมพ์หนังสือเล่มนี้ ขอให้ท่านจงมีความสุขความเจริญคิดสิ่งหนึ่งประการใดที่ชอบประกอบด้วยธรรมขอให้สิ่งนั้นจงสำเร็จทุกประการ และสุดท้ายขอให้ท่านได้เข้าถึงมรรค ผล นิพพาน ในอนาคตกาลอันใกล้นี้ เทอญ

อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย

มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คำปรารภเบื้องต้น

ชานิตพฺพ์ ปชานาติ เทสิตพฺพ์ ปี อาสย์

เทสโก เยน ญาเณน เทเสตุ ตสฺส เตชสา

สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงแสดงพระสัทธรรม ย่อมทรงรู้ทั่วถึงเญยยธรรม อันพระพุทธองค์พึงทรงแสดงได้หลายนัย ตลอดทั้งรู้อัธยาศัยของเหล่าเวไนยสัตว์ด้วยสัพพัญญุตญาณอันใด ขออำนาจทั้ง ๓ แห่งพระสัพพัญญุตญาณอันนั้น จงช่วยบันดาลให้ข้าพระพุทธเจ้าเกิดปัญญาอันลึกซึ้งที่สามารถจะแต่งปกรณ์เล่มนี้สำเร็จลุล่วงไปได้โดยเรียบร้อย

พระสัพพัญญุตญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น มีอำนาจ ๓ อย่าง คือ

๑. เทเสตพฺพธมฺม ทรงรู้ธรรมที่ควรแสดงทั่วไป ซึ่งได้แก่ เญยยธรรม ๕ ประการ

๒. เทเสตพฺพธมฺมปการ ทรงรู้ในการแสดงธรรมได้หลายนัย คือทรงสามารถแสดงได้โดยวิจิตรพิสดาร แม้ในเรื่องเดียวกัน

๓. เวเนยฺยชฺฌาสย ทรงรู้อัธยาศัยของเหล่าเวไนยสัตว์ทั่วไปว่า ธรรมอันใดที่จะเหมาะสม และเป็นประโยชน์แก่บุคคลจำพวกใด ก็ทรงยกข้อธรรมเหล่านั้นขึ้นแสดงให้เหมาะสมแก่อัธยาศัยของบุคคลนั้นๆ

ด้วยเหตุที่พระสัพพัญญุตญาณมีอำนาจทั้ง ๓ ดังที่ได้กล่าวมานี้ เพราะเหตุนี้แหละเมื่อเวลาที่พระองค์ทรงแสดงธรรมเทศนาอยู่นั้น พุทธบริษัททั้งหลายที่กำลังสดับตรับฟังพระสัทธรรมเทศนาของพระองค์อยู่ในขณะนั้น ต่างก็ได้บรรลุถึงซึ่ง มรรค ผล นับเป็นจำนวนโกฏิ นับว่าพระสัพพัญญุตญาณนี้มีประโยชน์อย่างยิ่งแก่บรรดาสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้

ผู้ที่แต่งปกรณ์ก็ดี ผู้ที่แนะนำสั่งสอนปริยัติธรรม คือ พระสูตร พระวินัย พระอภิธรรม และปฏิบัติธรรม คือ สมถะ วิปัสสนาก็ดี ผู้ที่เป็นธรรมกถึกมีหน้าที่แสดงธรรมแก่ประชุมชนทั้งหลาย เพื่อยังศรัทธาให้เกิดและระงับดับนิวรณ์ชั่วขณะก็ดี ล้วนแต่ทำกิจการงานที่เกี่ยวกับการสร้างบารมี ทั้งเป็นสิ่งสำคัญในการที่จะรักษาพระพุทธศาสนาไว้ให้ดำรงคงที่และเจริญยิ่งขึ้นทั้งนั้น ฉะนั้นบุคคลทั้ง ๓ จำพวกนี้ จำเป็นจะต้องมีปัญญาที่ประกอบด้วย อำนาจ ๓ ประการ ของพระสัพพัญญุตญาณตามสมควรที่จะมีได้

๑. บุคคลทั้ง ๓ จำพวกที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ จะมีปัญญาประกอบด้วยอำนาจ ๓ ประการของพระสัพพัญญุตญาณได้นั้น ผู้นั้นจะต้องได้รับการศึกษาเล่าเรียนจนจบหลักสูตรมาแล้ว จึงจะมีปัญญาที่ประกอบด้วยอำนาจตามข้อที่หนึ่งได้ตามสมควร

๒. หลักสูตรที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาจนจบแล้วนั้น จะต้องเป็นการศึกษาเล่าเรียนที่ได้ฟังคำอธิบายเปรียบเทียบ อุปมาอุปไมย และวินิจฉัยข้อความต่างๆ มาจากอาจารย์ที่มีหลักฐานและทรงคุณความรู้ดี จึงจะมีปัญญาที่ประกอบด้วยอำนาจตามข้อที่สองได้บ้างตามสมควร

๓. เมื่อได้ศึกษาเล่าเรียนจนจบหลักสูตร พร้อมทั้งได้ฟังคำอธิบายที่ดีมาแล้ว จะต้องเข้าใจถึงการทำการพูดของบุคคลทั้งหลายที่เป็นไปตามสภาวะ เพราะว่าการทำการพูดที่เกิดจากอกุศลเจตสิก และการทำการพูดที่เกิดจากโสภณเจตสิกนั้น เมื่อว่าโดย **อารมณ์ วิถี ลักขณะ รส ปัจจุปัฏฐาน ปทัฏฐาน** แล้ว มีความต่างกัน ถึงแม้ว่าจะต่างกันก็จริง แต่การทำการพูดที่เกิดจากอกุศลเจตสิกที่เป็นอย่างสุขุมนั้นคล้ายๆ กันกับการทำการพูดที่เกิดจากโสภณเจตสิกที่เป็นฝ่ายดี ฉะนั้น บุคคลทั้ง ๓ จำพวกนี้ จะต้องเข้าใจถึงความต่างกันระหว่างการทำการพูดที่เกิดจากโลภะและการทำการพูดที่เกิดจากศรัทธา สติ อโทสะ มุทิตา ตามความเป็นจริงประการหนึ่ง ระหว่างการทำการพูดที่เกิดจากโทสะ และการทำการพูดที่เกิดจาก หิริ โอตตัปปะ กรุณา ตามความเป็นจริงประการหนึ่ง การทำการพูดที่เกิดจากทิฏฐิ วิจิกิจฉา อิสสา และการทำการพูดที่เกิดจากสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ปัญญาตามความเป็นจริง ประการหนึ่ง การทำการพูดที่เกิดจากโมหะ มานะ ถีนมิทธะ และการทำการพูดที่เกิดจากอโลภะ อโทสะ ตัตตรมัชฌัตตตา กรุณา ปัญญา ตามความเป็นจริงประการหนึ่ง ดังนี้เป็นต้น จึงจะมีปัญญาที่ประกอบด้วยอำนาจตามข้อที่สามได้ตามสมควร ถ้าไม่เป็นไปตามที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ผู้นั้นก็ไม่มีปัญญาที่ประกอบด้วยอำนาจทั้ง ๓ ประการ คงมีแต่ปัญญาที่เป็นธรรมดา ด้วยเหตุนี้การคิด การแสดง การแต่งปกรณ์ต่างๆ ก็จะน้อมไปในทางอัตตโนมติ ที่นอกจากพระพุทธภาษิต และอรรถกถาฎีกาเป็นส่วนมาก เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้ที่ได้รับการอบรมหรือผู้ที่ได้อ่านได้ฟังปกรณ์ต่างๆ จากท่านเหล่านี้ ถ้าเกิดความเชื่อถือในคำกล่าวนั้นๆ แล้ว อุปมาเหมือนกับคนไข้ที่รับประทานยาผิดไป เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่ง เพราะว่าผู้ที่ได้รับการอบรมหรือการได้อ่านได้ฟังจากปกรณ์ต่างๆนี้ มิได้ทราบถึงพุทธภาษิต อรรถกถา โดยถ่องแท้

แต่ถ้าบุคคลทั้ง ๓ จำพวก (**คันถการะ คันถวาจกะ ธรรมกถิกะ**) เหล่านี้มีปัญญาที่ประกอบด้วยอำนาจ ๓ ประการ ของพระสัพพัญญุตญาณตามสมควรที่จะมีได้ดังนี้แล้ว ปกรณ์ที่ผู้นั้นแต่งขึ้นก็ดี ปริยัติธรรมหรือปฏิบัติธรรมที่ผู้นั้นแนะนำสั่งสอนก็ดี ธรรมที่ผู้นั้นกำลังแสดงอยู่ก็ดี ย่อมเป็นประโยชน์แก่บุคคลที่ได้อ่าน ได้เรียน ได้ฟังอย่างแน่นอน เหมือนกับผู้ที่ได้บริโภคยาที่ดีฉะนั้น

ด้วยอำนาจกุศลจิต ที่อาตมภาพได้มาระลึกนึกถึง คุณของพระสัพพัญญุตญาณ ฉะนั้น ขออำนาจทั้ง ๓ ประการที่มีอยู่แล้วภายในจิตตสันดานของอาตมภาพตามสมควรนั้น จงปรากฏเกิดขึ้นในขณะที่กำลังแต่งปกรณ์อยู่ เพื่อให้ปกรณ์นี้ได้สำเร็จลุล่วงไปได้โดยเรียบร้อย จะได้เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่ศึกษาเล่าเรียนปกรณ์นี้

อนึ่ง ในปริยัติศาสนานั้น ประกอบด้วยปิฎกทั้ง ๓ คือ **สุตตันตปิฎก วินัยปิฎก อภิธรรมปิฎก** ในบรรดาปิฎกทั้ง ๓ นี้ ถ้าหากว่ามีการแปลบาลี และคำอธิบาย เฉพาะสุตตันตปิฎกๆ เดียวแล้ว ในประเทศนั้นก็จะมีการสอนการเรียนเฉพาะแต่สุตตันตปิฎกเท่านั้น การสอนการเรียนในวินัยปิฎกและอภิธรรมปิฎกก็มีขึ้นไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะบังเกิดโทษแก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย โดยพุทธศาสนิกชนทั้งหลายเหล่านั้น มีความสนใจแต่ในการทำมาหาเลี้ยงชีพอย่างเดียว ขาดระเบียบวินัยทางกาย วาจา และขาดความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา มีแต่ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ดูหมิ่นเหยียดหยามวินัยปิฎก อภิธรรมปิฎก ซึ่งเป็นพุทธภาษิต นี้เป็นโทษที่เกิดจากการที่ไม่ได้รับการศึกษาเล่าเรียนในวินัยปิฎกและอภิธรรมปิฎกนั้นเอง

ถ้าคำแปลและคำอธิบายมีแต่พระสุตตันตปิฎกและวินัยปิฎก ๒ อย่างนี้เท่านั้น ไม่มีคำแปลและคำอธิบายในอภิธรรมปิฎกดังนี้แล้ว ประเทศนั้นๆ ก็มีการสอนการศึกษาเล่าเรียนเฉพาะแต่สุตตันตปิฎกและวินัยปิฎกเท่านั้น การศึกษาเล่าเรียนในอภิธรรมปิฎกก็มีขึ้นไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะบังเกิดโทษแก่พุทธศาสนิกชนทั้งหลาย โดยพุทธศาสนิกชนเหล่านั้นพากันสนใจแต่ในการทำมาหาเลี้ยงชีพและการมีระเบียบเรียบร้อย ทางกาย วาจา เพื่อประดับความสวยงามเฉพาะหน้าอันเป็นภายนอก แต่สำหรับด้านจิตใจอันเป็นส่วนภายในแล้ว ก็ขาดความเชื่อความเลื่อมใสไม่มั่นคงในศาสนาของตน มีแต่ทิฏฐิการเห็นผิด มานะการถือตัว ดูถูกดูหมิ่นในอภิธรรมปิฎกนี้ เป็นโทษที่เกิดขึ้นจากการที่ไม่ได้รับการศึกษาเล่าเรียนในอภิธรรมปิฎกนั้นเอง

ฉะนั้น ประเทศใด ถ้ามีคำแปลและคำอธิบายในปิฎกทั้ง ๓ โดยครบถ้วนแล้ว พุทธศาสนิกชนทั้งหลายในประเทศนั้น ก็จะได้รับการศึกษาเล่าเรียนในปิฎกทั้ง ๓ โดยครบถ้วน เมื่อเป็นเช่นนี้จิตใจของพุทธศาสนิกชนเหล่านั้น ก็ประกอบด้วยความเชื่อความเลื่อมใสในศาสนาของตนโดยมั่นคง ไม่มีจิตใจเอนเอียงไปในลัทธิอื่นๆ ทั้งลัทธินั้นๆ ก็มิอาจที่จะแทรกแซง หรือทำลายความเชื่อความเลื่อมใสของพุทธศาสนิกชนเหล่านั้นได้ นิยตมิจฉาทิฏฐิ สัสสตทิฏฐิ อุจเฉททิฏฐิ ทั้ง ๓ นี้ก็เกิดขึ้นไม่ได้ คงมีแต่สักกายทิฏฐิ อันเป็นทิฏฐิธรรมดา

อยาถาวมานะ การถือตัวไม่สมควร และ **ยาถาวมานะ** การถือตัวที่สมควรที่เป็นอย่างหยาบก็เกิดขึ้นไม่ได้ มีแต่ยาถาวมานะ คือการถือตัวโดยสมควรที่เป็นอย่างสุขุม ทั้งบุพพเจตนามุญจเจตนา อปรเจตนา ที่เกี่ยวกับการบริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ของพุทธศาสนิกชน ทั้งหลายเหล่านั้น ก็เป็นเจตนาที่ดีที่บริสุทธิ์ถูกต้อง ห่างไกลจากอกุศลธรรมที่จะเข้ามาแทรกในเจตนาทั้ง ๓ นั้นได้ตามสมควร นี้เป็นคุณประโยชน์ที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียนในอภิธรรมปิฎกนั้นเอง

เมื่อสรุปความแล้ว การศึกษาเล่าเรียนในปิฎกทั้ง ๓ นี้ การศึกษาในอภิธรรมปิฎกจัดได้ว่าเป็นการศึกษาที่อำนวยประโยชน์มาก ทั้งนี้ก็เพราะเหตุว่าการศึกษาในอภิธรรมปิฎกนั้นเข้าช่วยสนับสนุนส่งเสริมการศึกษาในปิฎกทั้ง๒ขจัดความเข้าใจผิดให้เกิดความเข้าใจถูกว่าความรู้ที่ตนได้รับมาจากการศึกษาเล่าเรียนสุตตันตปิฎกนั้น มิได้ทำให้เกิดประโยชน์เฉพาะแต่ในการตั้งตัวเป็นหลักฐาน ในปัจจุบันชาตินี้เท่านั้น หากแต่เป็นการให้เข้าใจในความประพฤติปฏิบัติทั้งที่เป็นฝ่ายดีและฝ่ายชั่วเพื่อจะได้ปลีกตัวจากความชั่วแล้วมาดำเนินชีวิตตามแนวทางที่ดีนับตั้งแต่ขั้นต่ำตลอดจนถึงขั้นสูงให้สำเร็จทั้งประโยชน์ตนและประโยชน์ท่านทั้งในภพนี้และภพหน้า

และความรู้ที่เกิดจากการศึกษาวินัย ก็มิใช่เป็นแต่เพียงเพื่อให้มีระเบียบเรียบร้อยทางกาย และวาจาในการสมาคมที่สำคัญๆ เฉพาะหน้าเท่านั้นก็หามิได้ หากแต่มุ่งหมายให้กายและวาจานั้นบริสุทธิ์ เพื่อมิให้ตนต้องได้รับความเดือดร้อน หรือผู้อื่นได้รับความเดือดร้อนโดยอาศัยกาย วาจา ของตน

ข้อนี้เมื่อจะยกขึ้นเปรียบเทียบแล้ว **พระอภิธรรมปิฎกเหมือนรากแก้ว พระวินัยปิฎกเหมือนลำต้น พระสุตตันตปิฎกเหมือนกิ่งก้านสาขา** หรืออีกนัยหนึ่ง ถ้าจะเปรียบกับร่างกาย **อภิธรรมปิฎกเหมือนกับหัวใจ วินัยปิฎกเหมือนกับชีวิต สุตตันตปิฎกเหมือนกับอวัยวะ**

ฉะนั้น อาตมภาพได้เริ่มทำการสอนพระอภิธรรมแก่บรรดานักศึกษาทั้งหลายตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๒ ณ อภิธรรมมหาวิทยาลัยวัดระฆังโฆสิตาราม จังหวัดธนบุรี ทุกๆ วันเป็นต้นมา จนถึง พ.ศ. ๒๕๐๙ นี้ อาตมภาพได้ทำการสอนปกรณ์ต่างๆ และแต่งปกรณ์ที่เกี่ยวกับอภิธรรมปิฎกพร้อมกันไปด้วย บัดนี้ ปกรณ์ที่เกี่ยวกับอภิธรรมปิฎกที่ได้จัดเรียบเรียงขึ้นสำเร็จเป็นหลักสูตรแล้ว และจะสำเร็จเป็นหลักสูตรเร็วๆ นี้ มีจำนวน ๒๕ เล่ม

ตามที่อาตมภาพได้กล่าวมาแล้วนี้ หาใช่เป็นการกล่าวโอ้อวดอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ อาตมภาพมีความมุ่งหมายเพื่อให้บรรดาพุทธศาสนิกชนทั้งหลายที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาได้ทราบถึงวัตถุประสงค์ของอาตมภาพโดยแท้จริงว่า อาตมภาพได้รับความลำบากทั้งทางกายและทางใจมิใช่น้อย และเมื่อการแต่งปกรณ์เสร็จแล้ว การที่จะจัดพิมพ์ให้เป็นหนังสือขึ้นเพื่อเป็นธรรมเจดีย์ ก็จัดพิมพ์ให้สำเร็จได้โดยยาก เพราะพุทธศาสนิกชนทั้งหลายยังไม่นิยมศึกษาเล่าเรียนในธรรมชั้นนี้ และบางคนก็เข้าใจผิดไปว่า หนังสือธรรมนั้นเป็นหนังสือที่มีคนนิยมพิมพ์แจกในงานศพอยู่แล้ว ไม่จำเป็นจะต้องลงทุนสร้างหรือลงทุนซื้อก็ได้ ด้วยเหตุนี้ การที่พิมพ์หนังสืออภิธรรมให้สำเร็จบริบูรณ์ตาม หลักสูตรนั้น ก็เป็นการที่ทำไปได้โดยยาก

อนึ่ง ในการแต่งปกรณ์ต่างๆ นั้นก็ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ทำได้ง่ายๆ เพราะอาตมภาพไม่ใช่เป็นคนไทย การเขียนภาษาไทยนั้นย่อมกระทำไปโดยลำพังตนเองไม่ได้ ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องมีผู้ช่วยเขียน ซึ่งผู้ช่วยเขียนนี้สำคัญมากและหาได้โดยยาก เพราะผู้ที่จะช่วยเหลือนั้นมิใช่ว่าจะเขียนไปตามคำบอกของอาตมภาพอย่างเดียวก็หามิได้ ผู้ช่วยเขียนปกรณ์จะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ในพระอภิธรรมดีพออย่างหนึ่ง จะต้องมีศรัทธาและอุตสาหะวิริยะจริงๆ อย่างหนึ่ง ต้องมีความรู้ในด้านภาษาไทยพอสมควรอย่างหนึ่ง ต้องมีโอกาสพอที่จะทำได้อย่างหนึ่ง ผู้ที่พร้อมด้วยลักษณะดังกล่าวมานี้แล้ว จึงจะเป็นผู้ช่วยเขียนปกรณ์ได้ ถ้ามิฉะนั้นก็กระทำไปไม่สำเร็จ เรื่องนี้อาตมภาพได้เคยใช้ผู้เขียนมามากมายหลายท่านแล้ว ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต ทั้งบุรุษและสตรีในตอนแรกนั้นได้ใช้บรรพชิตซึ่งเป็นนักศึกษาอภิธรรมให้ช่วยเขียน แต่ผลที่ได้รับนั้น ไม่สำเร็จ เนื่องจากบางท่านก็ไม่สามารถพอ บางท่านมีความสามารถพอ แต่ขาดอุตสาหะวิริยะบ้าง มีกิจกังวลต่างๆ บ้าง ฉะนั้น งานที่ให้ทำจึงไม่ลุล่วงไปได้ คงช่วยได้แต่เพียงเล็กๆ น้อยๆ เท่านั้น ในขั้นต่อมาได้ใช้นักศึกษาชายให้ช่วยเขียน ผลที่ได้รับสำเร็จเป็นส่วนน้อยไม่สามารถทำให้กิจการดำเนินก้าวหน้าไปได้ ด้วยเหตุนี้ อาตมภาพจึงได้คัดเลือกนักศึกษาที่มีความรู้ความสามารถที่จะช่วยในกิจการอันนี้ของอาตมภาพได้มาให้ช่วยเขียน

หลายท่าน ผลงานที่ปรากฏสำเร็จลงไปได้ด้วยดี จนกระทั่งปี พ.ศ. ๒๕๐๓ นั้น คือปกรณ์ที่เกี่ยวกับพระอภิธรรม ๒๐ เล่ม หนังสือที่เกี่ยวกับการแสดงปาฐกถา และธรรมเทศนา ๕ เล่มเหล่านี้ ก็โดยอาศัยนักศึกษาผู้มีศรัทธาเป็นผู้นำความสำเร็จมาสู่อาตมภาพเป็นส่วนมาก เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าในระหว่างที่อาตมภาพดำเนินงานอยู่นั้น ได้รับความลำบากมากทั้งทางกายและทางใจ

แต่อย่างไรก็ตามอาตมภาพลำบากผู้เดียวแต่ทำให้ผู้อื่นเป็นจำนวนมากได้รับประโยชน์และความสุขทั้งในชาตินี้และชาติหน้าแล้วอาตมภาพก็ยินดียอมรับความลำบากนั้นๆทุกประการโดยมิได้นึกเป็นอย่างอื่น นอกจากจะพยายามชักชวนนักศึกษาอภิธรรมทั้งหลาย กับท่านที่มีความเชื่อความเลื่อมใสในพระอภิธรรมให้ช่วยกันสร้างปกรณ์ต่างๆ ที่ได้เรียบเรียงเสร็จไปแล้วให้เป็นหนังสือหลักธรรมขึ้นไว้ในพระพุทธศาสนา และเป็นประโยชน์แก่บรรดานักศึกษาพระอภิธรรมต่อไปประการหนึ่ง และเพื่อเป็นการสร้างสมบารมีทั้ง ๑๐ ตามสมควรที่จะเป็นได้ประการหนึ่ง

ปกรณ์เล่มนี้เป็นหลักสูตรสำหรับนักศึกษาชั้นจูฬอาภิธรรมิกะตรี โดยเฉพาะ และการที่ได้จัดตั้งปัญหาขึ้นไว้ในปกรณ์นี้นั้น ก็เพื่อประโยชน์แก่บรรดาครูผู้ที่ทำการสอน และนักศึกษาที่กำลังเล่าเรียน จะได้เล่าเรียนศึกษาปัญหาเหล่านี้พร้อมกันไปด้วย เพราะว่าเมื่อถึงคราวสอบนั้นจะได้จัดการคัดปัญหาที่ได้จัดตั้งไว้แล้วในปกรณ์นี้ มาออกเป็นข้อเขียนทั้ง ๑๐ ข้อ พร้อมทั้งคำเฉลยบางข้อก็ได้เขียนเอาไว้แล้วโดยชัดเจน ส่วนข้อสัมภาษณ์ ๕ ข้อนั้น จะได้จัดการคัดเอามาจากคำอธิบายต่างๆ ที่ได้อธิบายไว้แล้ว ณ ข้างต้นมาออกเป็นข้อสัมภาษณ์ ทั้งนี้ก็เพื่อจะได้เป็นประโยชน์แก่บรรดานักศึกษาทั้งหลายนั้นเอง

สำหรับการสอนและการสอบในอภิธรรมมหาวิทยาลัย วัดระฆังโฆสิตาราม ธนบุรี มีชั้นนักศึกษา ๙ ชั้น ชั้นอาจารย์ ๖ ชั้น

ชั้นนักศึกษา มี ๙ ชั้น คือ

๑.	จูฬอาภิธรรมิกะ	ตรี	กำหนดปกรณ์ คือ	อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉท ๑-๒-๖
๒.	” ”	โท	” ”	อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉท ๓-๗
๓.	” ”	เอก	” ”	ธัมมสังคณีสรูปัตถนิสสยะ
๔.	มัชฌิมอาภิธรรมิกะ	ตรี	กำหนดปกรณ์ คือ	อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉท ๔-๕

๕.	มัชฌิมอาภิธรรมิกะ	โท	กำหนดปกรณ์ คือ	อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉท ๘-๙
๖.	” ”	เอก	” ”	ธาตุกถาสรูปัตถนิสสยะ
๗.	มหาอาภิธรรมิกะ	ตรี	” ”	ยมกสรูปัตถนิสสยะ ภาค ๑
๘.	” ”	โท	” ”	ยมกสรูปัตถนิสสยะ ภาค ๒-๓
๙.	” ”	เอก	” ”	มหาปัฏฐานสรูปัตถนิสสยะ

ชั้นอาจารย์ มี ๖ ชั้น คือ

๑.	อภิธรรมกถิกะ	ตรี	กำหนดปกรณ์ คือ	อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉท ๑-๒-๓ พร้อมทั้งคำอธิบายมาจากอรรถกถา ฎีกา
๒.	” ”	โท	” ”	อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉท ๕-๖-๗ พร้อมทั้งคำอธิบายมาจากอรรถกถา ฎีกา
๓.	” ”	เอก	” ”	อภิธัมมัตถสังคหะปริจเฉท ๔-๘-๙ พร้อมทั้งคำอธิบาย มาจากอรรถกถา ฎีกา
๔.	อภิธรรมาจริยะ	ตรี	” ”	ธัมมสังคณีและธาตุกถาสรูปัตถนิสสยะ
๕.	” ”	โท	” ”	ยมกสรูปัตถนิสสยะภาค ๑-๒-๓
๖.	” ”	เอก	” ”	มหาปัฏฐานสรูปัตถนิสสยะ และบาลีไวยากรณ์ แปลธรรมบท อรรถกถา

การศึกษาพระอภิธรรมนี้ มิใช่มีแต่อภิธัมมัตถสังคหปกรณ์อย่างเดียว ยังมีปกรณ์อื่นๆ ที่มีเนื้อความสุขุมยิ่งขึ้นไปตามลำดับ นับตั้งแต่ธัมมสังคณีปกรณ์ เป็นต้น จนถึงยมกปกรณ์ และมหาปัฏฐานปกรณ์ สำหรับอภิธัมมัตถสังคหปกรณ์นั้น เพียงแต่เป็นปกรณ์ที่เป็นพื้นของอภิธรรม ๗ คัมภีร์เท่านั้น ฉะนั้น การศึกษาพระอภิธรรมนี้ ถ้าศึกษาเฉพาะแต่อภิธัมมัตถสังคหะอย่างเดียวแล้ว การรู้เนื้อความของอภิธรรมและการเข้าใจในสภาวธรรมให้กว้างขวางลึกซึ้งนั้น ย่อมเป็นไปไม่ได้ อีกประการหนึ่ง เมื่อกำลังศึกษาอภิธัมมัตถสังคหะอยู่นั้น นักศึกษาควรศึกษาในอรรถกถาฎีกาพร้อมกับเฉลยปัญหาไปด้วย และถ้านักศึกษามีความเข้าใจในอภิธัมมัตถสังคหะทั้ง ๙ ปริจเฉทได้ดีแล้ว ผู้นั้นย่อมสามารถเล่าเรียนในอภิธรรมปกรณ์ชั้นสูง มีธัมมสังคณีมาติกาเป็นต้น จนถึงมหาปัฏฐานปกรณ์ได้โดยสะดวก

เมื่อมีความเข้าใจในปกรณ์ชั้นสูงดีแล้วย่อมจะได้รู้ถึงอรรถรสและธรรมรสในพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งมีอินทรีย์แก่กล้า มั่นคง ในพระพุทธศาสนา ไม่หวั่นไหวทั้งในภพนี้และภพหน้า ตลอดจนได้ประสบวิมุตติรส สำเร็จเป็นสัมมาสัมโพธิญาณ ปัจเจกโพธิญาณ สาวกโพธิญาณ ตามความปรารถนาของตนๆ

หนังสือหลักสูตรจูฬอาภิธรรมิกะตรี ที่ได้จัดพิมพ์ขึ้นครั้งที่ ๔ นี้นั้น ก็เพราะได้กำลังทรัพย์จากนักศึกษาทั้งหลาย ทั้งที่เป็นคฤหัสถ์และบรรพชิต ที่ได้ช่วยกันสร้างหนังสือต่างๆ ไปเป็นจำนวนมาก

ฉะนั้น อาตมภาพขออนุโมทนาในกุศลเจตนาของนักศึกษาทั้งหลาย และพร้อมด้วยท่านที่ได้บริจาคทรัพย์สร้างหนังสือขึ้นทุกๆ ท่าน ขออำนาจกุศลเจตนาของท่านนี้ จงบันดาลให้ท่านทั้งหลายสำเร็จในธรรมอันประเสริฐของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยทุกๆ ท่านเทอญ.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

ข้อปฏิบัติในการสอนและการศึกษา

อาจารย์สอนพระอภิธรรม และนักศึกษาทั้งหลายพึงทราบข้อปฏิบัติของการสอนการศึกษา ดังนี้ คือ

ผู้ที่เป็นอาจารย์สอน ต้องปฏิบัติตามหลัก ๑๐ ข้อ ดังต่อไปนี้

๑. จะต้องให้นักศึกษาทั้งหลาย ทำการอ่านบทเรียนนั้นๆ ให้จำได้เสียก่อน

๒. บทเรียนใดที่มีบาลีและคำแปล ก็ควรจะอธิบายคำแปลนั้น ๆ ว่า มาจากบาลีคำนี้ ให้นักศึกษาทราบโดยสังเขป และต้องให้นักศึกษาอ่านบาลีคำแปลนั้นๆ ให้ถูกต้องจนคล่องปากด้วย

๓. เมื่อนักศึกษาทำการอ่านบทเรียนนั้นๆ ได้โดยถูกต้องดีแล้ว ก็ควรจะอธิบายเนื้อความของบทเรียนนั้นๆ ให้นักศึกษาทราบ

๔. เมื่อนักศึกษาได้ฟังคำอธิบายแล้ว ก็ควรจะให้นักศึกษานั้นๆ กล่าวตามคำอธิบายที่ได้อธิบายไปแล้วนั้นด้วย

๕. ควรเปิดโอกาสให้แก่นักศึกษา ได้มีโอกาสซักถามข้อความที่ยังไม่เข้าใจ

๖. ต้องยกข้ออุปมาอุปไมย ในข้อความที่นักศึกษาได้ซักถามนั้นๆ ด้วย

๗. ต่อจากนี้ ก็ควรจะตั้งปัญหาถามข้อความที่กำลังสอนอยู่ ณ บัดนี้ เพื่อนักศึกษาทั้งหลายจะได้แก้ปัญหานั้นๆ เมื่อนักศึกษายังแก้ปัญหาไม่ถูก ก็ต้องแนะนำชี้แจง แก้ปัญหาให้แก่นักศึกษา

๘. การแนะนำชี้แจง ก็ต้องชี้แจงเฉพาะแต่ในหลักเกณฑ์นั้นๆ ไม่ควรจะอธิบายจนนอกเขตของหลักธรรมนั้นๆ ไป

๙. ต้องรักษาระเบียบในการซักถามข้อความของนักศึกษาด้วย เพื่อป้องกันมิให้นักศึกษาเอาข้อความที่นอกเรื่องนั้นๆ มาซักถาม

๑๐. เมื่อสอนครบสัปดาห์หนึ่งแล้ว ก็ควรจะตั้งปัญหาในบทเรียนที่ได้สอนผ่านมาแล้วตลอดสัปดาห์หนึ่งนั้น แก่นักศึกษาทั้งหลายสัก ๑๐ ข้อ และในวันที่ตั้งปัญหานี้ก็ควรหยุดทำการสอนสัก ๑ วัน

นักศึกษาทั้งหลาย ต้องปฏิบัติตามหลักเกณฑ์ ทั้ง ๑๐ ข้อ ดังต่อไปนี้

๑. นักศึกษา ควรท่องจำบาลีคำแปลและหลักธรรมที่สำคัญๆ ไว้

๒. บทเรียนทั้งหมด ต้องอ่านให้ถูกต้องจนคล่องปากต่อหน้าอาจารย์

๓. คำอธิบายต่างๆ ที่อาจารย์ได้อธิบายให้ฟังแล้วนั้น ควรจำและพูดตามคำอธิบายนั้นๆ ได้โดยถูกต้องด้วย

๔. ข้อความใดที่ยังไม่เข้าใจโดยชัดเจน ต้องไต่ถามจนได้รับความเข้าใจในข้อความที่ยังไม่เข้าใจนั้น

๕. ต้องพยายามบันทึกคำอธิบายที่เป็นหลักสำคัญๆ เอาไว้ เพื่อสำหรับจะได้นำเอาไปพิจารณาใคร่ครวญในหลักธรรมนั้นๆ

๖. ไม่ควรนำเอาข้อความที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับวิชาที่เรากำลังเล่าเรียนอยู่มาไต่ถาม

๗. นักศึกษาทั้งหลายอย่าเพียงแต่นั่งฟังกับนั่งจดอย่างเดียว แต่ควรจะต้องใช้ปากพูดในขณะที่กำลังเล่าเรียนอยู่นั้นด้วย

๘. เมื่อถึงคราวตั้งปัญหา ในขณะที่นักศึกษากำลังเล่าเรียนอยู่นั้น นักศึกษาควรพยายามใคร่ครวญให้เข้าใจในปัญหาที่ตั้งขึ้นนั้นเสียก่อน แล้วจึงค่อยตอบ

๙. เมื่อใคร่ครวญจนเข้าใจในปัญหาที่ตั้งขึ้นแล้วนั้น นักศึกษาทั้งหลายควรตอบปัญหา ไม่ว่าจะตอบผิดหรือถูก

๑๐. เมื่อลงมือศึกษาแล้วควรมาศึกษาให้ติดต่อโดยลำดับ ทั้งนี้เพื่ออบรมอินทรีย์ทั้ง ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ให้แก่กล้าขึ้น

สุดท้ายนี้ได้นำคาถาที่บัณฑิตทั้งหลายได้กล่าวไว้มาแสดงณที่นี้เพื่อเป็นประโยชน์แก่อาจารย์และนักศึกษาจะได้ปฏิบัติตามข้อความในคาถาบทนี้

วินา หตฺเถน เลขนํ　　มุเขน ปธนํ วินา

วินา จิตฺเตน ชานนฺ　　น อตฺถ ญายเต กทา

เว้นการเขียน เว้นการอ่าน และเว้นความเข้าใจ คือ จำได้ทั้ง ๓ นี้เสียแล้ว ผู้นั้นจะมีความรู้ถึงเนื้อความได้เมื่อไร? จะไม่รู้ถึงเนื้อความแน่นอน

โปตฺถเกสุ จ ยํ สิปฺปํ　　ปรหตฺเถสุ ยํ ธนํ

ยถา กิจฺเจ สมุปฺปนฺเน　　น ตํ สิปฺปํ น ตํ ธนํ

วิชาต่างๆ ที่อยู่แต่ในคัมภีร์ ทรัพย์ที่อยู่ในกำมือของคนอื่น เมื่อมีกิจจำเป็นเกิดขึ้นวิชา นั้นๆ ก็ไม่ใช่ความรู้ของเรา ทรัพย์นั้นๆ ก็ไม่ใช่ทรัพย์ของเรา

รูปโยพฺพนสมฺปนฺนา วิสาลกุลสมฺภวา

วิชฺชาหีนา น โสภนฺเต นิคฺคนฺธา อิว กึสุกา

บุคคลใด แม้ว่ามีรูปร่างผิวพรรณงดงาม และเกิดอยู่ในตระกูลที่มีทรัพย์สมบัติ แต่ขาดวิชาที่ควรรู้เสียแล้ว ก็ย่อมเป็นผู้ที่ไม่งดงามในหมู่คณะ อุปมาเหมือนดอกทองกวาวที่สวยงามแต่ไม่มีกลิ่นหอม ฉะนั้น

ปณฺฑิโต สุตสมฺปนฺโน ยตฺถ อตฺถีติ เจ สุโต

มหุสฺสาเหน ตำ ฐานำ คนฺตพฺพำ ว สุเตสินา

ที่ใด มีบัณฑิตผู้บริบูรณ์ด้วยความรู้ในปิฎกทั้ง ๓ ผู้ที่สนใจแสวงหาความรู้นั้น เมื่อได้ยินข่าวแล้ว ควรพยายามอย่างยิ่งที่จะไปสู่ ณ สำนักนั้น

คนฺเถ วิสารทำ เฉกำ โสตา เสวิย ทุลฺลภำ

คนฺถวาจกมาเจรำ จกฺเก วฑฺฒิสฺสเต กมำ

นักศึกษาที่มีบุญนั้น ย่อมจะได้อาศัยอาจารย์ที่มีความสามารถเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎกที่หาได้โดยยาก แล้วจะเจริญรุ่งเรืองในปริยัติศาสนา ปฏิบัติศาสนา และปฏิเวธศาสนาโดยลำดับอย่างแน่นอน

นิปุเณ สุตเมเสยฺย วิจินิตฺวา สุตตฺถิโก

ภตฺตำ หุกฺขลิยำ ปกฺกำ ภาชเนปิ ตถา ภเว

ผู้ประสงค์จะให้ตนมีความรู้เป็นบัณฑิต ควรพิจารณาโดยรอบคอบ ถี่ถ้วน และพึงแสวงหาสั่งสมวิชาความรู้ในสำนักอาจารย์ที่มีปัญญาหลักแหลม สุขุมรอบคอบที่สามารถจะถ่ายทอดวิชาความรู้ให้เป็นอย่างดี มีครูวนาประดุจข้าวที่อยู่ในหม้อสุกดีแล้ว แม้ตักใส่จานก็จะเป็นข้าวที่สุกดีเช่นเดียวกัน (ถ้าอยู่ในหม้อสุกไม่ดี คดใส่จานก็สุกไม่ดี คงเป็นข้าวดิบอยู่นั่นเอง)

โย สิสฺโส สิปฺปโลเภน พหุำ คณฺหาติ ตำ สิปฺปำ

มูโคว สุปินำ ปสฺสำ กเถตุมฺปิ นอุสฺสเห

นักศึกษาผู้ใด ได้ทำการศึกษาวิชาหลายอย่าง เพราะอยากได้ความรู้มาก นักศึกษาผู้นั้นจึงไม่สามารถกล่าววิชาเหล่านั้นได้ เสมือนหนึ่งคนใบ้ที่ได้นอนฝัน แต่ไม่สามารถจะเล่าให้ผู้อื่นฟังได้

มาตุขีรำ สุปายำโส ถนมูลำ นฉินฺเทยฺย

สตฺถุสิปฺปำ อุคฺคณฺหนฺโต สตฺถุโทสำ ติติกฺเขยฺย

ทารกที่กำลังดูดน้ำนมของมารดา ไม่ทำลายให้หัวนมขาดลงฉันใด นักศึกษาที่ได้รับการศึกษาอบรมของครูอาจารย์ ควรอดทนต่อคำว่ากล่าวของครูอาจารย์ไม่ควรอาฆาตพยาบาทฉันนั้น

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ

สารบาญ

หน้า

คำปรารภเบื้องต้น.....ก

ข้อปฏิบัติในการสอนและการศึกษา.....ซ

ประณามและปฏิญญาของผู้แต่ง.....๑

ปริจเฉทที่ ๑ จิตตสังคหะ.....๓

ประณามและปฏิญญาของพระอนุรุทธาจารย์.....๓

ปรมัตถธรรม ๔.....๕

สมมุติสัจจะ ๒ และปรมัตถสัจจะ ๒.....๕

จิตปรมัตถ์.....๗

เจตสิกปรมัตถ์.....๑๐

แสดงความเป็นไปของจิต เจตสิก และอารมณ์.....๑๐

รูปปรมัตถ์.....๑๐

นิพพานปรมัตถ์.....๑๑

ลูกกุญแจ ดอกที่ ๑ จำแนกจิตโดยภูมิ.....๑๒

ลูกกุญแจ ดอกที่ ๒.....๑๕

คำแปลโดยย่อในลูกกุญแจดอกที่ ๒.....๑๗

ยกตัวอย่างคำแปลรวม.....๑๘

อธิบายความหมายชื่อจิตตามลำดับ.....๒๑

อกุศลจิต ๑๒.....๒๑

อเหตุกจิต ๑๘.....๒๑

อโสภณจิต ๓๐ และโสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑.....๒๒

กามาวจรโสภณจิต ๒๔.....๒๒

กามาวจรจิต ๕๔.....๒๒

รูปาวจรจิต ๑๕.....๒๓

อรูปาวจรจิต ๑๒.....๒๓
มหัคคตจิต ๒๗.....๒๔
โลกียจิต ๘๑.....๒๔
นับจำนวนจิต ๘๙ โดยสัญชาติทั้ง ๔.....๒๔
นับจำนวนจิต ๘๙ โดยภูมิ.....๒๕
ภูมิมี ๒ อย่าง.....๒๕
อวัตถาภูมิมี ๔ อย่าง.....๒๕
โลกุตตรจิตโดยย่อ และโดยพิสดาร.....๒๕
ฌานจิต ๖๗.....๒๖
จำแนกจิต ๑๒๑ เป็นนัยๆ มีอยู่ ๕ นัย.....๒๗
ปัญหาในจิตปรมัตถ์.....๒๙

ปริจเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหะ.....๓๒
ลักษณะ ๔ ประการของเจตสิก.....๓๒
จำแนกเจตสิก ๕๒ โดยราสี.....๓๓
จำแนกราสี ๓ โดยประเภท.....๓๔
ลูกกุญแจ ดอกที่ ๑.....๓๔
ลูกกุญแจ ดอกที่ ๒.....๓๕
ความหมายในเจตสิก ๕๒ ตามลำดับ.....๓๖
อัญญสมานเจตสิก ๑๓.....๓๖
อกุศลเจตสิก ๑๔.....๓๗
โสภณเจตสิก ๒๕.....๓๘
สัมปโยคนัย.....๔๐
แสดงอารัมภบทแห่งสัมปโยคนัย.....๔๐
แสดงหลักสัมปโยคนัยโดยย่อ.....๔๑
สัมปโยคนัยอัญญสมานเจตสิก ๑๓.....๔๑
สัมปโยคนัยอกุศลเจตสิก ๑๔.....๔๓

สัมปโยคนัยโสภณเจตสิก ๒๕.....๔๔
อธิบายพิเศษในการประกอบของอัปปมัญญาเจตสิก ๒.....๔๗
อนิยตโยคี และนิยตโยคีเจตสิก.....๔๗
สังคหนัย.....๕๐
แสดงหลักสังคหนัยโดยย่อ.....๕๐
จำแนกเจตสิก ๒๗ โดยอกุศลจิต ๑๒.....๕๐
คาถาแสดงสังคหนัย ๗ นัยในอกุศลจิต ๑๒.....๕๑
คาถาแสดงสัพพากุศลโยคีเจตสิก ๑๔.....๕๒
จำแนกเจตสิก ๑๒ โดยอเหตุกจิต ๑๘.....๕๒
คาถาแสดงสังคหนัย ๔ นัยในอเหตุกจิต ๑๘.....๕๒
จำแนกเจตสิก ๓๘ โดยกามาวจรโสภณจิต ๒๔.....๕๓
คาถาแสดงสังคหนัย ๑๒ นัยในกามาวจรโสภณจิต ๒๔.....๕๔
จำแนกเจตสิก ๓๕ โดยมหัคคตจิต ๒๗.....๕๕
คาถาแสดงสังคหนัย ๕ นัยในมหัคคตจิต ๒๗.....๕๕
จำแนกเจตสิก ๓๖ โดยโลกุตตรจิต ๔๐.....๕๘
คาถาแสดงสังคหนัย ๕ นัยในโลกุตตรจิต ๔๐.....๕๘
แสดงความแตกต่างของเวทนาเจตสิกที่ประกอบกับฌานจิตทั้ง ๕.....๕๘
คาถาแสดงโสภณเจตสิกที่ไม่ประกอบกับโสภณจิตบางส่วน.....๕๘
แสดงเหตุผลที่วิรตีเจตสิก ๓ ไม่ประกอบกับมหาวิปากจิต และมหากริยาจิต.....๕๙
แสดงเหตุผลที่วิรตีเจตสิก ๓ ไม่ประกอบกับมหัคคตจิต.....๕๙
แสดงเหตุผลที่อัปปมัญญาเจตสิกไม่ประกอบกับมหาวิปากจิต และโลกุตตรจิต.....๕๙
คาถาแสดงเจตสิกที่กระทำให้จิตต่างกัน.....๕๙
แสดงตทุภยมิสสกนัย คือ สัมปโยคนัยและสังคหนัยรวมกัน.....๖๐
ในอัญญสมานราสี.....๖๐
ในอกุศลราสี.....๖๑
ในโสภณราสี.....๖๓
คาถาแสดงจำนวนเจตสิกโดยพิสดาร ๓,๔๒๖ ดวง.....๖๔
ปัญหาในเจตสิกปรมัตถ์.....๖๕

ปริจเฉทที่ ๖ รูปปรมัตถ์.....๗๐
การแสดงสงเคราะห์รูปโดยนัย ๕ นัย.....๗๐
หมวดที่ ๑ รูปสมุทเทสนัย.....๗๑
ลูกกุญแจ.....๗๑
องค์ธรรมของรูป ๒๘.....๗๔
ที่เกิดของรูป ๒๘ ในร่างกายสัตว์.....๗๕
อธิบายในสภาวลักษณะของรูป ๒๘.....๗๖
มหาภูตรูป ๔.....๗๖
ปสาทรูป ๕.....๘๐
วิสยรูป หรือ โคจรรูป ๗.....๘๓
ภาวรูป ๒.....๘๕
หทยรูป ๑.....๘๖
ชีวิตรูป ๑.....๘๗
อาหารรูป ๑.....๘๗
ปริจเฉทรูป ๑.....๘๗
วิญญัติรูป ๒.....๘๘
วิการรูป ๓.....๘๙
ลักขณรูป ๔.....๙๐
หมวดที่ ๒ รูปวิภาคนัย.....๙๓
ชื่อตามสภาวะ ๘ ชื่อของรูป ๒๘.....๙๓
จำแนกรูป ๒๘ โดยการแบ่งออกเป็น ๑๑ คู่.....๙๓
อธิบายในรูป ๑๑ คู่ตามลำดับ.....๙๕
คู่ที่ ๑ อัชฌัตติกรูป กับ พาหิรรูป.....๙๕
คู่ที่ ๒ วัตถุรูป กับ อวัตถุรูป.....๙๕
คู่ที่ ๓ ทวารรูป กับ อทวารรูป.....๙๕
คู่ที่ ๔ อินทริยรูป กับ อนินทริยรูป.....๙๖
คู่ที่ ๕ โอฬาริกรูป กับ สุขุมรูป.....๙๗

คู่ที่ ๖ สันติเกรูป กับ ทูเรรูป.....๕๗
คู่ที่ ๗ สัปปฏิฆรูป กับ อัปปฏิฆรูป.....๕๗
คู่ที่ ๘ อุปาทินนรูป กับ อนุปาทินนรูป.....๕๗
คู่ที่ ๙ สนิทัสสนรูป กับ อนิทัสสนรูป.....๕๘
คู่ที่ ๑๐ โคจรัคคาหกรูป กับ อโคจรัคคาหกรูป.....๕๘
คู่ที่ ๑๑ อวินิพโภครูป กับ วินิพโภครูป.....๕๙
หมวดที่ ๓ รูปสมุฏฐานนัย.....๑๐๐
ธรรมที่เป็นเหตุให้รูปเกิดขึ้น ๔ อย่าง.....๑๐๐
อธิบายในสมุฏฐานทั้ง ๔ ที่ทำให้รูปเกิด.....๑๐๐
แสดงจำนวนรูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔.....๑๐๓
จำแนกกัมมชรูป ๑๘ โดยแน่นอน และโดยไม่แน่นอน.....๑๐๓
จำแนกจิตตชรูป ๑๕ โดยแน่นอน และโดยไม่แน่นอน.....๑๐๔
อุตุชรูป ๑๓.....๑๐๔
อาหารชรูป ๑๒.....๑๐๔
จำแนกรูป ๒๘ โดยจำนวนสมุฏฐาน.....๑๐๕
ความเป็นไปของรูปทั้ง ๔ ที่อยู่ในร่างกาย.....๑๐๗
อุตุชรูปมี ๔ อย่าง.....๑๐๗
จิตตชรูปมี ๗ อย่าง.....๑๐๘
จำแนกจิต ๗๕ โดยจิตตชรูป ๗ อย่าง.....๑๐๘
จำแนกจิตตชรูป ๗ อย่าง ตามประเภทของจิต.....๑๐๙
จำแนกโสมนัสกามชวนะ ๑๓ ที่ทำให้การหัวเราะเกิดโดยบุคคล ๓ จำพวก.....๑๑๔
หมวดที่ ๔ รูปกลาปนัย.....๑๑๕
สหวุตติ ๓ อย่างของรูปกลาป และ จำนวนรูปกลาปมี ๒๓ กลาป.....๑๑๕
กัมมชกลาป ๙.....๑๑๖
จำแนกกัมมชกลาป ๙ โดยกาย ๓ ส่วน.....๑๑๗
จิตตชลาป ๘.....๑๑๘
จำแนกจิตตชกลาป ๘ โดยกาย ๓ ส่วน.....๑๑๙

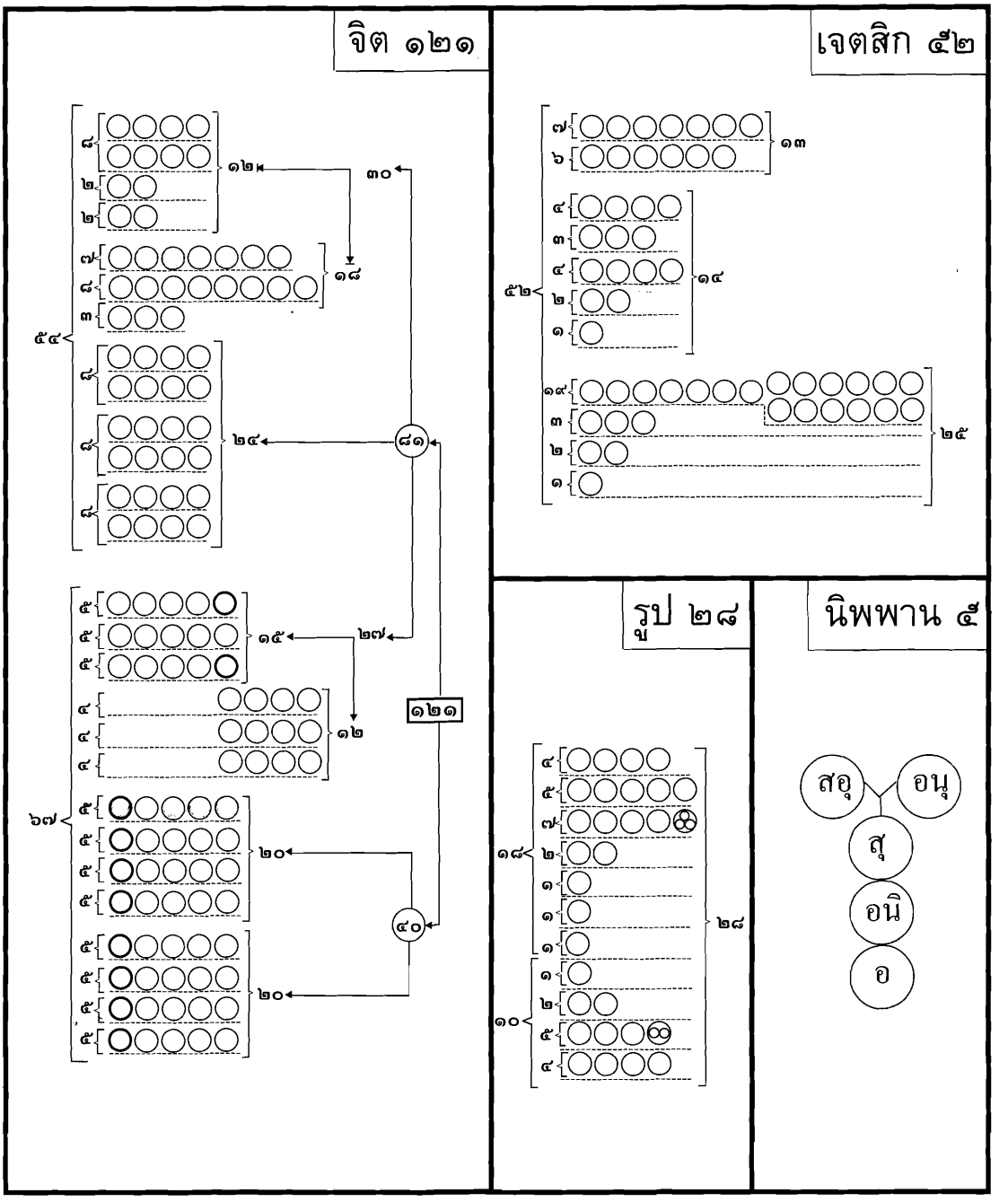
อุตุชกลาป ๔.....๑๑๙
อุตุชกลาป ๔ ที่เกิดภายในสัตว์.....๑๑๙
อุตุชกลาป ๒ ที่เกิดภายนอกสัตว์.....๑๒๐
จำแนกอุตุชกลาป ๔ โดยกาย ๓ ส่วน.....๑๒๐
อาหารชกลาป ๒.....๑๒๐
จำแนกอาหารชกลาป ๒ โดยกาย ๓ ส่วน.....๑๒๑
หมวดที่ ๕ รูปปวัตติกกมนัย.....๑๒๒
คาถาแสดงรูปที่เกิดได้และไม่ได้ใน ๓๑ ภูมิ.....๑๒๒
จำแนกรูป ๒๘ ที่เกิดในกามภูมิ ๑๑ โดยสมุฏฐานทั้ง ๔.....๑๒๔
จำแนกรูป ๒๓ ที่เกิดในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ) โดยสมุฏฐานทั้ง ๔.....๑๒๕
จำแนกรูป ๑๗ ที่เกิดในอสัญญสัตตภูมิ โดยสมุฏฐานทั้ง ๔.....๑๒๕
คาถาแสดงรูปที่เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาลแต่เกิดได้ในปวัตติกาล.....๑๒๖
กำเนิด หรือ โยนิ.....๑๒๗
อธิบายในกำเนิดทั้ง ๔.....๑๒๗
จำแนกภูมิโดยกำเนิด ๔.....๑๒๘
จำแนกกำเนิด ๔ โดยกัมมชกลาป ๘.....๑๓๐
แสดงกัมมชกลาปที่เกิดในปวัตติกาลโดยเฉพาะตามกำเนิด.....๑๓๑
แสดงการเกิดขึ้นของกัมมชกลาปทั้ง ๕ มี จักขุทสกกลาป เป็นต้น ของพวกคัพภเสยยกะกำเนิด.....๑๓๑
แสดงคาถาที่กล่าวถึงความเจริญแห่งรูป ตั้งแต่ปฏิสนธิจนกระทั่งถึงมีอวัยวะครบถ้วน.....๑๓๒
แสดงการเกิดขึ้นของจิตตชรูป อุตุชรูป และ อาหารชรูป.....๑๓๓
แสดงความเป็นอยู่แห่งรูปทั้ง ๔ ในกามภูมิที่เหมือนกับแสงไฟ หรือกระแสน้ำ.....๑๓๕
แสดงความดับของรูปทั้ง ๔.....๑๓๕
คาถาที่แสดงถึงความวนเวียนอยู่ในวัฏฏสังสารของรูป.....๑๓๗
ปัญหาในรูปปรมัตถ์.....๑๓๘

ปริจเฉทที่ ๖ นิพพานปรมัตถ์.....๑๔๔
อธิบายในคาถาที่พรรณนาคุณของพระนิพพาน.....๑๔๔
แสดงวจนัตถะ และ อธิบายในคำว่า นิพพาน.....๑๔๕
แสดงประเภทของพระนิพพาน.....๑๔๖
ความปรารถนาพระนิพพานที่จัดว่าเป็นวิภวตัณหา.....๑๔๙
ปัญหาในนิพพานปรมัตถ์.....๑๕๐
ทัศนคติธรรมจากท่านอาจารย์พระสัทธัมมโชติกะฯ.....๑๕๒

อักษรย่อที่ใช้ในเชิงอรรถ

ฉ. = พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ภาษาบาลีอักษรพม่าฉบับฉัฏฐสังคายนา

ภาพแสดงปรมัตถ์ทั้ง ๔ โดยพิสดาร

ปรมัตถโชติกะ

หลักสูตรจูฬอาภิธรรมิกะตรี

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ประณาม และ ปฏิญญา

๑. อนญฺญวิสยํ ธมฺมํ วนฺทามิหํ วทํ ชินํ
ตสฺเสว ธมฺมสงฺฆญฺจ มหาเถรํ มมาเจรํ
๒. โสตูนํ ปาทภาวาย อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ
มณฺเฑสฺสํ สาธิปฺปาเยน สรูเปน สทา สุภํ

๑. ข้าพระพุทธเจ้าขอนอบน้อมถวายอภิวันทนาการ แด่พระพุทธองค์ผู้ทรงชนะมารประกอบด้วยเป็นผู้ทรงแสดงพระอภิธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่มิใช่เป็นวิสัยของปัจเจกพุทธะและสาวกทั้งหลาย พร้อมด้วยพระธรรมและพระสงฆ์ของพระองค์นั้น กับขอนอบน้อมนมัสการแด่พระเดชพระคุณทั้ง ๘ รูป คือ

ท่านอาจารย์ภัททันตะ กุมารเถระ ผู้เป็นคณาจริยธัมมกถิกะ เจ้าอาวาสวัดวาโสไต้ จังหวัดเมียนฉ่าน

ท่านอาจารย์ภัททันตะ ญาณิกเถระ ผู้เป็นวินัยธรชั้นฎีกา ซึ่งเป็นอัครมหาบัณฑิต และอธิบดีสงฆ์วัดเตียยะโตไต้ จังหวัดแรงกูน ก็ดี

ท่านอาจารย์ภัททันตะ ปัญญาเถระ ท่านอาจารย์ภัททันตะ สุนทรเถระ และท่านอาจารย์ภัททันตะ นันทวังสเถระ ซึ่งเป็นอัครมหาบัณฑิตปัญจนิกายปารคู ผู้เป็นคณะปาโมกข์วัดมหาวิสุตาราม จังหวัดปะคกกู ก็ดี

ท่านอาจารย์ภัททันตะ ชนกาภิวังสะ ซึ่งเป็นอัครมหาบัณฑิต ผู้เป็นธัมมาจริยะ-คันถการกะ เจ้าอาวาสวัดมหาคันธาราม

ท่านอาจารย์ภัททันตะ นันทิยเถระ ที่เป็นอภิธรรมคณาจริยะ เจ้าอาวาสวัดตูมองไต้

ท่านอาจารย์ภัททันตะ วิมลเถระ ที่เป็นอภิธรรมคณาจริยะ เจ้าอาวาสวัดมังคลาราม จังหวัดอมรปุระ ก็ดี ซึ่งเป็นผู้สอนปิฎกทั้งสาม พร้อมด้วยอรรถกถา ฎีกาแก่อาตมภาพ

๒. บัดนี้ อาตมภาพจะปรับปรุงแต่งอภิธัมมัตถสังคหปกรณ์ ด้วยการสรุปใจความ พร้อมด้วยคำอธิบายให้เรียบร้อยทุกปริจเฉทเพื่อเป็นบาทแห่งความมั่นคง และจะได้เป็นประโยชน์ในการศึกษาเล่าเรียนของนักศึกษาทั้งหลาย

ปริจเฉทที่ ๑ จิตตสังคหะ

ประณามและปฏิญญาของพระอนุรุทธาจารย์

สมฺมาสมฺพุทฺธมตุลํ สสทฺธมฺมคณุตฺตมํ
อภิวาทิย ภาสิสฺสํ อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ

ข้าพระพุทธเจ้า (พระอนุรุทธาจารย์) ขอนอบน้อมถวายอภิวันทนาการแด่พระพุทธองค์ผู้ตรัสรู้เญยยธรรมทั้งหลายเอง ไม่มีผู้เปรียบปาน พร้อมด้วยพระสัทธรรม และคณะพระอริยสงฆ์เจ้าทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้อุดมแล้ว จักแต่งคัมภีร์ที่มีนามอภิธัมมัตถสังคหะ ต่อไป

อธิบาย

คาถาบทนี้แสดงถึงประณาม คือ การกล่าวคำนอบน้อมแด่พระรัตนตรัยและปฏิญญา คือ ความตั้งใจกล่าวคำรับรองว่าจะแต่งคัมภีร์นี้ ให้สำเร็จตามที่ขอร้อง

ตามธรรมดาผู้ที่จะเริ่มแต่งปกรณ์นั้น จำเป็นจะต้องกล่าวคำนอบน้อมแด่พระรัตนตรัยเสียก่อน เพื่อขอความคุ้มครองป้องกันอุปสรรคอันตรายต่างๆ ไม่ให้เข้ามาขัดขวางในการแต่งปกรณ์นี้ สมดังคำที่กล่าวไว้ว่า **ปูชา จ ปูชนียานํ, เอตมฺมงฺคลมุตฺตมํ** พร้อมด้วยคำกล่าวรับรองว่าจะแต่งอภิธัมมัตถสังคหปกรณ์ ด้วยเหตุนี้จึงได้ยกคาถาบทว่า **สมฺมาสมฺพุทฺธมตุลํ** เป็นต้น ขึ้นแสดงไว้เป็นบทแรก

ที่พระอนุรุทธาจารย์แสดงการนอบน้อมพระรัตนตรัย (ประณาม) ด้วยบทว่า **สมฺมาสมฺพุทฺธมตุลํ สสทฺธมฺมคณุตฺตมํ อภิวาทิย** และแสดงคำปฏิญญาด้วยบทว่า **ภาสิสฺสํ อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ** นั้น เมื่อจำแนกบทโดยสามัญแล้ว มี ๖ บทด้วยกันคือ **สมฺมาสมฺพุทฺธํ, อตุลํ, สสทฺธมฺมคณุตฺตมํ, อภิวาทิย, ภาสิสฺสํ, อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ**

สมฺมาสมฺพุทฺธํ หมายความว่า ผู้ตรัสรู้เญยยธรรมทั้งปวงตามลำพังพระองค์เองอย่างถูกถ้วน ได้แก่พระสัมมาสัมพุทธะจำพวกเดียว เป็นการปฏิเสธปัจเจกพุทธะ สาวกพุทธะทั้งสอง

อตุลํ หมายความว่า หาผู้เปรียบปานมิได้ การที่พระอนุรุทธาจารย์มาระลึกนึกถึงพระคุณของพระพุทธองค์ด้วยคำว่า **อตุลํ** นี้ เป็นการสมควรยิ่ง เพราะตามหลักธรรมดานั้น การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า และพระสาวกทั้งหลาย คือในสมัยหนึ่งๆ พระปัจเจกพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายย่อมอุบัติขึ้นได้หลายๆ องค์ โดยไม่มีจำกัด แต่สำหรับพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นคงอุบัติขึ้นได้เฉพาะแต่พระองค์เดียว โดยเหตุนี้ พระอนุรุทธาจารย์มาระลึกนึกถึง

พระคุณด้วยบทว่า **อตุลํ** หาผู้เปรียบปานมิได้นี้ เป็นการเหมาะสมยิ่ง ถ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นได้ในสมัยหนึ่งๆ มากกว่าหนึ่งพระองค์ได้แล้ว การระลึกนึกถึงพระคุณด้วยบทว่า **อตุลํ** นั้นก็ไม่เหมาะสม การที่พระอนุรุทธาจารย์มาระลึกนึกถึงพระคุณด้วยบทว่า **อตุลํ** นี้ ก็เพราะมีความประสงค์ที่จะให้นักศึกษาทั้งหลายได้ทราบถึงการอุบัติขึ้นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เมื่อจะอุบัติขึ้นในสมัยใด ก็คงอุบัติขึ้นได้เฉพาะพระองค์เดียว จะอุบัติขึ้นถึง ๒ พระองค์ ไม่ได้นั้นเอง

สสทฺธมฺมคณุตฺตมํ หมายความว่า พร้อมด้วยพระสัทธรรมและคณะพระอริยสงฆ์เจ้าทั้งหลายซึ่งเป็นผู้อุดม การกล่าวคำนอบน้อมด้วยบทว่า **สสทฺธมฺมคณุตฺตมํ** นี้ คำว่า **สสทฺธมฺม** คือ พระธรรม **คณุตฺตมํ** คือ พระสงฆ์ สัทธรรมมี ๓ อย่าง คือ **ปริยัติสัทธรรม** ได้แก่พระบาลี และอรรถกถา **ปฏิบัติสัทธรรม** ได้แก่การรักษาศีล, การถือธุดงค์, การเจริญสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน **ปฏิเวธสัทธรรม** ได้แก่ มรรค ผล นิพพาน ฌาน อภิญญา

อภิวาทิย หมายความว่า เป็นคำนอบน้อมแด่พระรัตนตรัย ด้วยบทว่า **สมฺมาสมฺพุทฺธมตุลํ สสทฺธมฺมคณุตฺตมํ** นั้นเอง

ภาสิสฺสˆ หมายความว่า เป็นคำรับรองว่าจะแต่ง

อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ หมายความว่า ตามที่ได้กล่าวคำรับรองไว้ว่าจะแต่งนั้นก็ได้แก่ คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหปกรณ์ นี้เอง

ที่เรียกว่า **อภิธัมมัตถสังคหปกรณ์** นั้น เพราะเป็นปกรณ์ที่รวบรวมเนื้อความในอภิธรรม ๗ คัมภีร์ย่อลงในปกรณ์นี้

คำว่า **อภิธมฺมตฺถสงฺคห** นั้น เมื่อแยกบทแล้วคงได้ ๔ บท คือ

อภิธมฺม + อตฺถ + สˆ + คห

อภิธมฺม = ธรรมที่พิเศษยิ่งกว่าพระสูตร ได้แก่พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์

อตฺถ = เนื้อความแห่งพระอภิธรรม ได้แก่ จิต, เจตสิก, รูป, นิพพาน, บัญญัติ

สˆ = โดยย่อ

คห = การรวบรวม

ฉะนั้น เมื่อรวมบททั้ง ๔ บทนี้แล้วเป็น **อภิธมฺมตฺถสงฺคห** แปลว่า การรวบรวม จิต, เจตสิก, รูป, นิพพาน, บัญญัติ ที่พระองค์ทรงแสดงไว้ในอภิธรรม ๗ คัมภีร์ ย่อลงในปกรณ์นี้ ฉะนั้น อาจารย์ทั้งหลายจึงเรียก อภิธัมมัตถสังคหปกรณ์นี้ว่า **"อรรถกถานิ้วก้อย"**

ปรมัตถธรรม ๔

ตตฺถ วุตฺตาภิธมฺมตฺถา จตุธา ปรมตฺถโต
จิตฺตํ เจตสิกํ รูปํ นิพฺพานมิติ สพฺพถา

ในคำว่า อภิธัมมัตถสังคหะนั้น เมื่อว่าโดยปรมัตถธรรมแล้ว ไม่ว่าประการใดๆ ย่อมมีเนื้อความของพระอภิธรรมอยู่เพียง ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน*

อธิบาย

คาถานี้เป็นการรวบรวมการแสดงปรมัตถธรรม ๔ ประการ โดยลำดับที่พระอนุรุทธาจารย์ ได้ยกขึ้นแสดงเป็นอารัมภบทในอภิธัมมัตถสังคหปกรณ์นี้

ปรมตฺถ แยกออกเป็น ๒ บท คือ **ปรม + อตฺถ**

ปรม = เป็นธรรมอันประเสริฐ คือไม่มีการผิดแปลกผันแปรอย่างใด หรือเป็นธรรม**ที่**เป็นประธานในอัตถบัญญัติ และนามบัญญัติทั้งปวง

อตฺถ = เป็นเนื้อความ คือสภาพของรูปนามที่เป็นองค์ธรรมนั้นเอง

ฉะนั้น เมื่อรวมความทั้งสองบทนี้แล้ว คือ สภาพของนาม รูปที่เป็นองค์ธรรมอันประเสริฐไม่มีการผิดแปลกผันแปรอย่างใด และเป็นธรรมที่เป็นประธานในอัตถบัญญัติ และนามบัญญัติ ชื่อว่า **ปรมัตถ์**

การแสดงธรรมที่เป็นความจริงของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น มีอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. ทรงแสดงธรรมตามความเป็นจริงของสมมุติโวหาร ชื่อว่า **สมมุติสัจจะ** ได้แก่ พระสูตร พระวินัย ปุคคลบัญญัติ

๒. ทรงแสดงธรรมตามความเป็นจริงของสภาวะ ชื่อว่า **ปรมัตถสัจจะ** ได้แก่ พระอภิธรรม ๖ คัมภีร์ เว้นปุคคลบัญญัติ ดังมีสาธกแสดงไว้ใน มโนรถปูรณีอรรถกถา[๒] ว่า

ทฺเว สจฺจานิ อกฺขาสิ สมฺพุทฺโธ วทตํ วโร
สมฺมุตึ ปรมตฺถญฺจ ตติยํ นุปลพฺภติ

---

* สำหรับปกรณ์นี้ ก็คงแสดงปรมัตถธรรม ๔ ประการ โดยลำดับ ตามที่พระอนุรุทธาจารย์ได้ยกขึ้นเป็นอารัมภบทไว้นั้น โดยตั้งชื่อว่า จูฬอาภิธรรมิกะตรี เพื่อให้นักศึกษาทั้งหลายได้เข้าใจในปรมัตถธรรมทั้ง ๔ เสียก่อน จะได้เป็นการเหมาะสมด้วยกาลเวลาและอัธยาศัยของบรรดานักศึกษาทั้งหลายด้วย

[๒] ฉ. มโนรถรูปนี ปฐมภาค หน้า ๗๔

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐยิ่งกว่าบรรดานักปราชญ์ทั้งหลาย ไม่ได้ทรงแสดงธรรมที่เป็นความจริงถึง ๓ ประการ ทรงแสดงเพียง ๒ เท่านั้น คือ **สมมุติสัจจธรรม** ประการหนึ่ง และ **ปรมัตถสัจจธรรม** ประการหนึ่ง

การที่พระองค์ทรงแสดงสัจจะ ๒ ประการนี้ ก็เพื่อประโยชน์แก่เวไนยสัตว์ทั้งหลาย เพราะว่า เวไนยสัตว์บางเหล่านั้น ไม่เคยศึกษาเล่าเรียน และสดับตรับฟังพระอภิธรรมในสมัยพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ที่ได้ล่วงไปแล้ว ฉะนั้นเวไนยสัตว์เหล่านั้นจึงมิอาจที่จะรับฟังปรมัตถธรรมได้ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงยกสมมุติสัจจะ คือเรื่องต่างๆ ที่เวไนยสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นจะพึงรู้ได้โดยง่ายขึ้นแสดงเป็นประธาน แล้วทรงยกปรมัตถสัจจะแสดงประกอบเป็นปริโยสาน

ส่วนเวไนยสัตว์เหล่าใด ที่ได้เคยศึกษาเล่าเรียนพระอภิธรรมมาแล้ว ในสมัยพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ ที่ได้ล่วงไปแล้วนั้น เวไนยสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นก็มีปัญญาเพียงพอที่จะรับฟังปรมัตถธรรมได้ พระองค์จึงทรงยกปรมัตถสัจจะล้วนๆ ขึ้นเทศนาแก่บรรดาเวไนยสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น

จะเป็นอย่างไรก็ตาม การแสดงธรรมที่เป็นความจริงทั้ง ๒ ของพระสัมมาสัม-พุทธเจ้าพระองค์นั้น ย่อมเป็นประโยชน์แก่เวไนยสัตว์ทั้งสิ้น

ในสัจจะทั้ง ๒ นี้ สมมุติสัจจะมี ๒ ประการ คือ **สมมุติสัจจะ ที่พระองค์ทรงเทศนาไว้ในพระสูตร พระวินัย** ประการหนึ่ง **สมมุติสัจจะ ที่ชาวโลกใช้พูดกัน** ประการหนึ่ง

สมมุติสัจจะทั้ง ๒ ประการนี้ แม้ว่าจะเป็นความจริงก็ตาม แต่ก็เป็นความจริงโดยสมมุติโวหารเท่านั้น เมื่อว่าโดยสภาวะองค์ธรรมแล้วไม่มีความเป็นจริง หากแต่เป็นความจริงส่วนหนึ่งที่ป้องกันการก้าวล่วงมุสาวาท

ส่วนปรมัตถสัจจะนั้นเป็นธรรมที่มีจริง อันได้แก่ รูป นามทั้งสอง ฉะนั้นการที่พระองค์ทรงแสดงสมมุติสัจจะไว้ในพระสูตรและพระวินัยก็ดี ชาวโลกทั้งหลายที่นิยมใช้พูดกันอยู่โดยถูกต้องก็ดี ย่อมไม่เป็นมุสาวาทแต่อย่างใด ดังมีสาธกบาลีแสดงไว้ในอังคุตตรอรรถ-กถา เอกนิบาต ปุคคลวรรณนา[๓] ว่า

ตสฺมา โวหารกุสลสฺส โลกนาถสฺส สตฺถุโน
สมฺมุตึ โวหรนฺตสฺส มุสาวาโท น ชายติ

---

[๓] ฉ. มโนรถรูปนี ปฐมภาค หน้า ๗๔

เหตุดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ฉลาดในสมมุติโวหารและเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลาย เมื่อทรงแสดงธรรมที่เป็นสมมุติสัจจะแล้วก็ไม่เป็นคำมุสาวาทแต่อย่างใด

ปรมัตถสัจจะมี ๒ ประการ คือ

๑. สภาวสัจจะ ธรรมที่เป็นจริงตามสภาวะลักษณะ ได้แก่ กุศลธรรม อกุศลธรรม เป็นต้น ที่แสดงไว้ในอภิธรรมปิฎก

๒. อริยสัจจะ ธรรมที่เป็นจริงโดยเฉพาะอริยบุคคลทั้งหลาย ได้แก่ อริยสัจจ์ ๔ มีทุกขสัจจะ เป็นต้น ดังที่พระอนุรุทธาจารย์ได้แสดงเป็นคาถาว่า **ตตฺถ วุตฺตาภิธมฺมตฺถา** เป็นต้น นี้เป็นการแสดงนับตามจำนวนของปรมัตถสัจจะ

จิตปรมัตถ์

จิต = เป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ (อารมฺมณวิชานนลกฺขณ) คือได้รับอารมณ์อยู่เสมอนั้นเอง จึงเรียกว่ารู้อารมณ์ ดังแสดงวจนัตถะว่า **อารมฺมณํ จินฺเตตีติ = จิตฺตฺ** ธรรมชาติใด ย่อมรู้อารมณ์ คือได้รับอารมณ์อยู่เสมอ ฉะนั้นธรรมชาตินั้นชื่อว่า **จิต**, หรืออีกนัยหนึ่ง **จินฺเตนฺติ สมฺปยุตฺตธมฺมา เอเตนาติ = จิตฺตํ** สัมปยุตตธรรม คือ เจตสิกทั้งหลาย ย่อมรู้อารมณ์โดยอาศัยธรรมชาตินั้น ฉะนั้น ธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่งการรู้อารมณ์ของเจตสิกเหล่านั้น ชื่อว่า จิต, หรืออีกนัยหนึ่ง **จินฺตนมตฺตํ = จิตฺตํ** ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ ได้รับอารมณ์ นั้นแหละชื่อว่า จิต, หรืออีกนัยหนึ่ง **จิตฺตี กโรตีติ = จิตฺตํ** ธรรมชาติใดทำความเป็นอยู่ของสัตว์ทั้งหลายให้วิจิตร ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า **จิต**

สิ่งที่ไม่มีชีวิตทั้งหมดที่วิจิตรพิสดารนั้น ก็เพราะอำนาจแห่งจิต คือจิตเป็นผู้ทำให้วิจิตรพิสดารขึ้น สัตว์ทั้งหลายที่วิจิตรนั้นก็เพราะกำเนิดวิจิตร, กำเนิดวิจิตรเพราะการกระทำทางกาย วาจา ใจ วิจิตร, การกระทำทางกาย วาจา ใจ ที่วิจิตรนั้นเพราะตัณหา คือ ความพอใจวิจิตร, ตัณหาวิจิตรก็เพราะสัญญา คือ ความจำเรื่องราวต่างๆ วิจิตร, สัญญาวิจิตรก็เพราะจิตวิจิตร ดังมีบาลีแสดงไว้ในปรมัตถทีปนี [๔] ว่า **จิตฺตวิจิตฺตตาย สญฺญา วิจิตฺตา, สญฺญาวิจิตฺตตาย ตณฺหาวิจิตฺตา, ตณฺหาวิจิตฺตตาย กมฺมานิ วิจิตฺตานิ, กมฺมวิจิตฺตตาย โยนิโย วิจิตฺตา, โยนิวิจิตฺตตาย เตสํ ติรจฺฉานคตานํ วิจิตฺตตา เวทิตพฺพา**

นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบความวิจิตรของสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายนั้น เพราะกำเนิดวิจิตร, กำเนิดวิจิตรเพราะการกระทำทางกาย วาจา ใจ วิจิตร, การกระทำทางกาย วาจา ใจ

---

[๔] ปรมัตถทีปนี ฎีกาใหม่ ของท่านอาจารย์แลดี มหาเถระ หน้า ๑๗

ที่วิจิตรนั้น เพราะตัณหาคือความพอใจวิจิตร, ตัณหาวิจิตร ก็เพราะสัญญา คือความจำเรื่องราวต่างๆ วิจิตร, สัญญาวิจิตร ก็เพราะจิตวิจิตร

สรุปความว่า ธรรมชาติของจิตนั้น มีอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. มีการรับอารมณ์อยู่เสมอ

๒. เป็นเหตุให้เจตสิกทั้งหลายรู้อารมณ์ได้คล้ายๆ กับผู้นำ

๓. ทำให้สิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตวิจิตรพิสดาร

ฉะนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมด้วยท่านอรรถกถาจารย์ และท่านฎีกาจารย์ทั้งหลาย จึงได้แสดงความมหัศจรรย์ และความสำคัญของจิตไว้มากมายแต่เฉพาะในปกรณ์นี้จะยกขึ้นมาแสดงแต่พอสังเขปดังต่อไปนี้

ทิฏฺโ วา ภิกฺขเว จรณา นาม จิตฺตนฺติ? เอวำ ภนฺเต ตมฺปิ โข ภิกฺขเว จรณา นาม จิตฺตำ จิตฺเตเนว จิตฺติตำ เตนปิ โข ภิกฺขเว จรเณน จิตฺเตน จิตฺตญฺเญว จิตฺตตรนฺติ.

นาหำ ภิกฺขเว อญฺญำ เอกนิกายมฺปิ สมนุปสฺสามิ เอวำ จตฺตำ, ยถยิทำ ภิกฺขเว ติรฺจฉานคตา ปาณา, เตปิ โข ภิกฺขเว ติรจฺฉานคตา ปาณา จิตฺเตเนว จิตฺติตา, เตหิปิ โข ภิกฺขเว ติรจฺฉานคเตหิ ปาเณหิ จิตฺตญฺเญว จิตฺตตรำ

(สังยุตตพระบาลี)[๕]

แปลความว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถามว่า ภิกษุทั้งหลาย รูปภาพอันวิจิตรชื่อว่าจรณะที่มีเผยแพร่อยู่ทั่วไปนั้น พวกเธอเห็นแล้วหรือ ? เห็นแล้วพระเจ้าข้า ภิกษุทั้งหลายแม้รูปภาพที่วิจิตรถึงอย่างนั้น ก็เพราะจิตนั่นเองคิดขึ้น ภิกษุทั้งหลาย จิตนั้นเป็นธรรมชาติที่วิจิตรยิ่งกว่ารูปภาพอันวิจิตรนี้ ภิกษุทั้งหลายบรรดาจำพวกสัตว์ดิรัจฉานเหล่าใดมีอยู่ในโลก ตถาคตไม่เคยเห็นว่า สัตว์เหล่าอื่นเหล่าใดที่จะวิจิตรเหมือนกับพวกเหล่าสัตว์ดิรัจฉานนี้เลย ภิกษุทั้งหลาย บรรดาจำพวกดิรัจฉานที่วิจิตรถึงเพียงนี้ ก็เพราะจิตนี้เองเป็นผู้กระทำให้วิจิตร ภิกษุทั้งหลายจิตนี้แหละวิจิตรยิ่งกว่าพวกดิรัจฉาน

จิตฺเตน นียติ โลโก จิตฺเตน ปริกสฺสติ
จิตฺตสฺส เอกธมฺมสฺส สพฺเพว วสมนฺวคู

(สังยุตตพระบาลี)[๖]

---

[๕] ฉ. สังยุตตนิกาย ขันธวัคคสังยุตต์ ปุปผวัคค ทุติยคัททุลพัทธสูตร หน้า ๑๒๓

[๖] ฉ. สังยุตตนิกาย สคาถาวัคค จิตตสูตร หน้า ๓๖

กุศลจิตย่อมนำสัตวโลกไปสู่สุคติภูมิ อกุศลจิตย่อมฉุดคร่าสัตวโลกให้ไปสู่อบาย-ภูมิ, สัตว์ทั้งหลายย่อมมีปกติเป็นไปตามอำนาจแห่งจิต

จิตฺตนานตฺตมาคมฺม นานตฺตๆ โหติ วายุโน
วายุนานตฺตโต นานา โหติ กายสฺส อิญฺชนา

(สุตตนิบาตอรรถกถา)[๗]

จิตตชวาโยที่สามารถทำให้การยืน, เดิน, นั่ง, นอน, เกิดขึ้นได้ ก็เพราะอาศัยความประสงค์ของจิตที่เป็นไปต่างๆ เป็นเหตุ ร่างกายที่กำลังเคลื่อนไหวเป็นไปต่างๆ ปรากฏขึ้นได้เหมือนกับรูปหุ่นที่เขากำลังเชิดอยู่นั้น ก็เพราะอาศัยความเป็นไปต่างๆ แห่งจิตตชวาโยเป็นเหตุ

วิจิตฺตกรณา จิตฺตๆ อตฺตโน จิตฺตตาย วา
จิตๆ กมฺมกิเลเสหิ จิตๆ ตายติ วา ตถา
จิโนติ อตฺตสนฺตานๆ วิจิตฺตารมฺมณนฺติ จาติ

(วิภาวินีฎีกา)[๘]

ชื่อว่า **จิต** เพราะทำให้กิริยาอาการวิจิตร (มุ่งหมายเฉพาะจิต ๓๒ ดวง) หรือชื่อว่า จิต เพราะสภาพของตนเป็นวิจิตร (มุ่งหมายเอาจิตทั้งหมด ๘๙ ดวง) วิปากจิตชื่อว่า จิต เพราะกุศลกรรม อกุศลกรรมและกิเลสเหล่านี้เป็นผู้สั่งสม หรือวิปากจิตชื่อว่า จิต เพราะย่อมรักษาไว้ซึ่งร่างกาย ที่เกิดจากกุศลกรรม อกุศลกรรมและกิเลส วิญญาณใดย่อมทำให้ขันธ-สันดาน เกิดขึ้นติดต่อกันโดยไม่ขาดสาย ฉะนั้น วิญญาณนั้นชื่อว่า จิต (มุ่งหมายเอาอกุศลและโลกียกุศลชวนะ) (แปลอีกนัยหนึ่ง) วิญญาณใดย่อมทำให้สันดานตนเกิดขึ้นสืบต่อกันโดยไม่ขาดสาย (มุ่งหมายเอาโลกียชวนะ ๔๗ ที่เป็นอาเสวนปัจจัยได้) วิญญาณใด มีอารมณ์วิจิตรพิสดาร ฉะนั้นวิญญาณนั้นชื่อว่า จิต (มุ่งหมายเอาจิตทั้งหมด ๘๙ ดวง)

ความดับของจิตนี้ย่อมเป็นไปอย่างรวดเร็ว ยากที่จะหาอะไรมาเปรียบเทียบได้ ฉะนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงทรงเทศนาไว้ในอังคุตตรพระบาลี [๙] ว่า

ยาวญฺจิทๆ ภิกฺขเว อุปมาปิ น สุกรา ยาวลหุปริวตฺตๆ จิตฺตนฺติ

---

[๗] ฉ. ปรมัตถโชติกา อรรถกถา ขุททกนิกาย สุตตนิปาต วิชยสุตตวัณณา หน้า ๒๓๗

[๘] ฉ. อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา หน้า ๗๔

[๙] ฉ. อังคุตตรนิกาย เอกนิปาต ปณิหิตอัจฉวัคค หน้า ๕

ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้เกิดดับอย่างรวดเร็ว ด้วยเหตุนี้จึงหาข้ออุปมาที่จะยกขึ้นมาเปรียบเทียบได้โดยยากยิ่ง

เจตสิกปรมัตถ์

เจตสิก = เป็นธรรมชาติที่อาศัยจิตเกิด (จิตฺตนิสฺสิตลกฺขณํ) เจตสิกที่อาศัยจิตเกิดขึ้นนี้ ต่างกันกับต้นไม้ที่ต้องอาศัยพื้นแผ่นดินเกิดขึ้น เพราะว่าพื้นแผ่นดินกับต้นไม้นั้น พื้นแผ่นดินเป็นฐานอาธาระ ส่วนต้นไม้เป็นฐานีอาเธยยะ สำหรับจิตและเจตสิกนั้น จิตเป็นนิสสยะ เจตสิกเป็นนิสสิตะ เหมือนกันกับอาจารย์และลูกศิษย์ ทั้งนี้ก็เพราะว่า เจตสิกทั้งหลายจะรู้อารมณ์ได้ก็เพราะอาศัยจิตเป็นหัวหน้า ยกเว้นจิตเสียแล้ว เจตสิกก็รู้อารมณ์ไม่ได้ จำเป็นที่จะต้องอาศัยจิตเกิดเสมอไป ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ธรรมชาติของเจตสิกนั้นย่อมเกิดในจิต หรือย่อมประกอบในจิตเป็นนิตย์ ดังมีวจนัตถะว่า **เจตสิ ภวํ = เจตสิกํ (วา) เจตสิ นิยุตฺตํ = เจตสิกํ** ธรรมชาติที่เกิดในจิต ชื่อว่า เจตสิก หรือธรรมชาติที่ประกอบในจิตเป็นนิตย์ ชื่อว่าเจตสิก

แสดงความเป็นไปของจิต เจตสิก และอารมณ์

ความเป็นไปของจิต เจตสิก และอารมณ์ ทั้ง ๓ อย่างนี้ อุปมาเหมือนหนึ่งกับช่างเขียนที่กำลังเขียนรูปภาพต่างๆ ลงบนผืนผ้า เมื่อยกจิต เจตสิก และอารมณ์ ทั้ง ๓ อย่างขึ้นมาเปรียบเทียบกันแล้ว จิตเหมือนกับน้ำที่ถูกผสมกับสีต่างๆ เจตสิกเหมือนกับสีต่างๆ อารมณ์ คือ สิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลายเหมือนกับผืนผ้า พู่กันเหมือนกับทวารทั้ง ๖ มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นต้น ช่างเขียนเหมือนกับสัตว์ทั้งหลาย

รูปปรมัตถ์

รูป = เป็นธรรมชาติที่มีการผันแปรเปลี่ยนแปลงสลายไป (รุปฺปนลกฺขณ˚) ในเมื่อได้กระทบกันกับเหตุที่ไม่ถูกกันขึ้น เหตุที่ไม่ถูกกันนั้นเรียกว่า วิโรธิปัจจัย ได้แก่ ความเย็น, ร้อน, หิวข้าว, กระหายน้ำ, ยุง, ริ้น, เหลือบ, ไร, ลม, แดด, งูกัด, ตะขาบตุ่อย, แมลงป่องต่อย เหล่านี้เป็นต้น ดังมีวจนัตถะว่า **สีตุณฺหาทิวิโรธิปจฺจเยหิ รุปฺปตีติ = รูป** ธรรมชาติใดย่อมเปลี่ยนแปลงสลายไปเพราะวิโรธิปัจจัย มีความเย็น ร้อน เป็นต้น ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่ารูป

นิพพานปรมัตถ์

นิพพาน = เป็นธรรมชาติที่สงบจากรูปนามขันธ์ ๕ (สนฺติลกฺขณ) การที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่า นิพพานนี้เป็นธรรมชาติที่พ้นจากตัณหาอย่างเด็ดขาดนั้นเอง โดยเหตุนี้พระอรหันต์ทั้งหลายเมื่อได้เข้าถึงซึ่งขันธปรินิพพานแล้ว วัฏฏทุกข์ต่าง ๆ ที่เป็นการ เกิด, แก่, เจ็บ, ตาย, เป็นต้น เหล่านี้ ก็ดับสูญสิ้นทั้งหมดโดยไม่มีเหลือ ดังมีวจนัตถะว่า **วานโต นิกฺขนฺตนฺติ = นิพฺพาน (วา) นิพฺพายนฺติ สพฺเพ วฏฏทุกฺขสนฺตาปา เอตสฺมินฺติ = นิพฺพาน (วา) นิพฺพายนฺติ อริยชนา เอตสฺมินฺติ = นิพฺพาน** ธรรมชาติใด ย่อมพ้นจากตัณหาที่ชื่อว่า **วานะ** อันเป็นเครื่องร้อยภพน้อยภพใหญ่ให้ติดต่อกันอย่างเด็ดขาด ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า นิพพาน (หรือ) วัฏฏทุกข์ และความเดือดร้อนต่างๆ ย่อมไม่มีในนิพพานนี้ ฉะนั้น ธรรมชาติที่เป็นที่ดับแห่งวัฏฏทุกข์ และความเดือดร้อนต่างๆ นี้ชื่อว่า นิพพาน (หรือ) พระอริยบุคคลทั้งหลายเมื่อถึงซึ่งขันธปรินิพพานแล้วย่อมดับสูญสิ้น คือ ไม่เกิด ไม่ตาย ฉะนั้น ธรรมชาติที่ทำลายการเกิด การตาย ให้สูญสิ้นหมดไปชื่อว่า **นิพพาน**

คำว่า **นิพพาน** เมื่อตัดบทแล้วได้ ๒ บท คือ **นิ + วาน**

นิ แปลว่า พ้น หรือ ออก

วาน " ตัณหา

เมื่อรวมบททั้งสองเข้ากันแล้วเป็น **นิวาน** แปลว่า พ้นจากตัณหา หรือออกจากตัณหา คำว่า นิวานะ เป็นนิพพานนั้น เป็นไปโดยนัยไวยากรณ์ คือ **ว** ตัวเดียวให้เป็น **ว ว** สองตัว (โดยภาวะ) **ว ว** สองตัว เปลี่ยนเป็น **พ พ** สองตัว ฉะนั้น จึงเป็น **นิพพาน**

ลูกกุญแจ ดอกที่ ๑

จำแนกจิตโดยภูมิ

ตตฺถ จิตฺตํ ตาว จตุพฺพิธํ โหติ กามาวจรํ รูปาวจรํ อรูปาวจรํ โลกุตฺตรญฺเจติ

ในปรมัตถธรรมทั้ง ๔ นั้น จิตปรมัตถธรรมที่แสดงไว้เป็นอันดับแรกในอารัมภบทนั้น มี ๔ ประเภท คือ กามาวจรจิต รูปาวจรจิต อรูปาวจรจิต โลกุตตรจิต

อธิบาย

ในปรมัตถธรรมทั้ง ๔ นั้น พระอนุรุทธาจารย์ ยกจิตปรมัตถธรรมขึ้นแสดงเป็นอันดับแรกในอารัมภบท ดังมีคาถาว่า

ตตฺถ วุตฺตาภิธมฺมตฺถา จตุธา ปรมตฺถโต
จิตฺตํ เจตสิกํ รูปํ นิพฺพานมิติ สพฺพถา

จิตมี ๔ ประเภท คือ กามาวจรจิต มี ๕๔ รูปาวจรจิต มี ๑๕ อรูปาวจรจิต มี ๑๒ โลกุตตรจิตมี ๘ หรือ ๔๐ รวมเป็นจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑

กามาวจรจิต ๕๔ คือ	อโสภณจิต	๓๐	รวมเป็นกามาวจรจิต ๕๔
	โสภณจิต	๒๔	
อโสภณจิต ๓๐ คือ	อกุศลจิต	๑๒	รวมเป็นอโสภณจิต ๓๐
	อเหตุกจิต	๑๘	
อกุศลจิต ๑๒ คือ	โลภมูลจิต	๘	รวมเป็นอกุศลจิต ๑๒
	โทสมูลจิต	๒	
	โมหมูลจิต	๒	
อเหตุกจิต ๑๘ คือ	อกุศลวิปากจิต	๗	รวมเป็นอเหตุกจิต ๑๘
	อเหตุกกุศลวิปากจิต	๘	
	อเหตุกกริยาจิต	๓	
กามาวจรโสภณจิต ๒๔ คือ	มหากุศลจิต	๘	รวมเป็นกามาวจรโสภณจิต ๒๔
	มหาวิปากจิต	๘	
	มหากริยาจิต	๘	

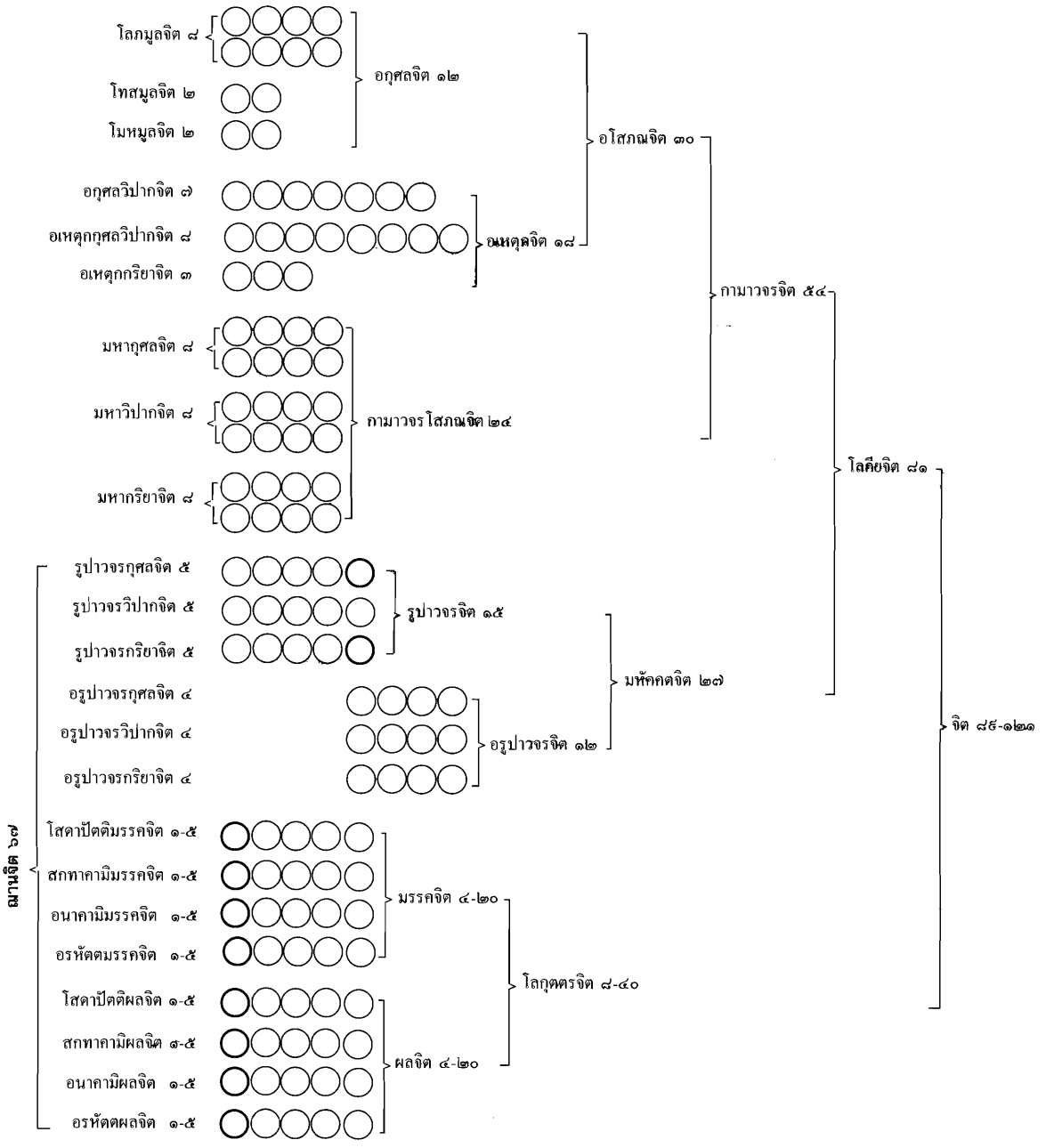
รูปาวจรจิต ๑๕ คือ	กุศลจิต	๕	รวมเป็นรูปาวจรจิต ๑๕
	วิปากจิต	๕	
	กริยาจิต	๕	
อรูปาวจรจิต ๑๒ คือ	กุศลจิต	๔	รวมเป็นอรูปาวจรจิต ๑๒
	วิปากจิต	๔	
	กริยาจิต	๔	
มหัคคตจิต ๒๗ คือ	รูปาวจรจิต	๑๕	รวมเป็นมหัคคตจิต ๒๗
	อรูปาวจรจิต	๑๒	
โลกียจิต ๘๑ คือ	กามาวจรจิต	๕๔	รวมเป็นโลกียจิต ๘๑
	มหัคคตจิต	๒๗	
โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ คือ	มรรคจิต	๔	รวมเป็นโลกุตตรจิต ๘
	ผลจิต	๔	
หรือ	มรรคจิต	๒๐	รวมเป็นโลกุตตรจิต ๔๐
	ผลจิต	๒๐	

มรรคจิต ๔ หรือ ๒๐ นั้น คือ	โสดาปัตติมรรคจิต	๑	หรือ	๕
	สกทาคามิมรรคจิต	๑	หรือ	๕
	อนาคามิมรรคจิต	๑	หรือ	๕
	อรหัตตมรรคจิต	๑	หรือ	๕
ผลจิต ๔ หรือ ๒๐ นั้น คือ	โสดาปัตติผลจิต	๑	หรือ	๕
	สกทาคามิผลจิต	๑	หรือ	๕
	อนาคามิผลจิต	๑	หรือ	๕
	อรหัตตผลจิต	๑	หรือ	๕

ฌานจิต ๖๗ คือ	มหัคคตจิต	๒๗	รวมเป็นฌานจิต ๖๗
	โลกุตตรจิต	๔๐	
สเหตุกจิต ๗๑ หรือ ๑๐๓ คือ	อกุศลจิต	๑๒	รวมเป็นสเหตุกจิต ๗๑ หรือ ๑๐๓
	กามาวจรโสภณจิต	๒๔	
	มหัคคตจิต	๒๗	
	โลกุตตรจิต ๘ หรือ	๔๐	

หมายเหตุ มรรคจิตเป็นกุศล ผลจิตเป็นวิบาก เพราะมรรคจิตเป็นเหตุให้ผลจิตเกิดขึ้น

แผนผังลูกกุญแจ ดอกที่ ๑

ลูกกุญแจ ดอกที่ ๒

อกุศลจิต ๑๒

โลภมูลจิต ๘ คือ

๑.	โสมนสฺสสหคตํ	ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ	อสงฺขาริกํ
๒.	โสมนสฺสสหคตํ	ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ	สสงฺขาริกํ
๓.	โสมนสฺสสหคตํ	ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ	อสงฺขาริกํ
๔.	โสมนสฺสสหคตํ	ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ	สสงฺขาริกํ
๕.	อุเปกฺขาสหคตํ	ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ	อสงฺขาริกํ
๖.	อุเปกฺขาสหคตํ	ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ	สสงฺขาริกํ
๗.	อุเปกฺขาสหคตํ	ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ	อสงฺขาริกํ
๘.	อุเปกฺขาสหคตํ	ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ	สสงฺขาริกํ

โทสมูลจิต ๒ คือ

๑.	โทมนสฺสสหคตํ	ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ	อสงฺขาริกํ
๒.	โทมนสฺสสหคตํ	ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ	สสงฺขาริกํ

โมหมูลจิต ๒ คือ

๑.	อุเปกฺขาสหคตํ	วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตํ
๒.	อุเปกฺขาสหคตํ	อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตํ

อเหตุกจิต ๑๘

อกุศลวิปากจิต ๗ คือ

๑.	อุเปกฺขาสหคตํ	จกฺขุวิญฺญาณํ
๒.	อุเปกฺขาสหคตํ	โสตวิญฺญาณํ
๓.	อุเปกฺขาสหคตํ	ฆานวิญฺญาณํ
๔.	อุเปกฺขาสหคตํ	ชิวฺหาวิญฺญาณํ
๕.	ทุกฺขสหคตํ	กายวิญฺญาณํ
๖.	อุเปกฺขาสหคตํ	สมฺปฏิจฺฉนจิตฺตํ
๗.	อุเปกฺขาสหคตํ	สนฺตีรณจิตฺตํ

อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ คือ

๑. อุเปกฺขาสหคตํ จกฺขุวิญฺญาณํ
๒. อุเปกฺขาสหคตํ โสตวิญฺญาณํ
๓. อุเปกฺขาสหคตํ ฆานวิญฺญาณํ
๔. อุเปกฺขาสหคตํ ชิวฺหาวิญฺญาณํ
๕. สุขสหคตํ กายวิญฺญาณํ
๖. อุเปกฺขาสหคตํ สมฺปฏิจฺฉนจิตฺตํ
๗. อุเปกฺขาสหคตํ สนฺตีรณจิตฺตํ
๘. โสมนสฺสสหคตํ สนฺตีรณจิตฺตํ

อเหตุกกริยาจิต ๓ คือ

๑. อุเปกฺขาสหคตํ ปญฺจทฺวาราวชฺชนจิตฺตํ
๒. อุเปกฺขาสหคตํ มโนทฺวาราวชฺชนจิตฺตํ
๓. โสมนสฺสสหคตํ หสิตุปฺปาทจิตฺตํ

กามาวจรโสภณจิต ๒๔

มหากุศลจิต ๘ มหาวิปากจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ คือ

๑.	โสมนสฺสสหคตํ	ญาณสมฺปยุตฺตํ	อสงฺขาริกํ
๒.	โสมนสฺสสหคตํ	ญาณสมฺปยุตฺตํ	สสงฺขาริกํ
๓.	โสมนสฺสสหคตํ	ญาณวิปฺปยุตฺตํ	อสงฺขาริกํ
๔.	โสมนสฺสสหคตํ	ญาณวิปฺปยุตฺตํ	สสงฺขาริกํ
๕.	อุเปกฺขาสหคตํ	ญาณสมฺปยุตฺตํ	อสงฺขาริกํ
๖.	อุเปกฺขาสหคตํ	ญาณสมฺปยุตฺตํ	สสงฺขาริกํ
๗.	อุเปกฺขาสหคตํ	ญาณวิปฺปยุตฺตํ	อสงฺขาริกํ
๘.	อุเปกฺขาสหคตํ	ญาณวิปฺปยุตฺตํ	สสงฺขาริกํ

รูปาวจรจิต ๑๕

๑.	วิตกฺกวิจารปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ปฐมชฺฌาน	กุสลจิตฺตํ	วิปากจิตฺตํ	กฺริยจิตฺตํ
๒.	วิจารปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ทุติยชฺฌาน	กุสลจิตฺตํ	วิปากจิตฺตํ	กฺริยจิตฺตํ

๓. ปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ตติยชฺฌาน กุสลจิตฺตํ วิปากจิตฺตํ กฺริยจิตฺตํ

๔. สุขเอกคฺคตาสหิตํ จตุตฺถชฺฌาน กุสลจิตฺตํ วิปากจิตฺตํ กฺริยจิตฺตํ

๕. อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌาน กุสลจิตฺตํ วิปากจิตฺตํ กฺริยจิตฺตํ

อรูปาวจรจิต ๑๒

๑. อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ อากาสานญฺจายตนกุสลจิตฺตํ วิปากจิตฺตํ กฺริยจิตฺตํ

๒. อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ วิญฺญาณญฺจายตนกุสลจิตฺตํ วิปากจิตฺตํ กฺริยจิตฺตํ

๓. อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ อากิญฺจญฺญายตนกุสลจิตฺตํ วิปากจิตฺตํ กฺริยจิตฺตํ

๔. อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกุสลจิตฺตํ วิปากจิตฺตํ กฺริยจิตฺตํ

โลกุตตรจิต ๔๐

โสดาปัตติมรรคจิต ๕ คือ

วิตกฺกวิจารปีติสุขเอกคฺคตาสฺหิตํ ปฐมชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ

วิจารปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ทุติยชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ

ปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ตติยชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ

สุขเอกคฺคตาสหิตํ จตุตฺถชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ

อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌานโสตาปตฺติมคฺคจิตฺตํ

สกทาคามิมรรคจิต ๕ อนาคามิมรรคจิต ๕ อรหัตตมรรคจิต ๕ และ ผลจิต ๒๐ มีโสดาปัตติผลจิต ๕ เป็นต้น ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันกับโสดาปัตติมรรคจิต ๕

คำแปลโดยย่อในลูกกุญแจ ดอกที่ ๒

คำแปลในคำว่า สหคตํ ๕ อย่าง

๑. **โสมนสฺสสหคตํ** = จิตที่เกิดพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา คือ ความดีใจ

๒. **อุเปกฺขาสหคตํ** = จิตที่เกิดพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา คือ ความเฉยๆ

๓. **โทมนสฺสสหคตํ** = จิตที่เกิดพร้อมด้วยโทมนัสเวทนา คือ ความเสียใจ

๔. **ทุกฺขสหคตํ** = จิตที่เกิดพร้อมด้วยทุกขเวทนา คือ ความทุกข์กาย

๕. **สุขสหคตํ** = จิตที่เกิดพร้อมด้วยสุขเวทนา คือ ความสุขกาย

คำแปลในคำว่า สมฺปยุตฺตำ ๕ อย่าง

๑. **ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตำ** = จิตที่ประกอบด้วยทิฏฐิ คือ ความเห็นผิด
๒. **ปฏิฆสมฺปยุตฺตำ** = จิตที่ประกอบด้วยโทสะ คือ ความโกรธ
๓. **วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตำ** = จิตที่ประกอบด้วยวิจิกิจฉา คือ ความสงสัย
๔. **อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตำ** = จิตที่ประกอบด้วยอุทธัจจะ คือ ความฟุ้งซ่าน
๕. **ญาณสมฺปยุตฺตำ** = จิตที่ประกอบด้วยปัญญา คือ ความรู้

คำแปลในคำว่า วิปฺปยุตฺตำ ๒ อย่าง

๑. **ทิฏฐิคตวิปฺปยุตฺตำ** = จิตที่ไม่ประกอบด้วยทิฏฐิ คือ ไม่มีความเห็นผิด
๒. **ญาณวิปฺปยุตฺตำ** = จิตที่ไม่ประกอบด้วยปัญญา คือ ไม่มีความรู้

คำแปลในคำว่า อสงฺขาริกำ และ สสงฺขาริกำ

๑. **อสงฺขาริกำ** = จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน
๒. **สสงฺขาริกำ** = จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน

คำแปลในคำว่า วิญฺญาณำ ๕ อย่าง

๑. **จกฺขุวิญฺญาณำ** = จิตที่อาศัยจักขุวัตถุเห็นรูปารมณ์ ที่ดีและไม่ดี
๒. **โสตวิญฺญาณำ** = จิตที่อาศัยโสตวัตถุได้ยินเสียง ที่ดีและไม่ดี
๓. **ฆานวิญฺญาณำ** = จิตที่อาศัยฆานวัตถุรู้กลิ่น ที่ดีและไม่ดี
๔. **ชิวฺหาวิญฺญาณำ** = จิตที่อาศัยชิวหาวัตถุรู้รส ที่ดีและไม่ดี
๕. **กายวิญฺญาณำ** = จิตที่อาศัยกายวัตถุรู้สึกโผฏฐัพพารมณ์ (ความเย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง) ที่ดีและไม่ดี

คำแปลในคำทั้ง ๕ มี สมฺปฏิจฺฉนจิตฺตำ เป็นต้น

๑. **สมฺปฏิจฺฉนจิตฺตำ** = จิตที่รับปัญจารมณ์ ที่ดีและไม่ดี
๒. **สนฺตีรณจิตฺตำ** = จิตที่ไต่สวนปัญจารมณ์ ที่ดีและไม่ดี
๓. **ปญฺจทฺวาราวชฺชนจิตฺตำ** = จิตที่พิจารณาอารมณ์ทางปัญจทวาร คือ ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่ดีและไม่ดี

๔. **มโนทฺวาราวชฺชนจิตฺตํ** = จิตที่พิจารณาอารมณ์ทางมโนทวาร คือทางใจ ที่ดีและไม่ดี

๕. **หสิตุปฺปาทจิตฺตํ** = จิตที่ให้เกิดการยิ้มของพระอรหันต์

คำแปลในรูปาวจรจิต

๑. **วิตกฺกวิจารปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ปฐมชฺฌานกุสลจิตฺตํ, วิปากจิตฺตํ, กฺริยจิตฺตํ** ปฐมฌานกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ กริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

๒. **วิจารปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ทุติยชฺฌานกุสลจิตฺตํ, วิปากจิตฺตํ, กฺริยจิตฺตํ** ทุติยฌานกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ กริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๔ คือ วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

๓. **ปีติสุขเอกคฺคตาสหิตํ ตติยชฺฌานกุสลจิตฺตํ, วิปากจิตฺตํ, กฺริยจิตฺตํ** ตติย ฌานกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ กริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๓ คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

๔. **สุขเอกคฺคตาสหิตํ จตุตฺถชฺฌานกุสลจิตฺตํ, วิปากจิตฺตํ, กฺริยจิตฺตํ** จตุตถฌานกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ กริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ สุข เอกัคคตา

๕. **อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌานกุสลจิตฺตํ, วิปากจิตฺตํ, กฺริยจิตฺตํ** ปัญจมฌานกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ กริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

คำแปลในอรูปาวจรจิต

๑. **อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ อากาสานญฺจายตนกุสลจิตฺตํ, วิปากจิตฺตํ, กฺริยจิตฺตํ** อากาสานัญจายตนกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ กริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

๒. **อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ วิญฺญาณญฺจายตนกุสลจิตฺตํ, วิปากจิตฺตํ, กฺริยจิตฺตํ** วิญญาณัญจายตนกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ กริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

๓. **อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ อากิญฺจญฺญายตนกุสลจิตฺตํ, วิปากจิตฺตํ, กฺริยจิตฺตํ** อากิญจัญญายตนกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ กริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

๔. อุเปกฺขาเอกคฺคตาสหิตํ เนวสญฺญานาสญฺญายตนกุสลจิตฺตํ, วิปากจิตฺตํ, กฺริยจิตฺตํ เนวสัญญานาสัญญายตนกุศลจิต ๑ วิปากจิต ๑ กริยาจิต ๑ ที่เกิดพร้อมด้วยองค์ฌาน ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา

(คำแปลในโลกุตตรจิต ๔๐ เหมือนกันกับคำแปลในรูปาวจรจิต)

ยกตัวอย่างคำแปลรวม

๑. โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ = จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยความเห็นผิด

๒. อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ = จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด

๓. โทมนสฺสสหคตํ ปฏิฆสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ = จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความเสียใจ ประกอบด้วยความโกรธ

๔. อุเปกฺขาสหคตํ วิจิกิจฺฉาสมฺปยุตฺตํ = จิตที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ ประกอบด้วยความสงสัย

๕. อุเปกฺขาสหคตํ จกฺขุวิญฺญาณํ = จิตที่อาศัยจักขุวัตถุเห็นรูปารมณ์ที่ดีและไม่ดีเกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ

๖. ทุกฺขสหคตํ กายวิญฺญาณํ = จิตที่อาศัยกายวัตถุรู้สึกโผฏฐัพพารมณ์ที่ไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยทุกขเวทนา

๗. อุเปกฺขาสหคตํ สมฺปฏิจฺฉนจิตฺตํ = จิตที่รับปัญจารมณ์ที่ดีและไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ

๘. โสมนสฺสสหคตํ สนฺตีรณจิตฺตํ = จิตที่ไต่สวนปัญจารมณ์ที่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความดีใจ

๙. อุเปกฺขาสหคตํ ปญฺจทฺวาราวชฺชนจิตฺตํ = จิตที่พิจารณาอารมณ์ทางปัญจทวารที่ดีและไม่ดี เกิดขึ้นพร้อมด้วยความเฉยๆ

๑๐. โสมนสฺสสหคตํ หสิตุปฺปาทจิตฺตํ = จิตที่ทำให้เกิดการยิ้มของพระอรหันต์เกิดขึ้นพร้อมด้วยความดีใจ

๑๑. โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ = จิตที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการชักชวน พร้อมด้วยความดีใจ ประกอบด้วยปัญญา

๑๒. อุเปกฺขาสหคตํ ญาณวิปฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ = จิตที่เกิดขึ้นโดยมีการชักชวน พร้อมด้วยความเฉยๆ ไม่ประกอบด้วยปัญญา

อธิบายความหมายชื่อจิตตามลำดับ

อกุศลจิต ๑๒

อฏฺฐธา โลภมูลานิ โทสมูลานิ จ ทฺวิธา
โมหมูลานิ จ เทฺวติ ทฺวาทสากุสลา สิยุำ

โลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒ รวมจิต ๑๒ ดวงนี้ เป็นอกุศลจิต

โลภมูลจิต หมายความว่า จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโลภเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน

โทสมูลจิต หมายความว่า จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโทสเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน

โมหมูลจิต หมายความว่า จิตที่เกิดขึ้นโดยมีโมหเจตสิกเป็นมูลเป็นประธาน

อกุศลจิต หมายความว่า จิตที่มีโทษและให้ผลตรงกันข้ามกับกุศลจิต หรือเป็นจิตที่ประกอบกับอกุศลเจตสิก

อเหตุกจิต ๑๘

สตฺตากุสลปากานิ ปุญฺญปากานิ อฏฺฐธา
กฺริยจิตฺตานิ ตีณีติ อฏฺฐารส อเหตุกา

อกุศลวิปากจิต ๗ อเหตุกกุศลวิปากจิต ๘ อเหตุกกริยาจิต ๓ รวมจิต ๑๘ ดวงนี้เป็น อเหตุกจิต

อกุศลวิปากจิต หมายความว่า วิบากที่เกิดจากอกุศลกรรม ๑๒ มีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น ที่ไม่ดี เป็นต้น

อเหตุกกุศลวิปากจิต หมายความว่า วิบากที่เกิดจากมหากุศลกรรม ๘ มีการเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น ที่ดี เป็นต้น แต่เป็นอเหตุกะ

อเหตุกกริยาจิต หมายความว่า จิตที่เกิดขึ้นโดยลำพัง ไม่ได้อาศัยกรรมแต่อย่างใด และไม่เป็นบุญเป็นบาป แต่เป็นอเหตุกะ

อเหตุกจิต หมายความว่า จิตที่ไม่มีเหตุ ๖ ประกอบ จิตที่เหลือจากอเหตุกจิต ๑๘ มีจำนวน ๗๑ หรือ ๑๐๓ เป็นสเหตุกจิตทั้งสิ้น

อโสภณจิต ๓๐ และโสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑

ปาปาเหตุกมุตฺตานิ โสภณานีติ วุจฺจเร
เอกูนสฏฺฐิ จิตฺตานิ อเถกนวุตีปิ วา

จิต ๕๙ หรือ ๙๑ ที่นอกจากอกุศลจิต อเหตุกจิตนั้น เรียกว่า **โสภณจิต**

ในคาถาบทนี้แสดงให้ทราบถึงชื่อของจิตได้เป็น ๒ ประการ คือ จิต ๕๙ หรือ ๙๑ ชื่อว่า โสภณจิต อกุศลจิต ๑๒ อเหตุกจิต ๑๘ ชื่อว่าอโสภณจิต การแสดงว่าโสภณจิตนั้นเป็นการแสดงโดยตรง ส่วนการแสดงว่าอโสภณจิตนั้น ไม่ได้แสดงโดยตรง

อโสภณจิต หมายความว่า จิตที่นอกจากโสภณจิตที่เป็นจิตสวยงาม หรือเป็นจิตที่ไม่ได้เกิดพร้อมกันกับโสภณเจตสิก

โสภณจิต หมายความว่า จิตที่เกิดพร้อมกันกับโสภณเจตสิก หรือเป็นจิตที่สวยงาม

กามาวจรโสภณจิต ๒๔

มหากุศลจิต หมายความว่า จิตที่ไม่มีโทษและให้ผลเป็นความสุข ฉะนั้นชื่อว่า **กุศล** และสามารถให้ผลเกิดขึ้นมากกว่าตน ทั้งเป็นเบื้องต้นของฌาน อภิญญา มรรค ผล ฉะนั้นจึงชื่อว่า **มหา** เมื่อรวบรวมบททั้งสองนี้แล้วชื่อว่า **มหากุศลจิต**

มหาวิปากจิต หมายความว่า จิตที่เป็นผลของมหากุศล เพราะว่า เมื่อว่าโดยเวทนา สัมปโยคะ สังขาร แล้ว ก็เหมือนกันกับมหากุศลทุกประการ ฉะนั้นชื่อว่า **มหาวิปากจิต**

มหากริยาจิต หมายความว่า จิตที่ชื่อว่ามหากุศลนั้นแหละ เกิดขึ้นในสันดานของพระอรหันต์ ฉะนั้น ชื่อว่า **มหากริยาจิต**

กามาวจรจิต ๕๔

กาเม เตวีส ปากานิ ปุญฺญาปุญฺญานิ วีสติ
เอกาทส กฺริยา เจติ จตุปญฺญาส สพฺพถา

จิตที่ท่องเที่ยวในกามภูมิ ๑๑ เป็นส่วนมากนี้ เมื่อรวบรวมทั้งหมดแล้ว มีจำนวน ๕๔ คือ วิปากจิต ๒๓ กุศลจิต อกุศลจิต รวม ๒๐ กริยาจิต ๑๑

คาถานี้แสดงการรวบรวมจิตที่เป็นกามาวจรทั้งหมด ทั้งได้แสดงการจำแนกชาติของจิตเหล่านี้ด้วย ที่ชื่อว่ากามาวจรจิตนั้น เพราะจิตทั้ง ๕๔ ดวงนี้ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งวัตถุกามและกิเลสกามเป็นส่วนมาก ดังแสดงวจนัตถะว่า

กาเมตีติ = กาโม (วา) กามียตีติ = กาโม ธรรมชาติใด ย่อมมีความต้องการกาม อารมณ์ ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า กามะ ได้แก่ กิเลสกาม คือ กามตัณหา หรือธรรมใด เป็นที่ชอบใจของกามตัณหา ฉะนั้น ธรรมนั้น ชื่อว่า กามะ ได้แก่ วัตถุกาม คือ กามจิต, เจตสิก, รูป

กามสฺส ภโวติ = กาโม ภูมิใด เป็นที่เกิดแห่งกิเลสกามและวัตถุกาม ฉะนั้น ภูมินั้นชื่อว่า กามะ ได้แก่ กามภูมิ ๑๑

กาเม อวจรตีติ = กามาวจรํ จิตใด ย่อมท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งกิเลสกามและวัตถุกาม ฉะนั้น จิตนั้น ชื่อว่า **กามาวจร**

รูปาวจรจิต ๑๕

ปญฺจธา ฌานเภเทน รูปาวจรมานสํ
ปุญฺญปากกฺริยาเภทา ตํ ปญฺจทสธา ภเว

รูปาวจรจิต ว่าโดยประเภทแห่งฌานแล้ว มี ๕ ประการ เมื่อจำแนกโดย กุศล วิบาก กริยา แล้วมี ๑๕ ประการ

คาถานี้แสดงการรวบรวมจิตที่เป็นรูปาวจรทั้งหมด ทั้งได้แสดงการจำแนกชาติของจิตเหล่านี้ด้วย ที่ชื่อว่ารูปาวจรจิตนั้น เพราะจิตทั้ง ๑๕ ดวงนี้ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งวัตถุรูปและกิเลสรูปเป็นส่วนมาก วัตถุรูปนั้นได้แก่ รูปาวจรจิต ๑๕ เจตสิก ๓๕ กิเลสรูปนั้นได้แก่ รูปตัณหา คือความพอใจในฌาน, อภิญญา, รูปภพ ดังแสดงวจนัตถะว่า

รูปสฺส ภโวติ = รูปํ ภูมิใดเป็นที่เกิดแห่งวัตถุรูปและกิเลสรูป ฉะนั้นภูมินั้น ชื่อว่า รูป ได้แก่ รูปภูมิ ๑๖

รูเป อวจรตีติ = รูปาวจรํ จิตใดย่อมท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งกิเลสรูปและวัตถุรูป ฉะนั้น จิตนั้น ชื่อว่า รูปาวจร

อรูปาวจรจิต ๑๒

อาลมฺพนปฺปเภเทน จตุธารุปฺปมานสํ
ปุญฺญปากกฺริยาเภทา ปุน ทฺวาทสธา จิตฺตํ

อรูปาวจรจิตว่าโดยประเภทแห่งอารมณ์ มี ๔ อย่าง เมื่อจำแนกโดยกุศล วิบาก กริยา แล้วมี ๑๒

คาถานี้แสดงการรวบรวมจิตที่เป็นอรูปาวจรทั้งหมด ทั้งได้แสดงการจำแนกชาติของจิตเหล่านี้ด้วย ที่ชื่อว่าอรูปาวจรจิตนั้น เพราะจิตทั้ง ๑๒ ดวงนี้ ท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งวัตถุอรูปและกิเลสอรูปเป็นส่วนมาก วัตถุอรูปนั้นได้แก่ อรูปาวจรจิต ๑๒ เจตสิก ๓๐ กิเลสอรูปนั้น ได้แก่ อรูปตัณหา คือความพอใจในอรูปฌานและอรูปภพ ดังแสดงวจนัตถะว่า

อรูปสฺส ภโวติ = อรูปํ ภูมิใด เป็นที่เกิดแห่งวัตถุอรูปและกิเลสอรูป ฉะนั้น ภูมินั้นชื่อว่า **อรูป** ได้แก่ อรูปภูมิ ๔

อรูเป อวจรตีติ = อรูปาวจรํ จิตใด ย่อมท่องเที่ยวเกิดอยู่ในภูมิอันเป็นที่เกิดแห่งกิเลสอรูปและวัตถุอรูป ฉะนั้น จิตนั้น ชื่อว่า **อรูปาวจร**

มหัคคตจิต ๒๗

รูปาวจรจิต ๑๕ อรูปาวจรจิต ๑๒ รวมเป็น ๒๗ ชื่อว่า **มหัคคตจิต** ที่ชื่อว่า มหัคคตจิต นั้น เพราะจิตเหล่านี้เข้าถึงความเป็นใหญ่และประเสริฐ ดังแสดงวจนัตถะว่า

มหนฺตํ คโตติ = มหคฺคโต จิตใด ย่อมเข้าถึงความเป็นใหญ่และประเสริฐ ฉะนั้น จิตนั้น ชื่อว่า **มหัคคตะ**

โลกียจิต ๘๑

กามาวจรจิต ๕๔ มหัคคตจิต ๒๗ รวมเป็น ๘๑ ชื่อว่า **โลกียจิต** ที่ชื่อว่าโลกียจิตนั้น เพราะจิตเหล่านี้ย่อมเกิดอยู่ในโลกทั้ง ๓ คือ กามโลก รูปโลก อรูปโลก ดังมีวจนัตถะว่า

โลเก นิยุตฺตาติ = โลกิยา ธรรมเหล่าใด ประกอบอยู่ในโลกทั้ง ๓ เป็นนิตย์ ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า **โลกียะ**

นับจำนวนจิต ๘๙ โดยสัญชาติทั้ง ๔

ทฺวาทสากุสลาเนวํ กุสลาเนกวีสติ
ฉตฺติเสว วิปากานิ กฺริยจิตฺตานิ วีสติ

นับจำนวนจิต ๘๙ โดยประเภทแห่งสัญชาติ ดังนี้คือ อกุศลจิตมี ๑๒ กุศลจิตมี ๒๑ วิปากจิตมี ๓๖ กริยาจิตมี ๒๐

นับจำนวนจิต ๘๙ โดยภูมิ

จตุปญฺญาสธา กาเม　　รูเป ปนฺนรสีรเย

จิตฺตานิ ทฺวาทสารูเป　　อฏฺฐธานุตฺตเร ตถา

นักศึกษาทั้งหลายพึงนับจำนวนจิต ๘๙ โดยประเภทแห่งภูมิทั้ง ๔ ดังนี้คือ จิตที่สงเคราะห์เข้าในกามภูมิ ๕๔ จิตที่สงเคราะห์เข้าในรูปภูมิ ๑๕ จิตที่สงเคราะห์เข้าในอรูปภูมิ ๑๒ จิตที่สงเคราะห์เข้าในโลกุตตรภูมิ ๘

ฐานภูมิ อวัตถาภูมิ

ภูมิมี ๒ อย่าง คือ

๑. ฐานภูมิ = เป็นที่อยู่ของสัตว์ทั้งหลาย ได้แก่ ภูมิ ๓๑ ภูมิ

๒. อวัตถาภูมิ = ธรรมทั้งหลายที่ถูกกำหนดเขตโดยตัณหาทั้ง ๓

อวัตถาภูมิ มี ๔ อย่าง คือ

๑. กามอวัตถาภูมิ = ธรรมที่ถูกกำหนดเขตโดยกามตัณหา ได้แก่ กามจิต ๕๔ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘

๒. รูปอวัตถาภูมิ = ธรรมที่ถูกกำหนดเขตโดยรูปตัณหา ได้แก่ รูปาวจรจิต ๑๕ เจตสิก ๓๕

๓. อรูปอวัตถาภูมิ = ธรรมที่ถูกกำหนดเขตโดยอรูปตัณหา ได้แก่ อรูปาวจรจิต ๑๒ เจตสิก ๓๐

๔. โลกุตตรอวัตถาภูมิ = ธรรมที่พ้นจากการถูกกำหนดเขตโดยตัณหาทั้ง ๓ ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน

ฉะนั้น ที่เรียกว่ากามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ นั้น มีได้ทั้งสองภูมิ ส่วนโลกุตตรภูมินั้น มีแต่อวัตถาภูมิอย่างเดียว

โลกุตตรจิต โดยย่อ และโดยพิสดาร

๑. จตุมคฺคปฺปเภเทน　　จตุธา กุสลำ ตถา

ปากำ ตสฺส ผลตฺตาติ　　อฏฺฐธานุตฺตรำ มตำ

๒. ฌานงฺคโยคเภเทน　　กเตฺวเกกนฺตุ ปญฺจธา

วุจฺจตานุตฺตรำ จิตฺตำ　　จตฺตาฬีสวิธนฺติ จ

๑. นักศึกษาทั้งหลายพึงทราบโลกุตตรจิตโดยย่อมี ๘ คือ กุศลจิต ว่าโดยประเภทแห่งมรรคมี ๔ วิปากจิตก็มี ๔ เพราะเป็นผลของมรรคทั้ง ๔

๒. โลกุตตรจิต ๘ เมื่อแสดงโดยพิสดารมีถึง ๔๐ นั้น เพราะว่า โดยประเภทแห่งการประกอบขององค์ฌานแล้ว โลกุตตรจิตดวงหนึ่งๆ มี ๕ ฉะนั้น โลกุตตรจิต ๘ จึงเป็น ๔๐

ฌานจิต ๖๗

๑. ยถา จ รูปาวจรํ คยฺหตานุตฺตรํ ตถา
ปญฺจมาทิชฺฌานเภเท อารุปฺปญฺจาปิ ปญฺจเม
๒. เอกาทสวิธํ ตสฺมา ปญฺจมาทิกมีริตํ
ฌานเมเกกมนฺเต ตุ เตวีสติวิธํ ภเว

๑. รูปาวจรจิตนับสงเคราะห์ในฌานทั้ง ๕ มี ปฐมฌาน เป็นต้น ได้ฉันใด โลกุตตรจิตก็นับสงเคราะห์ในฌานทั้ง ๕ มีปฐมฌาน เป็นต้นได้ฉันนั้น ส่วนอรูปาวจรจิต ๑๒ นั้น นับสงเคราะห์ในปัญจมฌาน

๒. ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ฌานจิตอันหนึ่งๆ มีปฐมฌานเป็นต้น มี ๑๑ ดวง สำหรับปัญจมฌานจิต มี ๒๓ ดวง

คาถานี้แสดงการรวบรวมฌานจิตที่เป็นโลกียะและโลกุตตระทั้งหมด คือ ปฐมฌานจิตมี ๑๑ ได้แก่ โลกียปฐมฌานจิต ๓ โลกุตตรปฐมฌานจิต ๘ ทุติยฌานจิต ๑๑ ตติยฌานจิต ๑๑ จตุตถฌานจิต ๑๑ ก็เหมือนกัน สำหรับปัญจมฌานจิต ๒๓ นั้นคือ โลกียปัญจมฌานจิต ๑๕ ได้แก่ รูปาวจรปัญจมฌานจิต ๓ อรูปาวจรจิต ๑๒ โลกุตตรปัญจมฌานจิต ๘

จิตเหล่านี้ที่เป็นฌานจิตได้นั้น เพราะประกอบด้วยองค์ฌานทั้ง ๕ มีวิตก เป็นต้น เป็นประธานเข้าไปเพ่งในกรรมฐานอารมณ์บ้าง นิพพานอารมณ์บ้าง ส่วนโลกุตตรจิตโดยย่อนั้น ถึงแม้จะมีเจตสิกทั้ง ๕ ดวงนี้ประกอบอยู่ด้วยก็จริง แต่เจตสิกเหล่านี้ไม่ถึงองค์ฌาน เพราะไม่มีการเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันกับการเพ่งสมถอารมณ์แต่อย่างใด ทั้งในภพนี้และในภพก่อน เพราะเหตุนี้ โลกุตตรจิตโดยย่อจึงไม่เรียกว่าฌานจิต ดังมีวจนัตถะว่า

กสิณาทิอารมฺมณํ ฌายติ อุปนิชฺฌายตีติ = ฌานํ เจตสิกทั้งหลายมี วิตก เป็นต้น ย่อมเข้าเพ่งอารมณ์ มี กสิณ เป็นต้น ฉะนั้น เจตสิกเหล่านั้นชื่อว่า ฌาน ได้แก่ องค์ฌานทั้ง ๕ มี วิตก เป็นต้น

วิตกฺกาทิฌานงฺเคหิ สมฺปยุตฺตํ จิตฺตนฺติ = ฌานจิตฺตํ จิตใดย่อมประกอบกับองค์ฌาน ๕ มี วิตก เป็นต้น ฉะนั้น จิตนั้นชื่อว่า **ฌานจิต**

ชา/ภู/โส/โล/เห๒๗/เม/ปะ/สัม/สัง

จำแนกจิต ๑๒๑ เป็นนัย ๆ มีอยู่ ๙ นัย

๑. **ชาติเภทนัย** = การแยกประเภทของจิตโดยชาติ มี ๔ ชาติ คือ อกุศลชาติ กุศลชาติ วิปากชาติ กริยาชาติ

๒. **ภูมิเภทนัย** = การแยกประเภทของจิตโดยภูมิทั้ง ๔ คือ กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ โลกุตตรภูมิ

๓. **โสภณเภทนัย** = การแยกประเภทของจิตโดยอโสภณะ และโสภณะ

๔. **โลกเภทนัย** = การแยกประเภทของจิตโดยโลกียะ และโลกุตตระ

๕. **เหตุเภทนัย** = การแยกประเภทของจิตโดยอเหตุกะ และสเหตุกะ

๖. **ฌานเภทนัย** = การแยกประเภทของจิตโดยอฌาน และฌาน

๗. **เวทนาเภทนัย** = การแยกประเภทของจิตโดยเวทนา ๕ คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา โสมนัสเวทนา โทมนัสเวทนา อุเบกขาเวทนา

๘. **สัมปโยคเภทนัย** = การแยกประเภทของจิตโดยสัมปยุตต์ และวิปปยุตต์

๙. **สังขารเภทนัย** = การแยกประเภทของจิตโดยอสังขาริก และสสังขาริก

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยชาติเภทนัย

จิตที่เป็นอกุศลชาติ	หรืออกุศลจิต	มี	๑๒	คือ ฯลฯ
จิตที่เป็นกุศลชาติ	หรือกุศลจิต	มี	๓๗	คือ ฯลฯ
จิตที่เป็นวิปากชาติ	หรือวิปากจิต	มี	๕๒	คือ ฯลฯ
จิตที่เป็นกริยาชาติ	หรือกริยาจิต	มี	๒๐	คือ ฯลฯ

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยภูมิเภทนัย

จิตที่เป็นกาม	หรือกามจิต	มี	๕๔	คือ ฯลฯ
จิตที่เป็นรูป	หรือรูปจิต	มี	๑๕	คือ ฯลฯ
จิตที่เป็นอรูป	หรืออรูปจิต	มี	๑๒	คือ ฯลฯ
จิตที่เป็นโลกุตตระ	หรือโลกุตตรจิต	มี	๔๐	คือ ฯลฯ

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยโสภณเภทนัย

จิตที่เป็นอโสภณะ	หรืออโสภณจิต	มี	๓๐	คือ ฯลฯ
จิตที่เป็นโสภณะ	หรือโสภณจิต	มี	๙๑	คือ ฯลฯ

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยโลกเภทนัย

จิตที่เป็นโลกียะ หรือโลกียจิต มี ๘๑ คือ ฯลฯ

จิตที่เป็นโลกุตตระ หรือโลกุตตรจิต มี ๔๐ คือ ฯลฯ

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยเหตุเภทนัย

จิตที่เป็นอเหตุกะ หรืออเหตุกจิต มี ๑๘ คือ ฯลฯ

จิตที่เป็นสเหตุกะ หรือสเหตุกจิต มี ๑๐๓ คือ ฯลฯ

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยฌานเภทนัย

จิตที่ไม่ประกอบด้วยองค์ฌาน ชื่อว่า อฌานจิต มี ๕๔ คือ ฯลฯ

จิตที่ประกอบด้วยองค์ฌาน ชื่อว่า ฌานจิต มี ๖๗ คือ ฯลฯ

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยเวทนาเภทนัย

สุขสหคตจิต มี ๑ คือ ฯลฯ

ทุกขสหคตจิต มี ๑ คือ ฯลฯ

โสมนัสสหคตจิต มี ๖๒ คือ ฯลฯ

โทมนัสสหคตจิต มี ๒ คือ ฯลฯ

อุเบกขาสหคตจิต มี ๕๕ คือ ฯลฯ

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยสัมปโยคเภทนัย

จิตที่เป็นสัมปยุตต์ มี ๘๗ คือ ฯลฯ

จิตที่เป็นวิปปยุตต์ มี ๓๔ คือ ฯลฯ

จำแนกจิต ๑๒๑ โดยสังขารเภทนัย

จิตที่เป็นอสังขาริก หรืออสังขาริกจิต มี ๓๗ คือ ฯลฯ

จิตที่เป็นสสังขาริก หรือสสังขาริกจิต มี ๘๔ คือ ฯลฯ

หมายเหตุ อเหตุกจิต ๑๘ สงเคราะห์เข้าในวิปปยุตต์

ฌานจิต ๖๗ สงเคราะห์เข้าในสัมปยุตต์

โมหมูลจิต ๒ อเหตุกจิต ๑๘ สงเคราะห์เข้าในอสังขาริก

ฌานจิต ๖๗ สงเคราะห์เข้าในสสังขาริก

ปัญหาในจิตปรมัตถ์

๑. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้ **สมฺมาสมฺพุทฺธมตุลํ ฯลฯ อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ**

๒. การแสดงคาถานี้ มีความมุ่งหมายอย่างไร ?

๓. การกล่าวคำนอบน้อมนมัสการแด่พระรัตนตรัยและครูบาอาจารย์ ก่อนที่จะแต่งปกรณ์นั้น มีประโยชน์อย่างไร ?

๔. สำหรับในคาถานี้ พระอนุรุทธาจารย์กล่าวคำปฏิญญารับรองว่าจะแต่งปกรณ์ด้วยคำบาลีว่าอย่างไร? และกล่าวคำนอบน้อมนมัสการแด่พระรัตนตรัย ด้วยคำบาลีว่าอย่างไร ?

๕. สัทธรรมมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

๖. คำว่า ปรมัตถ์ หมายความว่าอะไร และมีกี่อย่าง ?

๗. จงแสดงธรรมชาติของจิต เจตสิก รูป นิพพาน

๘. จิตมีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง ? ยกบาลีขึ้นแสดงด้วย

๙. อกุศลจิต หมายความว่าอย่างไร และมีกี่ประเภท ?

๑๐. ให้แสดงความหมายของจิตดังต่อไปนี้

ก. โมหมูลจิต ข. อกุศลวิปากจิต ค. อเหตุกจิต ฆ. มหากุศลจิต

ง. มหาวิปากจิต จ. มหากริยาจิต ฉ. กามาวจรจิต

๑๑. ให้จำแนกอกุศลจิต ๑๒ โดย เวทนาเภทนัย สัมปโยคเภทนัย สังขารเภทนัย

๑๒. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้ **อฏฺฐธา โลภมูลานิ ฯลฯ ทฺวาทสา กุสลา สิยุ**ำ

๑๓. ให้จำแนกอโสภณจิต โดย ชาติเภทนัย เวทนาเภทนัย สัมปโยคเภทนัย

๑๔. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่าง สุขสหคตจิต กับโสมนัสสหคตจิต และทุกขสหคตจิต กับโทมนัสสหคตจิต

๑๕. โสภณจิต ที่เป็นอุเบกขาสหคตะด้วย วิปปยุตต์ด้วย อสังขาริกด้วย มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

๑๖. นาย ก. มีความเข้าใจอยู่ว่า การฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เหล่านี้เป็นอกุศล วันหนึ่ง ภรรยาไม่สบาย อยากกินไก่ แล้วใช้ให้นาย ก. ไปขโมยไก่มาฆ่า นาย ก. จำใจต้องไปขโมยไก่แล้วก็ฆ่าไก่นั้น แต่ในขณะที่นาย ก. กำลังขโมยไก่ และฆ่าไก่อยู่นั้น นาย ก. ไม่มีความยินดีพอใจแม้แต่น้อย อยากทราบว่าจิตดวงไหนเกิดขึ้นกับนาย ก. ในขณะนั้น ?

๑๗. ในกามาวจรจิตนั้น จิตที่เป็นโสมนัสด้วย วิปปยุตต์ด้วย สสังขาริกด้วยมีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง?

๑๘. จงแปลบาลีดังต่อไปนี้

ก. โสมนสฺสสหคตํ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตํ อสงฺขาริกํ

ข. อุเปกฺขาสหคตํ ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตํ สสงฺขาริกํ

ค. อุเปกฺขาสหคตํ อุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตํ

ฆ. อุเปกฺขาสหคตํ โสตวิญฺญาณํ

ง. สุขสหคตํ กายวิญฺญาณํ

๑๙. ในอเหตุกจิต ๑๘ ดวงนั้น อกุศลวิปากจิต ๗ ดวง ไม่เรียกว่า อเหตุกอกุศลวิปากจิต แต่กุศลวิปากจิต ๘ ดวงนั้น เรียกว่า อเหตุกกุศลวิปากจิต ที่เป็นเช่นนี้ เพราะเหตุใด?

๒๐. จงแสดงความแตกต่างกันระหว่าง อกุศลวิปากจักขุวิญญาณ กับกุศลวิปากจักขุวิญญาณ และปัญจทวาราวัชชนจิต กับมโนทวาราวัชชนจิต

๒๑. นายขาวเป็นผู้นับถือพุทธศาสนา กับนายแดงเป็นผู้นับถือศาสนาอื่น ทั้งสองสหายได้มาจากต่างประเทศ วันหนึ่งสองสหายได้ชวนกันไปชมปูชนียสถานที่วัดพระแก้ว เมื่อสองสหายได้เข้าไปถึงเฉพาะพระพักตร์พระแก้วมรกตแล้ว นายขาวก็บังเกิดความเลื่อมใสได้กระทำการเคารพนอบนบนมัสการแด่พระแก้วมรกตทันที ส่วนนายแดงนั้น เมื่อได้เห็นพระแก้วมรกตแล้ว ก็เพียงแต่มีความรู้สึกว่า นี้เป็นศิลปะของไทยชิ้นหนึ่งเท่านั้น ไม่มีความเลื่อมใสแต่อย่างใด หากแต่เห็นเพื่อนแสดงความเคารพนอบนบแล้ว นายแดงก็คิดนึกในใจว่า ถ้าเราไม่กระทำการเคารพกราบไหว้ตามธรรมเนียมของเขาแล้ว ก็จะไม่เป็นการบังควร ทั้งบุคคลทั้งหลายก็มีอยู่ในที่นี้มากจะตำหนิเราได้ว่า เราเป็นผู้ไม่มีระเบียบ เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วก็ทำการเคารพกราบไหว้ แต่ในขณะที่นายแดงทำการเคารพกราบไหว้อยู่นั้น จิตใจของนายแดงนั้นรู้สึกเฉยๆ อยากทราบว่าจิตดวงไหนเกิดขึ้นกับนายขาวและนายแดงในขณะที่ทำการกราบไหว้?

๒๒. มารดาบอกให้บุตรอายุ ๓ - ๔ ขวบ ไหว้พระที่มารับบิณฑบาต และให้ช่วยหยิบของใส่บาตร บุตรก็ทำตามคำสั่งของมารดาทุกประการ ทั้งมีความยินดีด้วยในการกระทำนั้น อยากทราบว่าจิตดวงไหนเกิดขึ้นแก่เด็กนี้ ?

๒๓. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่างจิตดังต่อไปนี้ :-

อสังขาริกจิต	กับ	**สสังขาริกจิต**
สัมปยุตตจิต	กับ	**วิปปยุตตจิต**
อเหตุกกุศลวิปากจิต	กับ	**มหาวิปากจิต**
อเหตุกกริยาจิต	กับ	**มหากริยาจิต**

๒๔. จงจำแนกโลกียจิต ๘๑ โดยชาติเภทนัย ภูมิเภทนัย โสภณเภทนัย เหตุ-เภทนัย ฌานเภทนัย

๒๕. ในบรรดาฌานจิต ๖๗ นั้น เป็นกุศลชาติเท่าใด วิปากชาติเท่าใด กริยาชาติเท่าใด?

๒๖. จงแสดงความหมายของชื่อจิตดังต่อไปนี้

ก. อโสภณจิต ข. รูปาวจรจิต ค. มหัคคตจิต

ฆ. โลกียจิต ง. โลกุตตรจิต จ. ฌานจิต

๒๗. ในกามจิต รูปจิต อรูปจิต นั้นมีทั้งกุศล วิปาก กริยา แต่ในโลกุตตรจิตนั้นมีแต่กุศล กับ วิปาก ไม่มีกริยา ที่เป็นเช่นนี้ เพราะเหตุใด?

๒๘. จำนวนจิตโดยย่อมี ๘๙ โดยพิสดารมี ๑๒๑ นั้น ผิดกันตรงไหนและฌานจิตที่มีองค์ฌาน ๒ นั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง?

๒๙. ขอให้จำแนกจิต ๑๒๑ โดย ชาติเภทนัย เวทนาเภทนัย โสภณเภทนัย

๓๐. จงเพิ่มบาลี ฯลฯ ดังต่อไปนี้

วิตกฺก วิจาร ปีติ สุข เอกคฺคตาสหิตํ ฯลฯ กุสลจิตฺตํ

วิจาร ปีติ สุข เอกคฺคตาสหิตํ ฯลฯ วิปากจิตฺตํ

ปีติ สุข เอกคฺคตาสหิตํ ฯลฯ กฺริยจิตฺตํ

สุข เอกคฺคตาสหิตํ ฯลฯ กุสลจิตฺตํ

อุเปกฺขา เอกคฺคตาสหิตํ ปญฺจมชฺฌาน ฯลฯ

๓๑. ตั้งแต่ปฐมฌานเป็นต้น จนถึงจตุตถฌานเป็นโสมนัสสหคตจิตนั้น มีข้อที่จะพึงรู้ได้ที่ตรงไหน ?

๓๒. ให้แปลบาลีดังต่อไปนี้

เอกาทสวิธํ ตสฺมา ปฐมาทิกมีริตํ

ฌานเมเกกมนเตตุ เตวีสติวิธํ ภเว

๓๓. จงจำแนกฌานจิตที่มีองค์ฌาน ๒ โดย ชาติเภทนัย โลกเภทนัย เวทนาเภทนัย

๓๔. จงแสดงคาถาที่จำแนกจิต ๘๙ โดย ชาติเภทนัย

๓๕. คำว่า **สมฺปยุตฺตํ** นั้น มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง และจิตที่ไม่มีคำว่า **ญาณ-สมฺปยุตฺตํ** แต่สงเคราะห์เข้าในญาณสัมปยุตต์ได้นั้นมีจำนวนเท่าใด คืออะไร และจิตที่ไม่มี

คำว่า **ปญฺจมชฺฌาน** แต่สงเคราะห์เข้าในปัญจมฌานได้นั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง การที่สงเคราะห์เข้าในปัญจมฌานได้นั้น เพราะเหตุใด ?

๓๖. จงแสดงภาพจิตปรมัตถ์ ๑๒๑ มาโดยลำดับ

จบปัญหาในจิตปรมัตถ์

ปริจเฉทที่ ๒ เจตสิกสังคหะ

ในปริจเฉทที่ ๑ จิตตสังคหะ ได้กล่าวถึงจิตปรมัตถ์ไปแล้ว บัดนี้จักได้กล่าวสภาพของเจตสิกปรมัตถ์ต่อไป

ธรรมดาสัตว์ทั้งหลาย แม้ว่ามีอวัยวะครบบริบูรณ์แล้วก็ตาม ถ้าขาดนามธรรม คือ จิต เจตสิก เสียแล้ว สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นก็ไม่มีความรู้สึก และไม่สามารถทำอะไรต่างๆ ได้ไม่ต่างอะไรกับรูปปั้น และในบรรดาจิต เจตสิกทั้ง ๒ นี้ ก็เป็นธรรมชาติที่จะต้องเกิดพร้อมกัน ดับพร้อมกัน รับอารมณ์อันเดียวกัน และอาศัยวัตถุที่เกิดอันเดียวกัน จะแยกจากกันไม่ได้ อุปมาเหมือนหนึ่งเครื่องจักรที่ต้องใช้กระแสไฟฟ้า ถ้ามีแต่เครื่องจักรนั้น ไม่อาจสามารถทำงานได้ และเครื่องจักรที่กำลังหมุนทำงานอยู่โดยอาศัยสายไฟฟ้านั้น ในสายไฟฟ้าก็จะต้องประกอบด้วยสาย ๒ สายร่วมอยู่ด้วยกัน ถ้าขาดสายใดสายหนึ่งไปแล้ว เครื่องจักรนั้นก็ไม่สามารถทำงานได้เช่นเดียวกัน ฉะนั้นเพื่อที่จะให้บัณฑิตทั้งหลายได้รู้ถึงความเป็นไปตามสภาวะของจิต เจตสิกนั้น พระอนุรุทธาจารย์จึงได้แสดงว่า

ลักษณะ ๔ ประการของเจตสิก

เอกุปฺปาทนิโรธา จ **เอกาลมฺพนวตฺถุกา**

เจโตยุตฺตา ทฺวิปญฺญาส **ธมฺมา เจตสิกา มตา**

นักศึกษาทั้งหลาย พึงทราบธรรมชาติของเจตสิก ซึ่งมีจำนวน ๕๒ ดวง ที่ประกอบกับจิต มีลักษณะดังนี้ คือ ๑. เกิดพร้อมกับจิต ๒. ดับพร้อมกับจิต ๓. มีอารมณ์เดียวกันกับจิต ๔. มีที่อาศัยเกิดอย่างเดียวกันกับจิต

อธิบาย

พระอนุรุทธาจารย์แสดงคาถาบทนี้ เพื่อจะขยายความของคำว่า **เจตสิกำ** ที่กล่าวไว้ในอารัมภบทเบื้องต้นของอภิธัมมัตถสังคหปกรณ์นี้ว่า

“จิตฺตำ เจตสิกำ รูปำ นิพฺพานมิติ สพฺพถา”

และเพื่อให้นักศึกษาทั้งหลายทราบถึงลักษณะอาการ ที่ประกอบกับจิตของเจตสิก ๕๒ ดวงเหล่านี้ เรียกว่า **เจโตยุตฺตลกฺขณ** มีพร้อมด้วยลักษณะ ๔ ประการ คือ

๑. **เอกุปปาทะ** เจตสิกนี้เกิดพร้อมกับจิตเสมอ หมายความว่า เมื่อจิตเกิด เจตสิกก็เกิดขึ้นด้วยกัน จะว่าจิตเกิดก่อน เจตสิกเกิดทีหลัง หรือเจตสิกเกิดก่อน จิตเกิดทีหลังนั้นไม่ได้

๒. **เอกนิโรธะ** ในทำนองเดียวกันนั้น เมื่อจิตดับ เจตสิกก็ดับด้วยกัน ไม่มีใครดับก่อนหรือดับทีหลัง

๓. **เอกาลัมพนะ** อารมณ์ที่เจตสิกเข้าไปรับอยู่นั้น ก็เป็นอารมณ์เดียวกันกับที่จิตเข้าไปรับนั้นเอง เช่น จิตรับอารมณ์สีขาว เจตสิกก็รับสีขาวด้วย จิตรับอารมณ์สีดำ เจตสิกก็รับสีดำด้วย ดังนี้เป็นต้น

๔. **เอกวัตถุกะ** ที่อาศัยเกิดของเจตสิก ก็เป็นชนิดเดียวกันกับที่อาศัยเกิดของจิต เช่น จิตอาศัยตาเกิด เจตสิกก็อาศัยตาเกิดด้วย จิตอาศัยหูเกิด เจตสิกก็อาศัยหูเกิดด้วย จิตอาศัยหัวใจเกิด เจตสิกก็อาศัยหัวใจเกิดด้วย ดังนี้

เมื่อมีลักษณะครบทั้ง ๔ ประการดังกล่าวนี้แล้ว ก็ได้ชื่อว่า **เจตสิก**

ในบรรดาเจโตยุตตลักขณะทั้ง ๔ ประการนั้น **เอกุปปาทะ เอกนิโรธะ เอกาลัมพนะ** ทั้ง ๓ ประการนี้มีอยู่ในเจตสิกโดยแน่นอน ส่วนลักษณะที่ ๔ คือ **เอกวัตถุกะ** นั้นไม่ใช่ลักษณะที่มีอยู่โดยแน่นอน เพราะว่าเจตสิกเหล่านี้เมื่อเกิดในปัญจโวการภูมิ จึงจะต้องอาศัยวัตถุเกิด แต่ถ้าเกิดในจตุโวการภูมิ ก็ไม่จำเป็นต้องอาศัยวัตถุเกิด

จำแนกเจตสิก ๕๒ โดยราสี

เจตสิก ๕๒ ดวงนี้ แบ่งออกเป็น ๓ พวก เรียกว่า **ราสี** คือ อัญญสมานราสีเจตสิกพวก ๑ มีจำนวน ๑๓ ดวง อกุศลราสีเจตสิกพวก ๑ มีจำนวน ๑๔ ดวง โสภณราสีเจตสิกพวก ๑ มีจำนวน ๒๕ ดวง หรือจะเรียกว่าอัญญสมานเจตสิก ๑๓ อกุศลเจตสิก ๑๔ โสภณเจตสิก ๒๕ ก็ได้

จำแนกราสี ๓ โดยประเภท

เจตสิกที่เป็นอัญญสมานราสีนั้น แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ สัพพจิตตสาธารณ-เจตสิก ๗ ดวง ประเภท ๑ ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง ประเภท ๑

เจตสิกที่เป็นอกุศลราสีนั้น แบ่งออกเป็น ๕ ประเภท คือ โมจตุกเจตสิก ๔ ดวง ประเภท ๑ โลติกเจตสิก ๓ ดวง ประเภท ๑ โทจตุกเจตสิก ๔ ดวง ประเภท ๑ ถิทุกเจตสิก ๒ ดวง ประเภท ๑ วิจิกิจฉาเจตสิก ประเภท ๑

เจตสิกที่เป็นโสภณราสีนั้น แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง ประเภท ๑ วิรตีเจตสิก ๓ ดวง ประเภท ๑ อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง ประเภท ๑ ปัญญินทรีย์เจตสิก ประเภท ๑

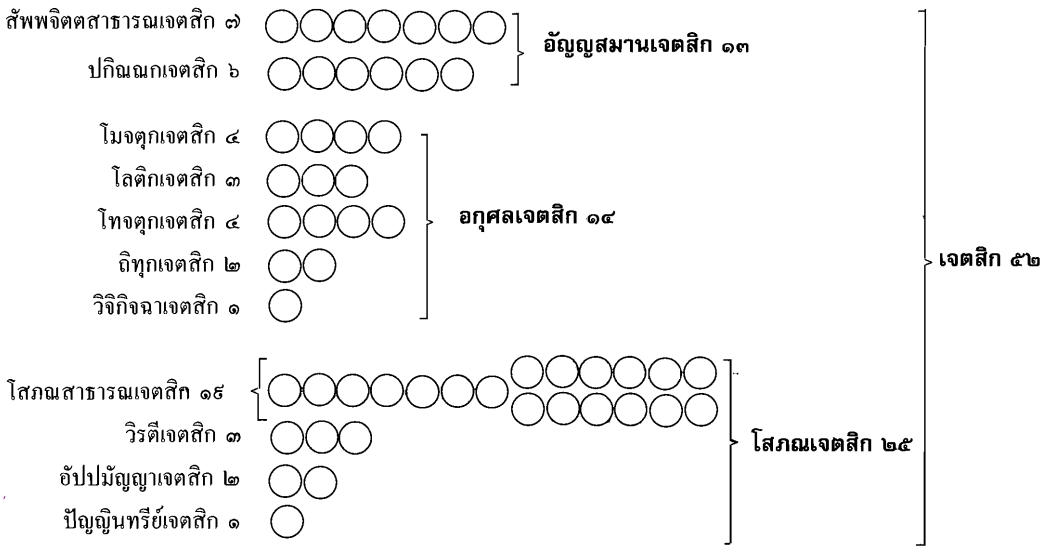
ลูกกุญแจ ดอกที่ ๑

เตรสญฺญสมานา จ　　จุทฺทสากุสลา ตถา

โสภณา ปญฺจวีสาติ　　ทฺวิปญฺญาส ปวุจฺจเร

เจตสิก มี ๕๒ คือ	อัญญสมานเจตสิก	๑๓	รวมเป็นเจตสิก ๕๒
	อกุศลเจตสิก	๑๔	
	โสภณเจตสิก	๒๕	
อัญญสมานเจตสิก ๑๓ คือ	สัพพจิตตสาธารณเจตสิก	๗	รวมเป็นอัญญสมานเจตสิก ๑๓
	ปกิณณกเจตสิก	๖	
อกุศลเจตสิก ๑๔ คือ	โมจตุกเจตสิก	๔	รวมเป็นอกุศลเจตสิก ๑๔
	โลติกเจตสิก	๓	
	โทจตุกเจตสิก	๔	
	ถิทุกเจตสิก	๒	
	วิจิกิจฉาเจตสิก	๑	
โสภณเจตสิก ๒๕ คือ	โสภณสาธารณเจตสิก	๑๙	รวมเป็นโสภณเจตสิก ๒๕
	วิรตีเจตสิก	๓	
	อัปปมัญญาเจตสิก	๒	
	ปัญญินทรีย์เจตสิก	๑	

เจตสิก ๕๒

ลูกกุญแจ ดอกที่ ๒

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ คือ ผัสสะ, เวทนา, สัญญา, เจตนา, เอกัคคตา, ชีวิตินทรีย์, มนสิการ

ปกิณณกเจตสิก ๖ คือ วิตก, วิจาร, อธิโมกข์, วิริยะ, ปีติ, ฉันทะ

โมจตุกเจตสิก ๔ คือ โมหะ, อหิริกะ, อโนตตัปปะ, อุทธัจจะ

โลติกเจตสิก ๓ คือ โลภะ, ทิฏฐิ, มานะ

โทจตุกเจตสิก ๔ คือ โทสะ, อิสสา, มัจฉริยะ, กุกกุจจะ

ถิทุกเจตสิก ๒ คือ ถินะ, มิทธะ

วิจิกิจฉาเจตสิก ๑ คือ วิจิกิจฉา

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ คือ ศรัทธา, สติ, หิริ, โอตตัปปะ, อโลภะ, อโทสะ, ตัตตรมัชฌัตตตา, กายปัสสัทธิ, จิตตปัสสัทธิ, กายลหุตา, จิตตลหุตา, กายมุทุตา, จิตตมุทุตา, กายกัมมัญญตา, จิตตกัมมัญญตา, กายปาคุญญตา, จิตตปาคุญญตา, กายุชุกตา, จิตตุชุกตา

วิรตีเจตสิก ๓ คือ สัมมาวาจา, สัมมากัมมันตะ, สัมมาอาชีวะ

อัปปมัญญาเจตสิก ๒ คือ กรุณา, มุทิตา

ปัญญินทรีย์เจตสิก ๑ คือ ปัญญา

ความหมายในเจตสิก ๕๒ ตามลำดับ

อัญญสมานเจตสิก ๑๓

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗

ผัสสะ	ธรรมชาติที่กระทบอารมณ์
เวทนา	ธรรมชาติที่เสวยอารมณ์
สัญญา	ธรรมชาติที่จำอารมณ์
เจตนา	ธรรมชาติที่กระตุ้นเตือนและชักชวนสัมปยุตตธรรมในอารมณ์เพื่อให้ทำหน้าที่ของตนๆ
เอกัคคตา	ธรรมชาติที่สงบและให้สัมปยุตตธรรมตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว
ชีวิตินทรีย์	ธรรมชาติที่รักษาสัมปยุตตธรรม
มนสิการ	ธรรมชาติที่มุ่งและนำสัมปยุตตธรรมสู่อารมณ์

เจตสิก ๗ ดวงนี้ชื่อว่า **สัพพจิตตสาธารณะ** เพราะประกอบกับจิตทั่วไป เมื่อแยกบทแล้วคงได้ ๓ บท คือ **สพฺพ + จิตฺต + สาธารณ** **สพฺพ** = ทั้งหมด **จิตฺต** = จิต **สาธารณ** = ทั่วไป รวมทั้ง ๓ บทเป็น **สพฺพจิตฺตสาธารณ** = ทั่วไปแก่จิตทั้งหมด

ปกิณณกเจตสิก ๖

วิตก	ธรรมชาติที่ยกสัมปยุตตธรรมขึ้นสู่อารมณ์ คือ คิดอารมณ์
วิจาร	ธรรมชาติที่มีการเคล้าคลึงอารมณ์
อธิโมกข์	ธรรมชาติที่ตัดสินอารมณ์
วิริยะ	ธรรมชาติที่มีความพยายามในอารมณ์
ปีติ	ธรรมชาติที่มีความชื่นชมยินดีในอารมณ์
ฉันทะ	ธรรมชาติที่ปรารถนาอารมณ์

เจตสิก ๖ ดวงนี้ชื่อว่า **ปกิณณกเจตสิก** เพราะประกอบกับจิตทั่วๆ ไป แต่เป็นเพียงบางส่วนไม่ใช่ทั้งหมด เมื่อแยกบทแล้วได้ ๓ บท คือ **ป + กิณฺณ + ก, ป** = โดยทั่วๆ ไป **กิณฺณ** = เรี่ยราย **ก** = ไม่มีเนื้อความโดยเฉพาะ รวมทั้ง ๓ บทเป็น **ปกิณฺณก** = เรี่ยรายโดยทั่วๆ ไป หมายความว่า เจตสิก ๖ ดวงนี้ประกอบทั่วไปทั้งฝ่ายโลกียะ โลกุตตระ โสภณะ อโสภณะ กุศล อกุศล วิบาก กริยา ได้ แต่ไม่ใช่ทั้งหมด ต่างกันกับการประกอบของสัพพจิตตสาธารณเจตสิก ซึ่งประกอบได้ทั่วไปและทั้งหมด

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ปกิณณกเจตสิก ๖ รวม ๑๓ ดวง ชื่อว่า อัญญสมาน-เจตสิก เพราะเจตสิกเหล่านี้มีสภาพที่เหมือนธรรมอื่นได้ กล่าวคือ โสภณเจตสิก มีศรัทธาเป็นต้นก็ดี อโสภณเจตสิก มี โมหะ เป็นต้นก็ดี ย่อมเป็นธรรมอื่นแก่อัญญสมานเจตสิก แต่อัญญสมานเจตสิกก็เหมือนกับเจตสิกทั้ง ๒ พวกนั้นได้ จึงประกอบกับจิตร่วมกันได้ ต่างกับอโสภณเจตสิกซึ่งไม่อาจเหมือนกับโสภณเจตสิกได้ หรือโสภณเจตสิกซึ่งไม่อาจเหมือนกับอโสภณเจตสิกได้ จึงประกอบกับจิตร่วมกันไม่ได้

อญฺญสมาน นี้ เมื่อแยกบทแล้ว คงได้ ๒ บท คือ **อญฺญ + สมาน, อญฺญ** = ธรรมอื่น **สมาน** = เหมือนกัน รวมทั้ง ๒ บทเป็น **อญฺญสมาน** = เหมือนธรรมอื่น

อกุศลเจตสิก ๑๔

โมจตุกเจตสิก ๔

โมหะ ธรรมชาติที่บังสภาพตามความเป็นจริงของอารมณ์ไว้ คือ หลง

อหิริกะ ธรรมชาติที่ไม่มีความละอายต่อทุจริต

อโนตตัปปะ ธรรมชาติที่ไม่กลัวต่อทุจริต

อุทธัจจะ ธรรมชาติที่ฟุ้งซ่าน คือรับอารมณ์ไม่มั่น

เจตสิก ๔ ดวงนี้ ชื่อว่า **โมจตุกะ** เพราะยกโมหเจตสิกเป็นประธาน และเจตสิก ๔ ดวงนี้แหละ ชื่อว่า **สัพพากุศลสาธารณเจตสิก** ด้วย เพราะเจตสิกพวกนี้ประกอบกับอกุศลจิต ๑๒ โดยทั่วไปทั้งหมด

โลติกเจตสิก ๓

โลภะ ธรรมชาติที่มีความต้องการ และติดใจในกามคุณอารมณ์

ทิฏฐิ ธรรมชาติที่มีความเห็นผิดในอารมณ์

มานะ ธรรมชาติที่มีความเย่อหยิ่ง ถือตัว

เจตสิก ๓ ดวงนี้ ชื่อว่า **โลติกะ** เพราะยกโลภเจตสิกเป็นประธาน

โทจตุกเจตสิก ๔

โทสะ ธรรมชาติที่ประทุษร้ายในอารมณ์

อิสสา ธรรมชาติที่มีความไม่พอใจในสมบัติหรือคุณความดีของผู้อื่น

มัจฉริยะ ธรรมชาติที่มีความหวงแหนทรัพย์สมบัติหรือคุณความดีของตน

กุกกุจจะ ธรรมชาติที่มีความรำคาญใจในทุจริตที่ได้ทำไปแล้ว และในสุจริตที่ยังไม่ได้ทำ

เจตสิก ๔ ดวงนี้ ชื่อว่า **โทจตุกะ** เพราะยกโทสเจตสิกเป็นประธาน

ถิทุกเจตสิก ๒

ถินะ ธรรมชาติที่ทำให้จิตเซื่องซึม ท้อถอยจากอารมณ์

มิทธะ ธรรมชาติที่ทำให้เจตสิกเซื่องซึม ท้อถอยจากอารมณ์

วิจิกิจฉาเจตสิก ๑

วิจิกิจฉา ธรรมชาติที่มีความสงสัย ไม่ตกลงใจ คือ วิพากษ์วิจารณ์ ในคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น

เจตสิก ๑๔ ดวงนี้ ชื่อว่า **อกุศลเจตสิก** เพราะประกอบกับอกุศลจิตพวกเดียว

โสภณเจตสิก ๒๕

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙

ศรัทธา ธรรมชาติที่มีความเชื่อและเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ตามความเป็นจริง เชื่อในกรรมและผลของกรรม

สติ ธรรมชาติที่มีความระลึกในอารมณ์ที่เกี่ยวด้วยกุศลธรรม มีคุณของพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น*

---

* ฉ. มิลินทปัญหา หน้า ๓๖ สติลกฺขณปญฺห แสดงไว้ว่า "...สติ มหาราช อุปฺปชฺชมานา กุสลากุสลสาวชฺชานวชฺชหีนปฺปณีตกณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาคธมฺเม อปิลาเปติ...." แปลความว่า ".....ดูก่อน มหาบพิตร สติครั้งเกิดขึ้นอยู่ ย่อมให้ระลึกถึงธรรมที่เป็น กุศล อกุศล มีโทษ ไม่มีโทษ เลว ประณีต ดำ ขาว และธรรมที่มีส่วนเหมือนกัน...."

หิริ	ธรรมชาติที่มีความเกลียด และละอายต่อการงานอันเป็นทุจริต
โอตตัปปะ	ธรรมชาติที่สะดุ้งกลัวต่อการงานอันเป็นทุจริต
อโลภะ	ธรรมชาติที่ไม่อยากได้ และไม่ติดอยู่ในกามคุณอารมณ์
อโทสะ	ธรรมชาติที่ไม่ประทุษร้ายในอารมณ์
ตัตตรมัชฌัตตตา	ธรรมชาติที่ทำให้จิต เจตสิกสม่ำเสมอในกิจของตนๆ ไม่ให้มีการยิ่งหย่อน
กายปัสสัทธิ	ธรรมชาติที่เป็นความสงบของเจตสิกขันธ์ ๓ ในการงานอันเป็นกุศล
จิตตปัสสัทธิ	ธรรมชาติที่เป็นความสงบของจิต ในการงานอันเป็นกุศล
กายลหุตา	ธรรมชาติที่เป็นความเบาของเจตสิกขันธ์ ๓ ในการงานอันเป็นกุศล
จิตตลหุตา	ธรรมชาติที่เป็นความเบาของจิต ในการงานอันเป็นกุศล
กายมุทุตา	ธรรมชาติที่เป็นความอ่อนของเจตสิกขันธ์ ๓ ในการงานอันเป็นกุศล
จิตตมุทุตา	ธรรมชาติที่เป็นความอ่อนของจิต ในการงานอันเป็นกุศล
กายกัมมัญญตา	ธรรมชาติที่เป็นความควรของเจตสิกขันธ์ ๓ ในการงานอันเป็นกุศล
จิตตกัมมัญญตา	ธรรมชาติที่เป็นความควรของจิต ในการงานอันเป็นกุศล
กายปาคุญญตา	ธรรมชาติที่เป็นความคล่องแคล่วของเจตสิกขันธ์ ๓ ในการงานอันเป็นกุศล
จิตตปาคุญญตา	ธรรมชาติที่เป็นความคล่องแคล่วของจิต ในการงานอันเป็นกุศล
กายุชุกตา	ธรรมชาติที่เป็นความซื่อตรงของเจตสิกขันธ์ ๓ ในการงานอันเป็นกุศล
จิตตุชุกตา	ธรรมชาติที่เป็นความซื่อตรงของจิต ในการงานอันเป็นกุศล

ในบรรดาโสภณสาธารณเจตสิกนั้น ปัสสัทธิเจตสิก, ลหุตาเจตสิก, มุทุตาเจตสิก, กัมมัญญตาเจตสิก, ปาคุญญตาเจตสิก, อุชุกตาเจตสิก ทั้ง ๖ ดวงนี้ มีเป็นคู่ๆ กัน จึงรวมเป็น ๑๒ ดวง นับพร้อมด้วยศรัทธาเจตสิกเป็นต้นแล้ว โสภณสาธารณเจตสิกจึงมี ๑๙ ดวง เจตสิกเหล่านี้ชื่อว่า โสภณสาธารณเจตสิกนั้น เพราะประกอบในโสภณจิตทั่วไปทั้งหมด เมื่อแยกบทแล้วมี ๒ คือ **โสภณ + สาธารณ, โสภณ** = จิตที่มีความสวยงามอันไม่มีโทษ **สาธารณ** = ทั่วไป เมื่อรวม ๒ บทเป็น **โสภณสาธารณ** = ทั่วไปในจิตที่มีความสวยงามอันไม่มีโทษ

วิรตีเจตสิก ๓

สัมมาวาจา การกล่าววาจาที่เว้นจากวจีทุจริต ๔ ซึ่งไม่เกี่ยวกับการงานอันเป็นอาชีพ

สัมมากัมมันตะ การกระทำที่เว้นจากกายทุจริต ๓ ซึ่งไม่เกี่ยวกับการงานอันเป็นอาชีพ

สัมมาอาชีวะ การประกอบอาชีพที่เว้นจากวจีทุจริต ๔ กายทุจริต ๓

เจตสิก ๓ ดวงนี้ชื่อว่า **วิรตีเจตสิก** เพราะมีเจตนาเว้นจากทุจริตเป็นประธาน

อัปปมัญญาเจตสิก ๒

กรุณา ธรรมชาติที่มีความสงสารต่อทุกขิตสัตว์คือผู้ที่กำลังได้รับความลำบากอยู่ หรือ จะได้รับความลำบากในกาลข้างหน้า

มุทิตา ธรรมชาติที่มีความยินดีต่อสุขิตสัตว์ คือ ผู้ที่กำลังได้รับความสุข หรือ ผู้ที่จะได้รับความสุขในกาลข้างหน้า

เจตสิก ๒ ดวงนี้ชื่อว่า **อัปปมัญญาเจตสิก** เพราะเกิดขึ้นโดยอาศัยทุกขิตสัตว์ หรือสุขิตสัตว์ทั่วไปไม่จำกัด

ปัญญินทรีย์เจตสิก ๑

ปัญญา ธรรมชาติที่รู้สภาพธรรมโดยทั่วๆ ไป ตามความเป็นจริง

เจตสิกดวงนี้ชื่อว่า **ปัญญินทรีย์** เพราะมีหน้าที่ปกครองในการรู้ต่างๆ โดยทั่วไปตามความเป็นจริง

สัมปโยคนัย

แสดงอารัมภบทแห่งสัมปโยคนัย

เตสं จิตฺตาวิยุตฺตานं ยถาโยคมิโต ปรं
จิตฺตุปฺปาเทสุ ปจฺเจกं สมฺปโยโค ปวุจฺจติ

ต่อไปนี้จะแสดงการประกอบโดยเฉพาะๆ ของเจตสิก ที่มีสภาพเกิดพร้อมกับจิต เมื่อจิตเกิดขึ้น ตามที่จะประกอบได้

แสดงหลักสัมปโยคนัย โดยย่อ

สตฺต สพฺพตฺถ ยุชฺชนฺติ ยถาโยคํ ปกิณฺณกา
จุทฺทสากุสเลเสฺวว โสภเณเสฺวว โสภณา

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ย่อมประกอบในจิตทั้งหมดทั่วไป ปกิณณกเจตสิก ๖ ย่อมประกอบในจิตทั้งหมดตามที่ประกอบได้ อกุศลเจตสิก ๑๔ ย่อมประกอบในอกุศลจิต ๑๒ เท่านั้น โสภณเจตสิก ๒๕ ย่อมประกอบในโสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑ เท่านั้น

อธิบาย

คาถานี้แสดงหลักของสัมปโยคนัยโดยย่อ เพื่อให้นักศึกษาทั้งหลายยึดถือเป็นหลักไว้ก่อน แล้วจะแสดงขยายความในสัมปโยคนัย โดยพิสดารต่อไป

สัมปโยคนัยอัญญสมานเจตสิก ๑๓

อัญญสมานเจตสิก ๑๓ นี้ มี สัมปโยค ๗ นัย คือ

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง นับเป็นสัมปโยค ๑ นัย

ปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง นับเป็นสัมปโยค ๖ นัย

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง ประกอบในจิตทั้งหมด ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง

วิตกเจตสิกประกอบได้ในจิต ๕๕ ดวง คือ กามจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐) และปฐมฌานจิต ๑๑ รวมเป็น ๕๕ ดวง ประกอบไม่ได้ ๖๖ ดวง คือ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ ทุติยฌานจิต ๑๑ ตติยฌานจิต ๑๑ จตุตถฌานจิต ๑๑ ปัญจมฌานจิต ๒๓ รวม ๖๖ ดวง

วิจารเจตสิกประกอบได้ในจิต ๖๖ ดวง คือ กามจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐) ปฐมฌานจิต ๑๑ ทุติยฌานจิต ๑๑ รวม ๖๖ ดวง ประกอบไม่ได้ ๕๕ ดวง คือ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ ตติยฌานจิต ๑๑ จตุตถฌานจิต ๑๑ ปัญจมฌานจิต ๒๓ รวม ๕๕ ดวง

อธิโมกข์เจตสิก ประกอบได้ในจิต ๑๑๐ ดวง คือ กามจิต ๔๓ (เว้นทวิปัญจ-วิญญาณจิต ๑๐ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑) มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๔๐ รวม ๑๑๐ ดวง ประกอบไม่ได้ ๑๑ ดวง คือ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ รวม ๑๑ ดวง

วีริยเจตสิกประกอบได้ในจิต ๑๐๕ ดวง คือ กามจิต ๓๘ (เว้นอเหตุกวิปากจิต ๑๕ ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑) มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๔๐ รวม ๑๐๕ ดวง ประกอบไม่ได้ ๑๖ ดวง คือ อเหตุกวิปากจิต ๑๕ ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ รวม ๑๖ ดวง

ปีติเจตสิกประกอบได้ในจิต ๕๑ ดวง คือ กามโสมนัสสหคตจิต ๑๘ ปฐมฌานจิต ๑๑ ทุติยฌานจิต ๑๑ ตติยฌานจิต ๑๑ รวม ๕๑ ดวง ประกอบไม่ได้ ๗๐ ดวง คือ โทสมูลจิต ๒ กายวิญญาณจิต ๒ อุเบกขาสหคตจิต ๕๕ จตุตถฌานจิต ๑๑ รวม ๗๐ ดวง

ฉันทเจตสิกประกอบได้ในจิต ๑๐๑ ดวง คือ กามจิต ๓๔ (เว้นโมหมูลจิต ๒ อเหตุกจิต ๑๘) มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๔๐ รวม ๑๐๑ ดวง ประกอบไม่ได้ ๒๐ ดวง คือ โมหมูลจิต ๒ อเหตุกจิต ๑๘ รวม ๒๐ ดวง

คาถาสังคหะ

สรุปความในปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง ซึ่งประกอบกับจิตไม่ได้และได้ตามลำดับดังต่อไปนี้

เต ปน จิตฺตุปฺปาทา ยถากฺกมํ

ฉสฏฺฐิ ปญฺจปญฺญาส เอกาทส จ โสฬส
สตฺตติ วีสติ เจว ปกิณฺณกวิวชฺชิตา
ปญฺจปญฺญาส ฉสฏฺฐิ- ฏฺฐสตฺตติ ติสตฺตติ
เอกปญฺญาส เจกูน- สตฺตติ สปกิณฺณกา

สรุปความว่า จิตทั้งหลาย ที่ปกิณณกเจตสิก ๖ ประกอบไม่ได้นั้น มีจำนวนตามลำดับแห่งเจตสิกดังต่อไปนี้ คือ ๖๖, ๕๕, ๑๑, ๑๖, ๗๐, ๒๐ จิตทั้งหลายที่ปกิณณกเจตสิกประกอบได้นั้น มีจำนวนตามลำดับแห่งเจตสิก ดังต่อไปนี้คือ ๕๕, ๖๖, ๗๘ (๑๑๐), ๗๓ (๑๐๕), ๕๑, ๖๙ (๑๐๑)

แสดงจิตที่ปกิณณกเจตสิกประกอบได้และไม่ได้ ตามคาถาสังคหะ คือ

	ประกอบได้		ประกอบไม่ได้	
วิตกเจตสิก	**ปญฺจปญฺญาส**	๕๕	**ฉสฏฺฐิ**	๖๖
วิจารเจตสิก	**ฉสฏฺฐิ**	๖๖	**ปญฺจปญฺญาส**	๕๕
อธิโมกข์เจตสิก	**อฏฺฐสตฺตติ**	๗๘ (๑๑๐)	**เอกาทส**	๑๑
วิริยเจตสิก	**ติสตฺตติ**	๗๓ (๑๐๕)	**โสฬส**	๑๖
ปีติเจตสิก	**เอกปญฺญาส**	๕๑	**สตฺตติ**	๗๐
ฉันทเจตสิก	**เอกูนสตฺตติ**	๖๙ (๑๐๑)	**วีสติ**	๒๐

คาถาสังคหะที่แสดงจำนวนจิตซึ่งประกอบกับปกิณณกเจตสิกนั้น มี ๒ นัย คือ นับจำนวนจิตโดยย่อบ้าง โดยพิสดารบ้าง กล่าวคือ ถ้าเจตสิกดวงใดประกอบกับโลกุตตรจิตได้ทั้งหมด จิตที่ประกอบกับเจตสิกดวงนั้นก็นับอย่างย่อ คือจิตที่ประกอบกับอธิโมกข์ วิริยะ ฉันทะ ถ้าเจตสิกดวงใดประกอบกับโลกุตตรจิตไม่ได้ทั้งหมด จิตที่ประกอบกับเจตสิกดวงนั้นก็นับอย่างพิสดาร คือจิตที่ประกอบกับวิตก วิจาร ปีติ

อีกประการหนึ่ง การประกอบของปกิณณกเจตสิก โดยเฉพาะวิตก วิจาร เจตสิกกับโลกุตตรจิตที่แสดงมาแล้วนี้ มุ่งหมายเอาโลกุตตรจิตของพระอริยบุคคล ที่เป็นฌานลาภีเท่านั้น ถ้าพระอริยบุคคลนั้นเป็นสุกขวิปัสสก วิตก วิจาร เจตสิก ย่อมประกอบได้ทั้งหมด ส่วนปีติเจตสิกนั้นย่อมแล้วแต่โลกุตตรจิตที่เกิดขึ้น กล่าวคือ ถ้าโลกุตตรจิตนั้นเกิดขึ้นพร้อมด้วยโสมนัสเวทนา ปีติเจตสิกก็ประกอบด้วย ถ้าโลกุตตรจิตนั้นเกิดขึ้นพร้อมด้วยอุเบกขาเวทนา ปีติเจตสิกก็ประกอบไม่ได้

สัมปโยคนัยอกุศลเจตสิก ๑๔

โมจตุกเจตสิก ๔	ประกอบในอกุศลจิต ๑๒ ทั้งหมด
โลภเจตสิก	ประกอบในโลภมูลจิต ๘
ทิฏฐิเจตสิก	ประกอบในทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔
มานเจตสิก	ประกอบในทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต ๔
โทจตุกเจตสิก ๔	ประกอบในโทสมูลจิต ๒
ถิทุกเจตสิก ๒	ประกอบในอกุศลสสังขาริกจิต ๕
วิจิกิจฉาเจตสิก	ประกอบในวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑

คาถาสังคหะที่แสดงสัมปโยคนัย ๕ นัย ในอกุศลเจตสิก ๑๔

สพฺพาปุญฺเญสุ จตฺตาโร โลภมูเล ตโย คตา
โทสมูเลสุ จตฺตาโร สสงฺขาเร ทฺวยํ ตถา
วิจิกิจฺฉา วิจิกิจฺฉา- จิตฺเต จาติ จตุทฺทส
ทฺวาทสากุสเลเสฺววฺ สมฺปยุชฺชนฺติ ปญฺจธา

อกุศลเจตสิก ๑๔ ย่อมประกอบในอกุศลจิต ๑๒ เท่านั้น โดยแบ่งเป็น ๕ นัย คือ โมจตุกเจตสิก ๔ ที่ประกอบในอกุศลจิต ๑๒ ทั้งหมด นับเป็น ๑ นัย

โลภะ ทิฏฐิ มานะ ๓ ดวง ที่ประกอบในโลภมูลจิต ๘ ดวงเท่านั้น นับเป็น ๑ นัย
โทจตุกเจตสิก ๔ ที่ประกอบในโทสมูลจิต ๒ ดวงเท่านั้น นับเป็น ๑ นัย
ถิทุกเจตสิก ๒ ที่ประกอบในอกุศลสสังขาริกจิต ๕ ดวงเท่านั้น นับเป็น ๑ นัย
วิจิกิจฉาเจตสิกที่ประกอบในวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ ดวงเท่านั้น นับเป็น ๑ นัย

สัมปโยคนัยโสภณเจตสิก ๒๕

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ประกอบในโสภณจิตทั้งหมด ๕๙ หรือ ๘๑

วิรตีเจตสิก ๓ ประกอบในจิต ๑๖ หรือ ๔๘ คือ มหากุศลจิต ๘ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐

อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ประกอบในจิต ๒๘ คือ มหากุศลจิต ๘ มหากริยาจิต ๘ รูปาวจรจิต ๑๒ (เว้นปัญจมฌานจิต ๓)

ปัญญาเจตสิกประกอบในจิต ๔๗ หรือ ๗๙ คือ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหาวิปากญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหากริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐

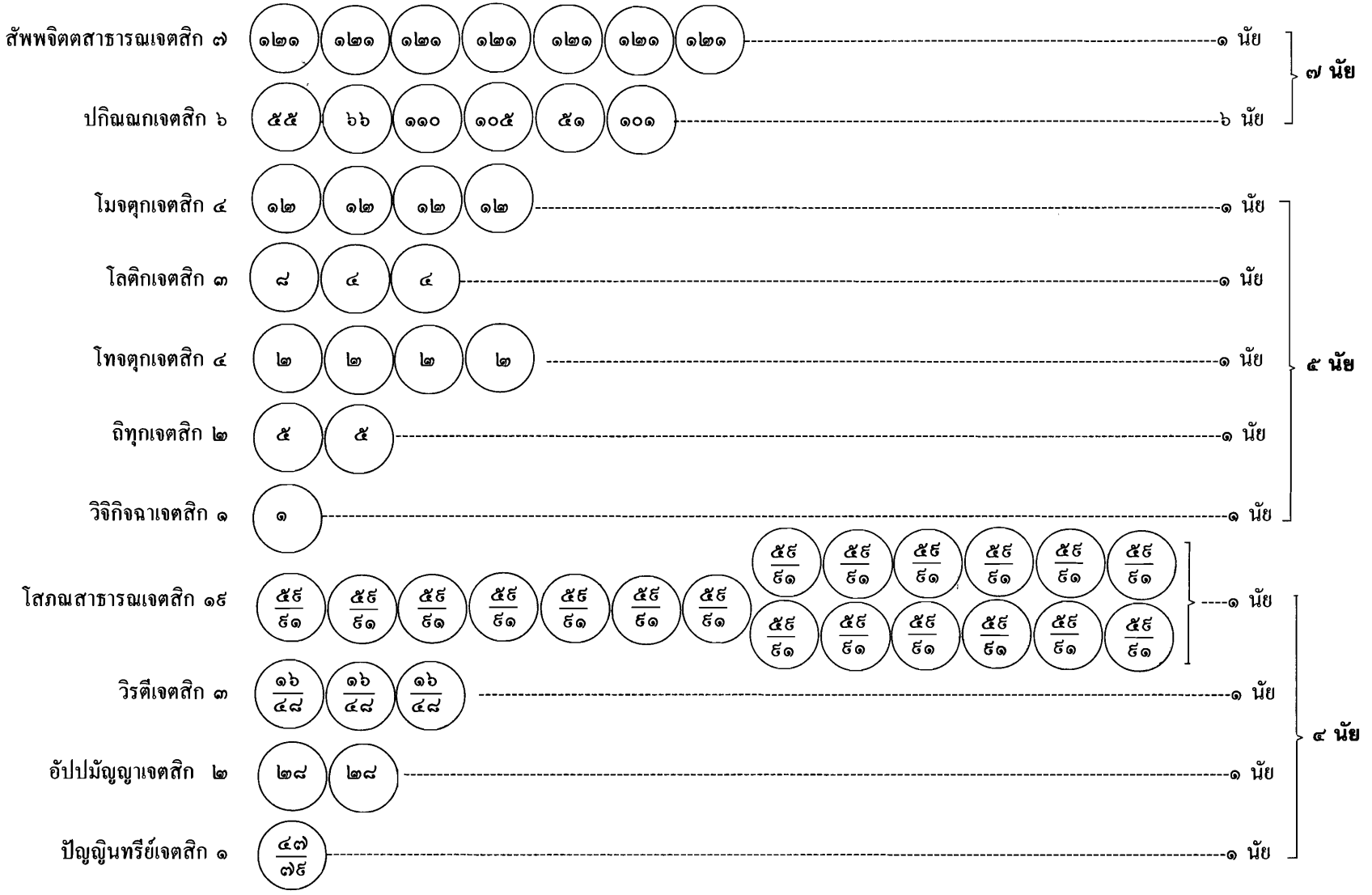
คาถาที่แสดงสัมปโยคนัย ๔ นัย ในโสภณเจตสิก ๒๕

เอกูนวีสติ ธมฺมา ชายนฺเตกูนสฏฺฐิสุ
ตโย โสฬสจิตฺเตสุ อฏฺฐวีสติยํ ทฺวยํ
ปญฺญา ปกาสิตา สตฺต- จตฺตาฬีสวิเธสุปิ
สมฺปยุตฺตา จตุเธวํ โสภเณเสฺวว โสภณา

โสภณเจตสิก ๒๕ ย่อมประกอบในโสภณจิต ๕๙ หรือ ๘๑ เท่านั้น โดยแบ่งออกเป็น ๔ นัย คือ

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ที่ประกอบในโสภณจิต ๕๙ หรือ ๘๑ นับเป็น ๑ นัย
วิรตีเจตสิก ๓ ที่ประกอบในจิต ๑๖ หรือ ๔๘ นับเป็น ๑ นัย
อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ที่ประกอบในจิต ๒๘ นับเป็น ๑ นัย
ปัญญาเจตสิก ที่ประกอบในจิต ๔๗ หรือ ๗๙ นับเป็น ๑ นัย

สัมปโยคนัย

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗
๑๒๑ ๑๒๑ ๑๒๑ ๑๒๑ ๑๒๑ ๑๒๑ ๑๒๑
๑ นัย
๗ นัย
ปกิณณกเจตสิก ๖
๕๕ ๖๖ ๑๑๐ ๑๐๕ ๕๑ ๑๐๑
๖ นัย
โมจตุกเจตสิก ๔
๑๒ ๑๒ ๑๒ ๑๒
๑ นัย
๕ นัย
โลติกเจตสิก ๓
๘ ๔ ๔
๑ นัย
โทจตุกเจตสิก ๔
๒ ๒ ๒ ๒
๑ นัย
ถิทุกเจตสิก ๒
๕ ๕
๑ นัย
วิจิกิจฉาเจตสิก ๑
๑
๑ นัย
โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙
๕๙/๕๑
๑ นัย
๔ นัย
วิรตีเจตสิก ๓
๑๖/๔๘
๑ นัย
อัปปมัญญาเจตสิก ๒
๒๘ ๒๘
๑ นัย
ปัญญินทรีย์เจตสิก ๑
๔๗/๗๕
๑ นัย

ตารางสัมปโยคัมย

เจตสิก / จิต	โลภมูล ๘	โทสมูล ๒	โมหมูล ๒	อกุสล ๑๒	ทิฏฐิวิปปยุตตมหา ๑๐	ถีนมิทธสหคต ๒	อหิตุก ๑๘	ปัญญาวิปปยุตต ๓	มหากุสล ๘	มหาวิปาก ๘	มหากิริยา ๘	กามาวจรจิต ๕๔	รูปา. - อรูปา.	มหัคคตจิต ๒๗	โลกุตตรจิต ๘๐	โลกุตตรวิบาก	โลกุตตรกิริยา	รวมจิต	เจตสิกรวม ๕๖ ดวง
สัพพจิตตสาธารณะ ๗	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
ปกิณณกะ ๖ วิตก	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
วิจาร	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
อธิโมกข์	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
วิริยะ	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
ปีติ	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
ฉันทะ	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
โมจตุกะ ไมทะ	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
อหิริกะ	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
อโนตตัปปะ	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
อุทธัจจะ	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
โลภมูลจิต ๘ โลภะ	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
ทิฏฐิ	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
มานะ	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
โทสมูล ๒ โทสะ	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
อิสสา	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
มัจฉริยะ	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
กุกกุจจะ	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
อกุสล ๑๔ ถีนะ	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
มิทธะ	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
วิจิกิจฉา	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
โสภณสาธารณะ ๑๙	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
วิรตี ๓ สัมมาวาจา	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
สัมมากัมมันตะ	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
สัมมาอาชีวะ	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
อัปปมัญญา ๒ กรุณา	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
มุทิตา	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗
ปัญญา ๑ ปัญญินทรีย์	๘	๒	๒	๑๐	๑๐	๒	๑๘	๓	๘	๘	๘	๕๔	๒๗	๘๑	๘	๘	๘	๑๒๑	๗

อธิบายพิเศษ

ในการประกอบของอัปปมัญญาเจตสิก ๒

การประกอบของอัปปมัญญาเจตสิก ๒ นั้น มีวาทะเป็น ๒ นัย คือ *สมานวาทะ* อันได้แก่ วาทะของพระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย มีพระอนุรุทธาจารย์เป็นต้น กล่าวว่า อัปป-มัญญาเจตสิก ๒ ดวง ประกอบในจิต ๒๘ ดวง ดังที่กล่าวมาแล้ว แต่ *เกจิวาทะ* อันได้แก่ ความเห็นของอาจารย์บางท่านแสดงว่า อัปปมัญญา ๒ ดวงนี้ ประกอบในจิต ๒๐ ดวงเท่านั้น คือมหากุศลโสมนัส ๔ มหากริยาโสมนัส ๔ รูปาวจรจิต ๑๒ (เว้นปัญจมฌานจิต ๓) จะประกอบในมหากุศลอุเบกขา ๔ มหากริยาอุเบกขา ๔ ไม่ได้ โดยให้เหตุผลว่า วิหิงส คือ การปองร้ายผู้อื่นนั้น องค์ธรรมได้แก่โทสเจตสิก สภาวะของกรุณา ย่อมเป็นปฏิปักษ์กับโทสเจตสิก อรติ คือความไม่ยินดี ไม่พอใจ ไม่สบายใจ ในความดีของผู้อื่น องค์ธรรมได้แก่ โทมนัสเวทนา ที่มีอิสสาเป็นประธาน สภาวะของมุทิตา ย่อมเป็นปฏิปักษ์กับโทมนัสเวทนา ที่มีอิสสาเป็นประธาน ฉะนั้น กรุณา มุทิตา จึงต้องประกอบด้วยโสมนัสสหคตจิต ไม่ควรประกอบในอุเบกขาสหคตจิต แต่สมานวาทะ คือ ท่านอรรถกถาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า ความเห็นของเกจิอาจารย์นี้ ถูกครึ่งหนึ่ง ผิดครึ่งหนึ่ง ที่ถูกครึ่งหนึ่งนั้นคือ ผู้ที่เจริญ กรุณา มุทิตา กรรมฐาน อยู่นั้น ในตอนต้นๆ เมื่อยังเป็นปริกัมมภาวนา และปริกัมมนิมิต ไม่ถึงอุคคหนิมิตนั้น กรุณา มุทิตา จะเกิดขึ้นได้ต้องด้วยจิตเป็นโสมนัสจริงๆ มิฉะนั้น กรุณา มุทิตา ก็ไม่อาจเกิดขึ้นได้ ที่ว่า กรุณา มุทิตา ต้องเกิดในจิตที่ประกอบด้วยโสมนัสจึงเป็นการถูกต้อง แต่เมื่อได้เจริญ กรุณา มุทิตา กรรมฐานนั้นต่อไป จนถึงอุคคหนิมิตเกิดแล้ว ย่อมแสดงว่าจิตของผู้เจริญกรรมฐานนั้นมีความชำนาญในกรุณา มุทิตา กรรมฐานเป็นอย่างดีแล้ว ฉะนั้น ในขณะที่เจริญกรุณา มุทิตากรรมฐาน ซึ่งอุคคหนิมิตกำลังเกิดอยู่นั้น จิตของผู้นั้นโดยที่มีความชำนาญดังกล่าวแล้ว จึงอาจประกอบด้วยโสมนัสเวทนา หรืออุเบกขาเวทนาก็ได้ ไม่จำต้องเป็นโสมนัสเวทนาเสมอไป ที่ว่ากรุณา มุทิตาไม่เกิดในจิตเป็นอุเบกขาจึงไม่ถูกต้อง

อนิยตโยคี และ นิยตโยคีเจตสิก

อิสฺสามจฺเฉรกุกฺกุจฺจ- **วิรติกรุณาทโย**
นานา กทาจิ มาโน จ **ถินมิทฺธ ตถา สห**
ยถาวุตฺตานุสาเรน **เสสา นิยตโยคิโน**
สงฺคหญฺจ ปวกฺขามิ **เตสๆ ทานิ ยถารหๆ**

อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ วิรตีเจตสิก ๓ กรุณา มุทิตา รวมเจตสิก ๘ ดวงนี้ ประกอบได้เป็นบางครั้งบางคราว และไม่ประกอบพร้อมกัน ชื่อว่า **นานากทาจิเจตสิก** มานะก็ประกอบได้เป็นบางครั้งบางคราว ชื่อว่า **กทาจิเจตสิก** ถินะมิทธะทั้ง ๒ ดวงนี้ ประกอบได้เป็นบางครั้งบางคราว แต่พร้อมกัน ชื่อว่า **สหกทาจิเจตสิก** เจตสิก ๔๑ ที่เหลือจาก ๑๑ ดวงนี้ เป็นเจตสิกที่ประกอบได้แน่นอน ชื่อว่า **นิยตโยคีเจตสิก**

บัดนี้ จะแสดงการนับจำนวนเจตสิกตามสัมปโยคนัยที่ประกอบได้ตามสมควร

อธิบาย

คาถานี้ แสดงอนิยตโยคีเจตสิก ๑๑ ดวง และนิยตโยคีเจตสิก ๔๑ ดวง พร้อมด้วยปฏิญญาที่จะแสดงสังคหนัย

การนับจิตที่เจตสิกประกอบ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ เจตสิกบางพวกประกอบได้เสมอไม่ว่าจิตนั้นจะเกิดขึ้นในอารมณ์ที่เป็นภายในหรือภายนอก และไม่ว่ากิจการใดๆ แต่เจตสิกบางพวกนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็โดยมีอารมณ์เป็นเฉพาะๆ ไม่ทั่วไป ฉะนั้น จึงประกอบได้เป็นบางครั้งบางคราว เจตสิกที่มีอารมณ์จำกัดโดยเฉพาะนี้ มีอยู่ ๑๑ ดวง ชื่อว่า **อนิยตโยคี** คือ มานะ อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ ถินะ มิทธะ วิรตี ๓ อัปปมัญญา ๒

มานเจตสิก ที่กล่าวว่าประกอบกับทิฏฐิคตวิปปยุตตจิต ๔ นั้น ย่อมประกอบไม่แน่นอน หมายความว่า เวลาใดทิฏฐิคตวิปปยุตตจิตเกิดขึ้นโดยถือตัว คือ **อหังคาห** เวลานั้นมานเจตสิกก็ประกอบ เวลาใดทิฏฐิคตวิปปยุตตจิตเกิดขึ้น โดยไม่มีความถือตัว คือ **อหังคาห** เวลานั้น มานเจตสิกก็ไม่ประกอบ ฉะนั้น มานเจตสิกนี้จึงเป็น **กทาจิเจตสิก**

อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ ทั้ง ๓ ดวงนี้ ที่กล่าวมาแล้วว่าประกอบในโทสมูลจิต ๒ นั้น ย่อมประกอบไม่แน่นอน และเจตสิกทั้ง ๓ ดวงนี้ ถึงแม้มีโอกาสประกอบโทสมูลจิตได้ก็ประกอบได้ทีละดวงไม่พร้อมกัน ที่ประกอบไม่แน่นอนนั้นหมายความว่า เมื่อโทสจิตเกิดขึ้นโดยไม่มีอาการริษยา ตระหนี่ หรือรำคาญใจอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นอารมณ์ คงเป็นแต่โทสจิตที่เกิดขึ้นโดยอารมณ์อย่างอื่นแล้ว เวลานั้นโทสจิตนั้นก็ไม่ได้ประกอบกับเจตสิก ๓ ดวงนี้ คงมีแต่โทสเจตสิกประกอบเฉยๆ เวลาใดโทสจิตเกิดขึ้นโดยมีความริษยาคุณความดีของผู้อื่น เวลานั้นโทสจิตที่เกิดขึ้นก็มีอิสสาเจตสิกเข้าประกอบ มัจฉริยะและกุกกุจจะไม่เข้าประกอบ เวลาใดโทสจิตเกิดขึ้นโดยมีความตระหนี่ในคุณความดีของตน เวลานั้นโทสจิตที่เกิดขึ้นก็มีมัจฉริยเจตสิกเข้าประกอบ อิสสา และกุกกุจจะไม่เข้าประกอบ เวลาใดโทสจิตเกิดขึ้นโดยมีความรำคาญใจในทุจริตที่ได้ทำไปแล้ว หรือ มีความรำคาญใจในสุจริตที่ไม่ได้ทำ เวลานั้นโทสจิตที่เกิดขึ้นก็มีกุกกุจจเจตสิกเข้าประกอบ อิสสา และ มัจฉริยะไม่เข้าประกอบ

ถินมิทธเจตสิก ที่กล่าวว่าประกอบกับอกุศลสสังขาริกจิต ๕ นั้น ก็ประกอบได้ไม่แน่นอน แต่เมื่อขณะใดที่อกุศลสสังขาริกจิตเกิดขึ้น และถินมิทธเจตสิกมีโอกาสเข้าประกอบแล้ว เจตสิกทั้ง ๒ ดวงนี้ย่อมเข้าประกอบพร้อมกันเสมอ ที่ว่าประกอบได้ไม่แน่นอนนั้น หมายความว่า ขณะใดที่อกุศลสสังขาริกจิตเกิดขึ้น ถึงแม้ว่าจะเป็นสสังขาริกจิต แต่จิตใจก็เข้มแข็งไม่ท้อถอย เวลานั้นถินมิทธะก็ไม่เข้าประกอบ ถ้าอกุศลสสังขาริกจิตที่เกิดขึ้นนั้น มีความท้อถอย ไม่เข้มแข็ง ถินมิทธะก็เข้าประกอบ

วิรตีเจตสิก ๓ ดวง ที่ประกอบกับจิต ๑๖ หรือ ๔๘ ดวง ว่าเป็นอนิยตโยคีเจตสิก ชื่อว่า นานากทาจินั้น หมายเอา ***โลกียวิรตีเจตสิก*** เท่านั้น สำหรับ ***โลกุตตรวิรตีเจตสิก*** นั้น เป็น ***นิยตเอกโตเจตสิก*** คือประกอบได้แน่นอนและประกอบพร้อมกันเสมอ ดังที่พระอนุรุทธาจารย์ แสดงไว้ว่า **วิรติโย ปน ติสฺโสปิ โลกุตฺตรจิตฺเตสุ สพฺพถาปิ นิยตา เอกโตว ลพฺภนฺติฯ โลกิเยสุ ปน กามาวจรกุสเลเสวฺว กทาจิ สนฺทิสฺสนฺติ วิสุ วิสุ ฯ** ซึ่งแปลว่า วิรตี ๓ ดวงเมื่อประกอบในโลกุตตรจิต ย่อมประกอบได้แน่นอนและพร้อมกัน *(นิยตเอกโต)* ในฐานที่กระทำหน้าที่เป็นผู้ประหาณทุจริตทุราชีวะเป็นสมุจเฉท แต่เมื่อประกอบในโลกียจิต กล่าวคือมหากุศลจิตนั้น ย่อมประกอบได้เพียงบางครั้งบางคราว และประกอบไม่พร้อมกัน

การที่วิรตีเจตสิก ๓ ดวงนี้ ประกอบในมหากุศลจิตได้ไม่แน่นอนและไม่พร้อมกันนั้น เพราะเวลาใดมหากุศลจิตเกิดขึ้นโดยอาศัย ศรัทธา สติ ปัญญา เมตตา กรุณา มุทิตา มิได้เกี่ยวกับการเว้นทุจริตทุราชีวะ มหากุศลจิตที่เกิดขึ้นนั้น วิรตีเจตสิกก็ไม่ได้ประกอบ เวลาใดที่มหากุศลจิตเกิดขึ้นโดยการเว้นวจีทุจริต ๔ ซึ่งไม่เกี่ยวกับอาชีพ เวลานั้นสัมมาวาจาเจตสิกก็เข้าประกอบ สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ก็ไม่เข้าประกอบ เวลาใดมหากุศลจิตเกิดขึ้น โดยการเว้นกายทุจริต ๓ ซึ่งไม่เกี่ยวกับอาชีพ เวลานั้นสัมมากัมมันตเจตสิกก็เข้าประกอบ สัมมาวาจา สัมมาอาชีวะก็ไม่เข้าประกอบ เวลาใดมหากุศลจิตเกิดขึ้นโดยการเว้นกายทุจริต ๓ วจีทุจริต ๔ ซึ่งมีอาชีพเป็นประธาน เวลานั้นสัมมาอาชีวะก็เข้าประกอบ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ ก็ไม่เข้าประกอบ

อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง ที่ว่าประกอบในจิต ๒๘ ดวง ไม่แน่นอนนั้น เพราะเวลาใดมหากุศล มหากริยาจิตเกิดขึ้น โดยอาศัยศรัทธา สติ ปัญญา เป็นต้น ไม่ได้อาศัยกรุณา มุทิตา เวลานั้นมหากุศล มหากริยาจิตที่เกิดขึ้น อัปปมัญญาเจตสิกก็ไม่เข้าประกอบ เวลาใดที่รูปาวจรฌานจิตเกิดขึ้นโดยอาศัยการเจริญกรรมฐานอื่นๆ มีกสิณกรรมฐานเป็นต้น ไม่ได้อาศัยการเจริญอัปปมัญญากรรมฐาน เวลานั้นรูปาวจรฌานจิตที่เกิดขึ้น อัปปมัญญาเจตสิกก็ไม่เข้าประกอบ อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวงนี้ ถึงแม้ขณะที่มีโอกาสประกอบกับจิต ๒๘ ดวง

ก็ไม่ประกอบพร้อมกัน กล่าวคือ เมื่อจิต ๒๘ ดวงเหล่านี้เกิดขึ้นโดยอาศัยทุกขิตสัตวบัญญัติเป็นอารมณ์ หรือ เป็นกรรมฐาน เวลานั้นกรุณาเจตสิกจึงเข้าประกอบ ส่วนมุทิตาเจตสิกไม่เข้าประกอบ เวลาใดจิต ๒๘ ดวงเหล่านี้ เกิดขึ้นโดยอาศัยสุขิตสัตวบัญญัติเป็นอารมณ์ หรือเป็นกรรมฐาน เวลานั้นมุทิตา เจตสิกจึงเข้าประกอบ แต่กรุณาเจตสิกหาเข้าประกอบด้วยไม่

สังคหนัย

แสดงหลักสังคหนัยโดยย่อ

ฉตฺติ๎สานุตฺตเร ธมฺมา ปญฺจตึ๎ส มหคฺคเต
อฏฺฐติ๎สาปิ ลพฺภนฺติ กามาวจรโสภเณ
สตฺตวีสติ ปุญฺญมฺหิ ทฺวาทสาเหตุเกติ จ
ยถาสมฺภวโยเคน ปญฺจธา ตตฺถ สงฺคโห

สังคหนัย คือการนับจำนวนเจตสิกในจิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ นั้น มี ๕ ประการ ตามสมควรที่ประกอบได้ คือ

ในโลกุตตรจิต มีเจตสิกประกอบได้ ๓๖ ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้นอัปปมัญญาเจตสิก ๒)

ในมหัคคตจิต มีเจตสิกประกอบได้ ๓๕ ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรตีเจตสิก ๓)

ในกามาวจรโสภณจิต มีเจตสิกประกอบได้ ๓๖ ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๕

ในอกุศลจิต มีเจตสิกประกอบได้ ๒๗ ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ อกุศลเจตสิก ๑๔

ในอเหตุกจิต มีเจตสิกประกอบ ๑๒ ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นฉันทเจตสิก)

อธิบาย

คาถานี้แสดงหลักของสังคหนัยโดยย่อ เพื่อให้นักศึกษาทั้งหลายยึดถือเป็นหลักไว้ก่อน แล้วจะแสดงขยายความในสังคหนัยโดยพิสดารต่อไป

จำแนกเจตสิก ๒๗ โดยอกุศลจิต ๑๒ (สตฺตวีสติ ปุญฺญมฺหิ)

๑. โลภมูลจิตดวงที่ ๑ มีเจตสิกประกอบ ๑๙ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๓ โมจตุกะ ๔ โลภะ ทิฏฐิ

๒. โลภมูลจิตดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบ ๒๑ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๓ โมจตุกะ ๔ โลภะ ทิฏฐิ ถิทุกะ ๒

๓. โลภมูลจิตดวงที่ ๓ มีเจตสิกประกอบ ๑๙ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๓ โมจตุกะ ๔ โลภะ มานะ

๔. โลภมูลจิตดวงที่ ๔ มีเจตสิกประกอบ ๒๑ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๓ โมจตุกะ ๔ โลภะ มานะ ถิทุกะ ๒

๕. โลภมูลจิตดวงที่ ๕ มีเจตสิกประกอบ ๑๘ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุกะ ๔ โลภะ ทิฏฐิ

๖. โลภมูลจิตดวงที่ ๖ มีเจตสิกประกอบ ๒๐ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุกะ ๔ โลภะ ทิฏฐิ ถิทุกะ ๒

๗. โลภมูลจิตดวงที่ ๗ มีเจตสิกประกอบ ๑๘ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุกะ ๔ โลภะ มานะ

๘. โลภมูลจิตดวงที่ ๘ มีเจตสิกประกอบ ๒๐ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุกะ ๔ โลภะ มานะ ถิทุกะ ๒

๙. โทสมูลจิตดวงที่ ๑ มีเจตสิกประกอบ ๒๐ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุกะ ๔ โทจตุกะ ๔

๑๐. โทสมูลจิตดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบ ๒๒ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุกะ ๔ โทจตุกะ ๔ ถิทุกะ ๒

๑๑. โมหมูลจิตดวงที่ ๑ มีเจตสิกประกอบ ๑๕ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๐ (เว้นอธิโมกข์, ปีติ, ฉันทะ) โมจตุกะ ๔ วิจิกิจฉา ๑

๑๒. โมหมูลจิตดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบ ๑๕ ดวง คือ อัญญสมานะ ๑๑ (เว้นปีติ ฉันทะ) โมจตุกะ ๔

คาถาแสดงสังคหนัย ๗ นัย ในอกุศลจิต ๑๒

เอกูนวีสฏฺฐารส วีเสกวีส วีสติ

ทฺวาวีส ปนฺนรเสติ สตฺตธากุสเล ฐิตา

ในอกุศลจิต ๑๒ มีสังคหนัย ๗ นัย คือ

จำนวนเจตสิก ๑๙ ดวง ที่ประกอบในปฐมอสังขาริกกับทุติยอสังขาริก นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๑๘ ดวง ที่ประกอบในตติยอสังขาริกกับจตุตถอสังขาริก นับเป็น ๑ นัย
จำนวนเจตสิก ๒๐ ดวง ที่ประกอบในปัญจมอสังขาริก นับเป็น ๑ นัย
จำนวนเจตสิก ๒๑ ดวง ที่ประกอบในปฐมสสังขาริกกับทุติยสสังขาริก นับเป็น ๑ นัย
จำนวนเจตสิก ๒๐ ดวง ที่ประกอบในตติยสสังขาริกกับจตุตถสสังขาริก นับเป็น ๑ นัย
จำนวนเจตสิก ๒๒ ดวง ที่ประกอบในปัญจมสสังขาริก นับเป็น ๑ นัย
จำนวนเจตสิก ๑๕ ดวง ที่ประกอบในโมหมูลจิต ๒ นับเป็น ๑ นัย

คาถาแสดงสัพพากุศลโยคีเจตสิก ๑๔

คือเจตสิกที่ประกอบในอกุศลจิต ๑๒ ได้ทั้งหมด

สาธารณา จ จตฺตาโร สมานา จ ทสาปเร
จุทฺทเสเต ปวุจฺจนฺติ สพฺพากุสลโยคิโน

สัพพากุศลสาธารณเจตสิก (โมจตุกะ) ๔ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ (เว้นอธิโมกข์ ปีติ ฉันทะ) รวม ๑๔ ดวงเหล่านี้ ท่านเรียกว่า *สัพพากุศลโยคีเจตสิก* คือ เจตสิกที่ประกอบในอกุศลจิต ๑๒ ดวงได้ทั้งหมด

จำแนกเจตสิก ๑๒ โดยอเหตุกจิต ๑๘ (ทฺวาทสาเหตุเก)

ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มีเจตสิกประกอบ ๗ ดวง คือ สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗

สัมปฏิจฉนจิต ๒ อุเบกขาสันตีรณจิต ๒ ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ รวม ๕ ดวง มีเจตสิกประกอบ ๑๐ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ ดวง (เว้นวีริยะ ปีติ ฉันทะ)

โสมนัสสันตีรณจิต มีเจตสิกประกอบ ๑๑ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ (เว้นวีริยะ ฉันทะ)

มโนทวาราวัชชนจิต มีเจตสิกประกอบ ๑๑ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ (เว้น ปีติ ฉันทะ)

หสิตุปปาทจิต มีเจตสิกประกอบ ๑๒ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นฉันทะ)

คาถาแสดงสังคหนัย ๔ นัย ในอเหตุกจิต ๑๘

ทฺวาทเสกาทส ทส สตฺต จาติ จตุพฺพิโธ
อฏฺฐารสาเหตุเกสุ จิตฺตุปฺปาเทสุ สงฺคโห

ในอเหตุกจิต ๑๘ มีสังคหนัย ๔ นัย คือ

จำนวนเจตสิก ๑๒ ดวง ที่ประกอบในหสิตุปปาทจิต นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๑๑ ดวง ที่ประกอบในโสมนัสสันตีรณจิตกับมโนทวาราวัชชนจิต นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๑๐ ดวง ที่ประกอบในมโนธาตุ ๓ กับอุเบกขาสันตีรณจิต ๒ นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๗ ดวง ที่ประกอบในทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ นับเป็น ๑ นัย

จำแนกเจตสิก ๓๘ โดยกามาวจรโสภณจิต ๒๔

(อฏฺฐตึสาปิ ลพฺภนฺติ กามาวจรโสภเณ)

มหากุศลจิตดวงที่ ๑ กับ ดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบ ๓๘ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๕

มหากุศลจิตดวงที่ ๓ กับ ดวงที่ ๔ มีเจตสิกประกอบ ๓๗ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๔ (เว้นปัญญา)

มหากุศลจิตดวงที่ ๕ กับ ดวงที่ ๖ มีเจตสิกประกอบ ๓๗ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณเจตสิก ๒๕

มหากุศลจิตดวงที่ ๗ กับ ดวงที่ ๘ มีเจตสิกประกอบ ๓๖ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณเจตสิก ๒๔ (เว้นปัญญา)

เมื่อนับจำนวนเจตสิกที่ประกอบในมหากุศลจิตทั้งหมด มี ๓๘ ดวง

มหาวิปากจิตดวงที่ ๑ กับ ดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบ ๓๓ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ปัญญา ๑

มหาวิปากจิตดวงที่ ๓ กับ ดวงที่ ๔ มีเจตสิกประกอบ ๓๒ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙

มหาวิปากจิตดวงที่ ๕ กับ ดวงที่ ๖ มีเจตสิกประกอบ ๓๒ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ปัญญา ๑

มหาวิปากจิตดวงที่ ๗ กับ ดวงที่ ๘ มีเจตสิกประกอบ ๓๑ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙

เมื่อนับจำนวนเจตสิกที่ประกอบในมหาวิปากจิตทั้งหมด มี ๓๓ ดวง

มหากริยาจิตดวงที่ ๑ กับ ดวงที่ ๒ มีเจตสิกประกอบ ๓๕ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)

มหากริยาจิตดวงที่ ๓ กับ ดวงที่ ๔ มีเจตสิกประกอบ ๓๔ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๑ (เว้นวิรตี ๓ ปัญญา ๑)

มหากริยาจิตดวงที่ ๕ กับ ดวงที่ ๖ มีเจตสิกประกอบ ๓๔ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)

มหากริยาจิตดวงที่ ๗ กับ ดวงที่ ๘ มีเจตสิกประกอบ ๓๓ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นปีติ) โสภณเจตสิก ๒๑ (เว้นวิรตี ๓ ปัญญา ๑)

เมื่อนับจำนวนเจตสิกที่ประกอบในมหากริยาจิตทั้งหมด มี ๓๕ ดวง

คาถาสังคหะ แสดงสังคหนัย ๑๒ นัย ในกามาวจรโสภณจิต ๒๔

อฏฺฐติ๎ส สตฺตติ๎ส ทฺวยํ ฉตฺติ๎สกํ สุเภ
ปญฺจติ๎ส จตุตฺติ๎ส ทฺวยํ เตตฺติ๎สกํ กฺริเย
เตตฺติ๎ส ปาเก พาตฺติ๎ส ทฺวเยกติ๎สกํ ภเว
สเหตุกามาวจร- ปุญฺญปากกฺริยามเน

ในบรรดากามาวจรกุศล สเหตุกกามาวจรวิบาก สเหตุกกามาวจรกริยาจิต นั้น สำหรับในกามาวจรกุศลจิต ๘ ดวง มีสังคหนัย ๔ นัย คือ

จำนวนเจตสิก ๓๘ ที่ประกอบในจิตดวงที่ ๑ กับ ดวงที่ ๒ นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๗ ทั้งคู่ ที่ประกอบในจิตดวงที่ ๓ กับ ดวงที่ ๔ และดวงที่ ๕ กับดวงที่ ๖ นับเป็น ๒ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๖ ที่ประกอบในจิตดวงที่ ๗ กับ ดวงที่ ๘ นับเป็น ๑ นัย

ในสเหตุกกามาวจรกริยาจิต ๘ ดวง มีสังคหนัย ๔ นัย คือ

จำนวนเจตสิก ๓๕ ที่ประกอบในจิตดวงที่ ๑ กับ ดวงที่ ๒ นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๔ ทั้งคู่ ที่ประกอบในจิตดวงที่ ๓ กับ ดวงที่ ๔ และดวงที่ ๕ กับดวงที่ ๖ นับเป็น ๒ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๓ ที่ประกอบในจิตดวงที่ ๗ กับ ดวงที่ ๘ นับเป็น ๑ นัย

ในสเหตุกกามาวจรวิปากจิต ๘ ดวง มีสังคหนัย ๔ นัย คือ

จำนวนเจตสิก ๓๓ ที่ประกอบในจิตดวงที่ ๑ กับ ดวงที่ ๒ นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๒ ทั้งคู่ ที่ประกอบในจิตดวงที่ ๓ กับ ดวงที่ ๔ และดวงที่ ๕ กับดวงที่ ๖ นับเป็น ๒ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๑ ที่ประกอบในจิตดวงที่ ๗ กับ ดวงที่ ๘ นับเป็น ๑ นัย

จำแนกเจตสิก ๓๕ โดยมหัคคตจิต ๒๗ (ปญฺจตึส มหคฺคเต)

ปฐมฌานจิต ๓ มีเจตสิกประกอบ ๓๕ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)

ทุติยฌานจิต ๓ มีเจตสิกประกอบ ๓๔ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นวิตก) โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)

ตติยฌานจิต ๓ มีเจตสิกประกอบ ๓๓ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ (เว้นวิตก วิจาร) โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)

จตุตถฌานจิต ๓ มีเจตสิกประกอบ ๓๒ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ (เว้นวิตกวิจารปีติ) โสภณเจตสิก ๒๒ (เว้นวิรตี ๓)

ปัญจมฌานจิต ๑๕ มีเจตสิกประกอบ ๓๐ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ (เว้นวิตกวิจารปีติ) โสภณเจตสิก ๒๐ (เว้นวิรตี ๓ อัปปมัญญา ๒)

คาถาสังคหะ แสดงสังคหนัย ๕ นัย ในมหัคคตจิต ๒๗

ปญฺจตึส จตุตฺตึส เตตฺตึส จ ยถากฺกมํ
พาตฺตึส เจว ตึสติ ปญฺจธาว มหคฺคเต

ในมหัคคตจิต ๒๗ มีสังคหนัย ๕ นัย คือ

จำนวนเจตสิก ๓๕ ที่ประกอบในปฐมฌานจิต ๓ นับเป็น ๑ นัย

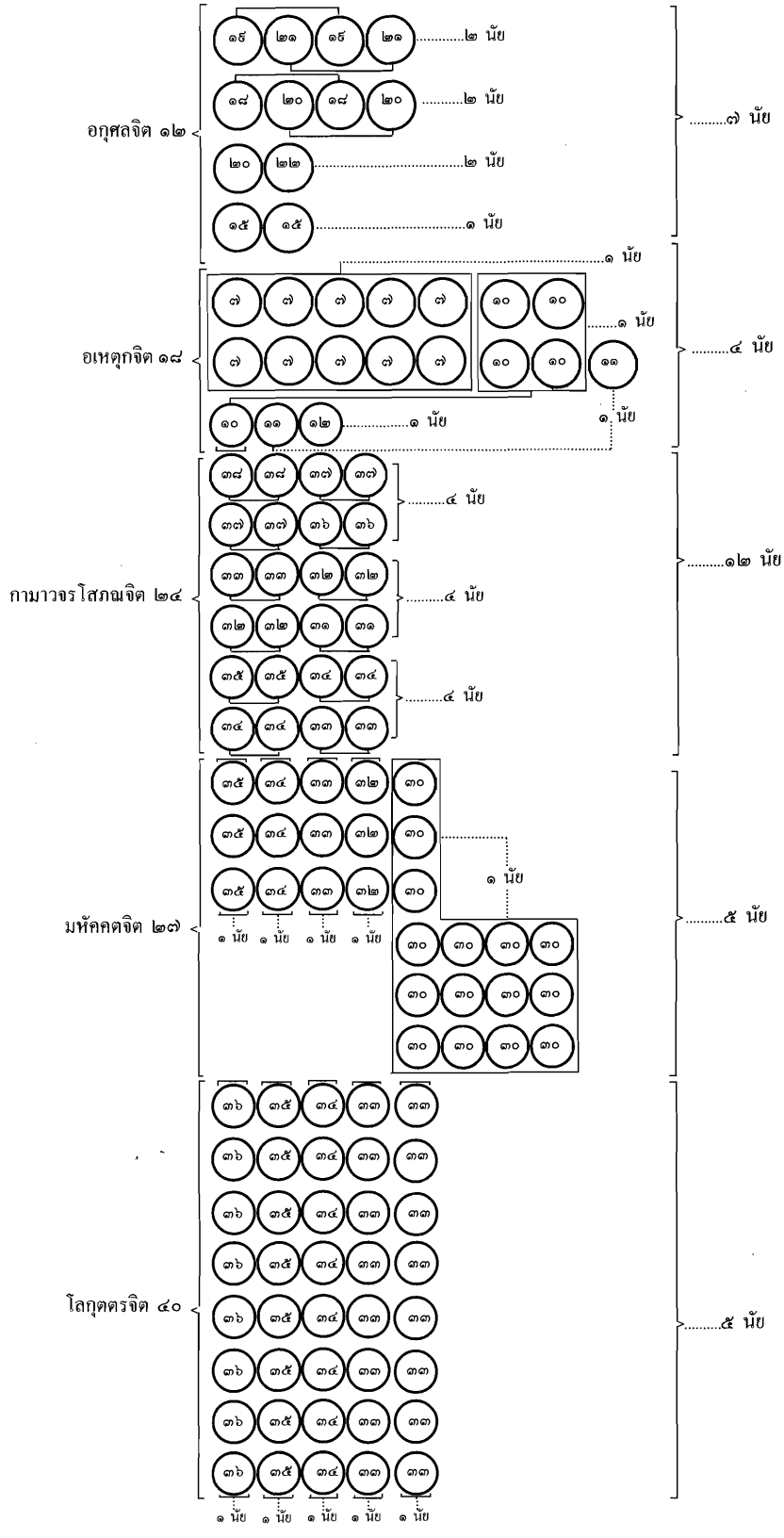
จำนวนเจตสิก ๓๔ ที่ประกอบในทุติยฌานจิต ๓ นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๓ ที่ประกอบในตติยฌานจิต ๓ นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๒ ที่ประกอบในจตุตถฌานจิต ๓ นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๐ ที่ประกอบในปัญจมฌานจิต ๑๕ นับเป็น ๑ นัย

สังคหนัย

อกุศลจิต ๑๒
๑๕ ๒๑ ๑๕ ๒๑ ..... ๒ นัย
๑๘ ๒๐ ๑๘ ๒๐ ..... ๒ นัย
๒๐ ๒๒ ..... ๒ นัย
๑๕ ๑๕ ..... ๑ นัย
..... ๗ นัย
อเหตุกจิต ๑๘
..... ๑ นัย
๗ ๗ ๗ ๗ ๗
๗ ๗ ๗ ๗ ๗
๑๐ ๑๐
๑๐ ๑๐
๑๑
..... ๑ นัย
๑๐ ๑๑ ๑๒ ..... ๑ นัย
..... ๔ นัย
กามาวจรโสภณจิต ๒๔
๓๘ ๓๘ ๓๗ ๓๗
๓๗ ๓๗ ๓๖ ๓๖ ..... ๔ นัย
๓๓ ๓๓ ๓๒ ๓๒
๓๒ ๓๒ ๓๑ ๓๑ ..... ๔ นัย
๓๕ ๓๕ ๓๔ ๓๔
๓๔ ๓๔ ๓๓ ๓๓ ..... ๔ นัย
..... ๑๒ นัย
มหัคคตจิต ๒๗
๓๕ ๓๔ ๓๓ ๓๒
๓๕ ๓๔ ๓๓ ๓๒
๓๕ ๓๔ ๓๓ ๓๒
๓๐
๓๐
๓๐
๑ นัย
๓๐ ๓๐ ๓๐ ๓๐
๓๐ ๓๐ ๓๐ ๓๐
๓๐ ๓๐ ๓๐ ๓๐
๑ นัย ๑ นัย ๑ นัย ๑ นัย
..... ๕ นัย
โลกุตตรจิต ๔๐
๓๖ ๓๕ ๓๔ ๓๓ ๓๓
๓๖ ๓๕ ๓๔ ๓๓ ๓๓
๓๖ ๓๕ ๓๔ ๓๓ ๓๓
๓๖ ๓๕ ๓๔ ๓๓ ๓๓
๓๖ ๓๕ ๓๔ ๓๓ ๓๓
๓๖ ๓๕ ๓๔ ๓๓ ๓๓
๓๖ ๓๕ ๓๔ ๓๓ ๓๓
๓๖ ๓๕ ๓๔ ๓๓ ๓๓
๑ นัย ๑ นัย ๑ นัย ๑ นัย ๑ นัย
..... ๕ นัย

ตารางสังคหนัย

จิต \ เจตสิก				อัญญสมาน ๑๓							อกุศล ๑๔							โสภณ ๒๕				จิตมีเจตสิกประกอบ	รวมสังคหนัย ๓๓ นัย	
				สัพพจิตตฺ ๗	วิตก ๑	วิจาร ๑	อธิโมกข์ ๑	วิริยะ ๑	ปีติ ๑	ฉันทะ ๑	โมจตุกะ ๔	โลภะ ๑	ทิฏฐิ ๑	มานะ ๑	โทจตุกะ ๔	ถีนะมิทธะ ๒	วิจิกิจฉา ๑	โสภณสาธารณ ๑๙	วิรัตี ๓	อัปปมัญญา ๒	ปัญญินทรีย์ ๑			
อกุศล ๑๒	โลภมูล	ดวงที่	๑	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๔	๑	๑									๑๕	๑	๗ นัย
	”	”	๓	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๔	๑		๑								๑๕		
	”	”	๒	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๔	๑	๑			๒						๒๑	๑	
	”	”	๔	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑	๔	๑		๑		๒						๒๑		
	”	”	๕	๗	๑	๑	๑	๑		๑	๔	๑	๑									๑๘	๑	
	”	”	๗	๗	๑	๑	๑	๑		๑	๔	๑		๑								๑๘		
	”	”	๖	๗	๑	๑	๑	๑		๑	๔	๑	๑			๒						๒๐	๑	
	”	”	๘	๗	๑	๑	๑	๑		๑	๔	๑		๑		๒						๒๐		
	โทสมูล	ดวงที่	๑	๗	๑	๑	๑	๑		๑	๔				๔							๒๐	๑	
	”	”	๒	๗	๑	๑	๑	๑		๑	๔				๔	๒						๒๒	๑	
	โมหมูล	ดวงที่	๑	๗	๑	๑		๑			๔						๑					๑๕	๑	
	”	”	๒	๗	๑	๑	๑	๑			๔											๑๕		
อเหตุก ๑๘	ทวิปัญจวิญ.		๑๐	๗																		๗	๑	๔ นัย
	อุ.สันตีรณ		๒	๗	๑	๑	๑															๑๐	๑	
	มโนธาตุ		๓	๗	๑	๑	๑															๑๐		
	โส. สันตีรณ		๑	๗	๑	๑	๑		๑													๑๑	๑	
	มโนทวารา.		๑	๗	๑	๑	๑	๑														๑๑		
	หสิตุปปาท		๑	๗	๑	๑	๑	๑	๑													๑๒	๑	
มหากุศล ๘	มหากุศล	คู่ที่	๑	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๙	๓	๒	๑	๓๔	๑	กามโสภณ ๑๒ นัย
	”	”	๒	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๙	๓	๒		๓๓		
	”	”	๓	๗	๑	๑	๑	๑		๑								๑๙	๓	๒	๑	๓๓		
	”	”	๔	๗	๑	๑	๑	๑		๑								๑๙	๓	๒		๓๒		
มหาวิปาก ๘	มหาวิปาก	คู่ที่	๑	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๙			๑	๓๓	๑	
	”	”	๒	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๙				๓๒		
	”	”	๓	๗	๑	๑	๑	๑		๑								๑๙			๑	๓๒		
	”	”	๔	๗	๑	๑	๑	๑		๑								๑๙				๓๑		
มหากิริยา ๘	มหากิริยา	คู่ที่	๑	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๙		๒	๑	๓๕	๑	
	”	”	๒	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๙		๒		๓๔		
	”	”	๓	๗	๑	๑	๑	๑		๑								๑๙		๒	๑	๓๔		
	”	”	๔	๗	๑	๑	๑	๑		๑								๑๙		๒		๓๓		
ฌานโลกีย ๒๗	ปฐมฌาน		๓	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๙		๒	๑	๓๕	๑	๕ นัย
	ทุติยฌาน		๓	๗		๑	๑	๑	๑	๑								๑๙		๒	๑	๓๔	๑	
	ตติยฌาน		๓	๗			๑	๑	๑	๑								๑๙		๒	๑	๓๓	๑	
	จตุตถฌาน		๓	๗			๑	๑		๑								๑๙		๒	๑	๓๒	๑	
	ปัญจมฌาน		๑๕	๗			๑	๑		๑								๑๙			๑	๓๐	๑	
ฌานโลกุตตร ๔๐	ปฐมฌาน		๘	๗	๑	๑	๑	๑	๑	๑								๑๙	๓		๑	๓๖	๑	๕ นัย
	ทุติยฌาน		๘	๗		๑	๑	๑	๑	๑								๑๙	๓		๑	๓๕	๑	
	ตติยฌาน		๘	๗			๑	๑	๑	๑								๑๙	๓		๑	๓๔	๑	
	จตุตถฌาน		๘	๗			๑	๑		๑								๑๙	๓		๑	๓๓	๑	
	ปัญจมฌาน		๘	๗			๑	๑		๑								๑๙	๓		๑	๓๓	๑	

จำแนกเจตสิก ๓๖ โดยโลกุตตรจิต ๔๐ (ฉตฺติ๎สานุตฺตเร ธมฺมา)

ปฐมฌานจิต ๘ มีเจตสิกประกอบ ๓๖ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้นอัปปมัญญา ๒)

ทุติยฌานจิต ๘ มีเจตสิกประกอบ ๓๕ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นวิตก) โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้นอัปปมัญญา ๒)

ตติยฌานจิต ๘ มีเจตสิกประกอบ ๓๔ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๑ (เว้นวิตก วิจาร) โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้นอัปปมัญญา ๒)

จตุตถฌานจิต ๘ และปัญจมฌานจิต ๘ มีเจตสิกประกอบ ๓๓ ดวง คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ (เว้นวิตก วิจาร ปีติ) โสภณเจตสิก ๒๓ (เว้นอัปปมัญญา ๒)

คาถาสังคหะ แสดงสังคหนัย ๕ นัย ในโลกุตตรจิต ๔๐

ฉตฺติ๎ส ปญฺจติ๎สา จ　　จตุตฺติ๎ส ยถากฺกมํ
เตตฺติ๎ส ทฺวยมิจฺเจวํ　　ปญฺจธานุตฺตเร จิตา

ในโลกุตตรจิต ๔๐ มีสังคหนัย ๕ นัย คือ

จำนวนเจตสิก ๓๖ ที่ประกอบในปฐมฌานจิต ๘ นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๕ ที่ประกอบในทุติยฌานจิต ๘ นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๔ ที่ประกอบในตติยฌานจิต ๘ นับเป็น ๑ นัย

จำนวนเจตสิก ๓๓ ทั้งคู่ ที่ประกอบในจตุตถฌานจิต ๘ และปัญจมฌานจิต ๘ นับเป็น ๒ นัย

แสดงความแตกต่างของเวทนาเจตสิก ที่ประกอบกับฌานจิตทั้ง ๕

เวทนาเจตสิกที่ประกอบกับปฐมฌานจิต ถึงจตุตถฌานจิตนั้น เป็นโสมนัสเวทนา เวทนาเจตสิกที่ประกอบกับปัญจมฌานจิตนั้น เป็นอุเบกขาเวทนา

คาถาแสดงโสภณเจตสิก ที่ไม่ประกอบกับโสภณจิตบางส่วน

น วิชฺชนฺเตตฺถ วิรตี　　กฺริเยสุ จ มหคฺคเต
อนุตฺตเร อปฺปมญฺญา　　กามปาเก ทฺวยํ ตถา

ในจำนวนโสภณจิต ๙๑ นั้น สำหรับมหากริยาจิตและมหัคคตจิต วิรตีเจตสิกย่อมไม่ประกอบ ในโลกุตตรจิต อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ย่อมไม่ประกอบ ส่วนมหาวิปากจิตนั้น ทั้งวิรตีเจตสิก ๓ และอัปปมัญญาเจตสิก ๒ ย่อมไม่ประกอบ

แสดงเหตุผลที่วิรตีเจตสิก ๓ ไม่ประกอบกับมหาวิปากจิต และมหากริยาจิต

วิรตีเจตสิก ๓ ที่เกิดขึ้นโดยเว้นจากการทุจริตอันเป็นตทังคะในโลกียะนั้น ย่อมเป็นกุศลชาติเสมอ จะเป็นวิปากชาติหรือกริยาชาติไม่ได้ โดยเหตุนี้วิรตีเจตสิก ๓ ดวงนี้ จึงไม่ประกอบกับมหาวิปากจิตและมหากริยาจิต

แสดงเหตุผลที่วิรตีเจตสิก ๓ ไม่ประกอบกับมหัคคตจิต

มหัคคตกุศลและกริยาเหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นโดยอาศัยบริกัมมสมาธิ อุปจารสมาธิ ที่เกิดจากบริกัมมภาวนา อุปจารภาวนา อันมีกรรมฐานเป็นอารมณ์ ไม่ใช่เกิดขึ้นโดยอาศัยการเว้นทุจริต ซึ่งต้องมีวิรมิตัพพวัตถุเป็นอารมณ์แม้แต่ประการใดเลย สำหรับมหัคคตวิบากนั้น ย่อมเป็นผลมาจากมหัคคตกุศล จึงต้องเป็นไปตามมหัคคตกุศลทุกประการ

แสดงเหตุผลที่อัปปมัญญาเจตสิกไม่ประกอบกับมหาวิปากจิตและโลกุตตรจิต

อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวง คือ การสงสารและการยินดีต่อสัตว์ทั้งหลายที่กำลังได้รับความทุกข์และความสุขนั้น ธรรมชาติของความสงสารหรือยินดีต่อผู้อื่นนั้น จะต้องมีสัตวบัญญัติเป็นอารมณ์ สำหรับมหาวิปากจิตนั้นจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยปรมัตถ์ที่เป็นกามอารมณ์ และโลกุตตรจิตจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องมีนิพพานเป็นอารมณ์ ไม่ใช่มีสัตวบัญญัติเป็นอารมณ์ ฉะนั้น อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวงย่อมไม่ประกอบในมหาวิปากจิตและโลกุตตรจิต

คาถาแสดงเจตสิก ที่กระทำให้จิตต่างกัน

อนุตฺตเร ฌานธมฺมา อปฺปมญฺญา จ มชฺฌิเม
วิรฺตี ฌาณปีติ จ ปริตฺเตสุ วิเสสกา

ในโลกุตตรจิต องค์ฌานทั้ง ๕ คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา ย่อมกระทำให้ต่างกัน ในมหัคคตจิต อัปปมัญญาเจตสิก ๒ และองค์ฌานทั้ง ๕ ย่อมทำให้ต่างกัน ในกามาวจรโสภณจิต วิรตีเจตสิก ๓ ปัญญาเจตสิก ๑ ปีติเจตสิก ๑ อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ย่อมทำให้ต่างกัน

อธิบาย

ในโลกุตตรจิต องค์ฌานทั้ง ๕ ทำให้ต่างกันนั้น คือ วิตกเจตสิกทำให้ปฐมฌานจิตต่างกันกับฌานอื่นๆ ที่เหลือ วิจารเจตสิกทำให้ทุติยฌานจิตต่างกันกับฌานจิตที่เหลือ ๓ มีตติยฌานจิตเป็นต้น ปีติเจตสิกทำให้ตติยฌานจิตต่างกันกับจตุตถฌานจิตและปัญจมฌานจิต สุขเวทนาทำให้จตุตถฌานจิตต่างกันกับปัญจมฌานจิต อุเบกขาเวทนาทำให้ปัญจมฌานจิตต่างกันกับฌานจิตที่เหลือ ๔

ในมหัคคตจิต อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ทำให้มหัคคตจิต ๑๒ คือ ปฐมฌานถึงจตุตถฌาน ต่างกันกับปัญจมฌานจิต ๑๕ ส่วนองค์ฌานทั้ง ๕ ย่อมทำให้มหัคคตจิตต่างกันเช่นเดียวกับในโลกุตตรจิต

ในกามาวจรโสภณจิต วิรตีเจตสิก ๓ ทำให้มหากุศลจิตต่างกันกับมหาวิบากและมหากริยาจิต ปัญญาเจตสิกทำให้ญาณสัมปยุตตจิต ต่างกันกับญาณวิปปยุตตจิต ปีติเจตสิกทำให้โสมนัสสหคตจิต ต่างกันกับอุเบกขาสหคตจิต อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ทำให้มหากุศลมหากริยา ต่างกันกับมหาวิปากจิต

แสดงตทุภยมิสสกนัย คือ สัมปโยคนัย และ สังคหนัยรวมกัน

ในอัญญสมานราสี

ผัสสะ มีเจตสิกประกอบ ๕๑ (เว้นตัวเอง) เพราะเมื่อกล่าวตามสัมปโยคนัย ผัสสะนี้ประกอบในจิตทั้งหมด ในจิตทั้งหมดที่ผัสสะประกอบได้นี้เมื่อกล่าวตามสังคหนัย ย่อมมีเจตสิกประกอบ ๕๒ ตามสมควร ฉะนั้น เจตสิกที่ประกอบกับผัสสะได้จึงมี ๕๑ (เว้นตัวเอง) สัพพจิตตสาธารณเจตสิกอื่นๆ ที่เหลือก็เป็นไปทำนองเดียวกันนี้ คือ

เวทนา มีเจตสิกประกอบ ๕๑ (เว้นตัวเอง)
สัญญา มีเจตสิกประกอบ ๕๑ (เว้นตัวเอง)
เจตนา มีเจตสิกประกอบ ๕๑ (เว้นตัวเอง)
เอกัคคตา มีเจตสิกประกอบ ๕๑ (เว้นตัวเอง)
ชีวิตินทรีย์ มีเจตสิกประกอบ ๕๑ (เว้นตัวเอง)
มนสิการ มีเจตสิกประกอบ ๕๑ (เว้นตัวเอง)

วิตก มีเจตสิกประกอบ ๕๑ (เว้นตัวเอง) เพราะเมื่อกล่าวตามสัมปโยคนัย วิตกเจตสิกนี้ประกอบกับจิต ๕๕ ดวง ในจิต ๕๕ ดวงนี้ เมื่อกล่าวตามสังคหนัย ย่อมมีเจตสิกประกอบ ๕๒ ตามสมควร ฉะนั้น เจตสิกที่ประกอบกับวิตกได้ จึงมี ๕๑ (เว้นตัวเอง) ปกิณณกเจตสิกอื่นๆ ที่เหลือ ๕ ก็เป็นไปทำนองเดียวกันตามสัมปโยคนัย และสังคหนัยนั้นเอง คือ

วิจาร มีเจตสิกประกอบ ๕๑ (เว้นตัวเอง)

อธิโมกข์ มีเจตสิกประกอบ ๕๐ (เว้นวิจิกิจฉาและเว้นตัวเอง)

วิริยะ มีเจตสิกประกอบ ๕๑ (เว้นตัวเอง)

ปีติ มีเจตสิกประกอบ ๔๖ (เว้นโทจตุกะ ๔ วิจิกิจฉา ๑ และเว้นตัวเอง)

ฉันทะ มีเจตสิกประกอบ ๕๐ (เว้นวิจิกิจฉาและเว้นตัวเอง)

ในอกุศลราสี

โมหะ มีเจตสิกประกอบ ๒๖ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ อกุศลเจตสิก ๑๓ (เว้นตัวเอง) เพราะเมื่อกล่าวตามสัมปโยคนัย โมหะนี้ประกอบในอกุศลจิตทั้งหมด ในอกุศลจิตทั้งหมดที่โมหะประกอบได้นี้ เมื่อกล่าวตามสังคหนัย ย่อมมีเจตสิกประกอบ ๒๗ ตามสมควร ฉะนั้น เจตสิกที่ประกอบกับโมหะได้จึงมี ๒๖ (เว้นตัวเอง) โมจตุกเจตสิกที่เหลือ ๓ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ คือ

อหิริกะ มีเจตสิกประกอบ ๒๖ (เว้นตัวเอง)

อโนตตัปปะ มีเจตสิกประกอบ ๒๖ (เว้นตัวเอง)

อุทธัจจะ มีเจตสิกประกอบ ๒๖ (เว้นตัวเอง)

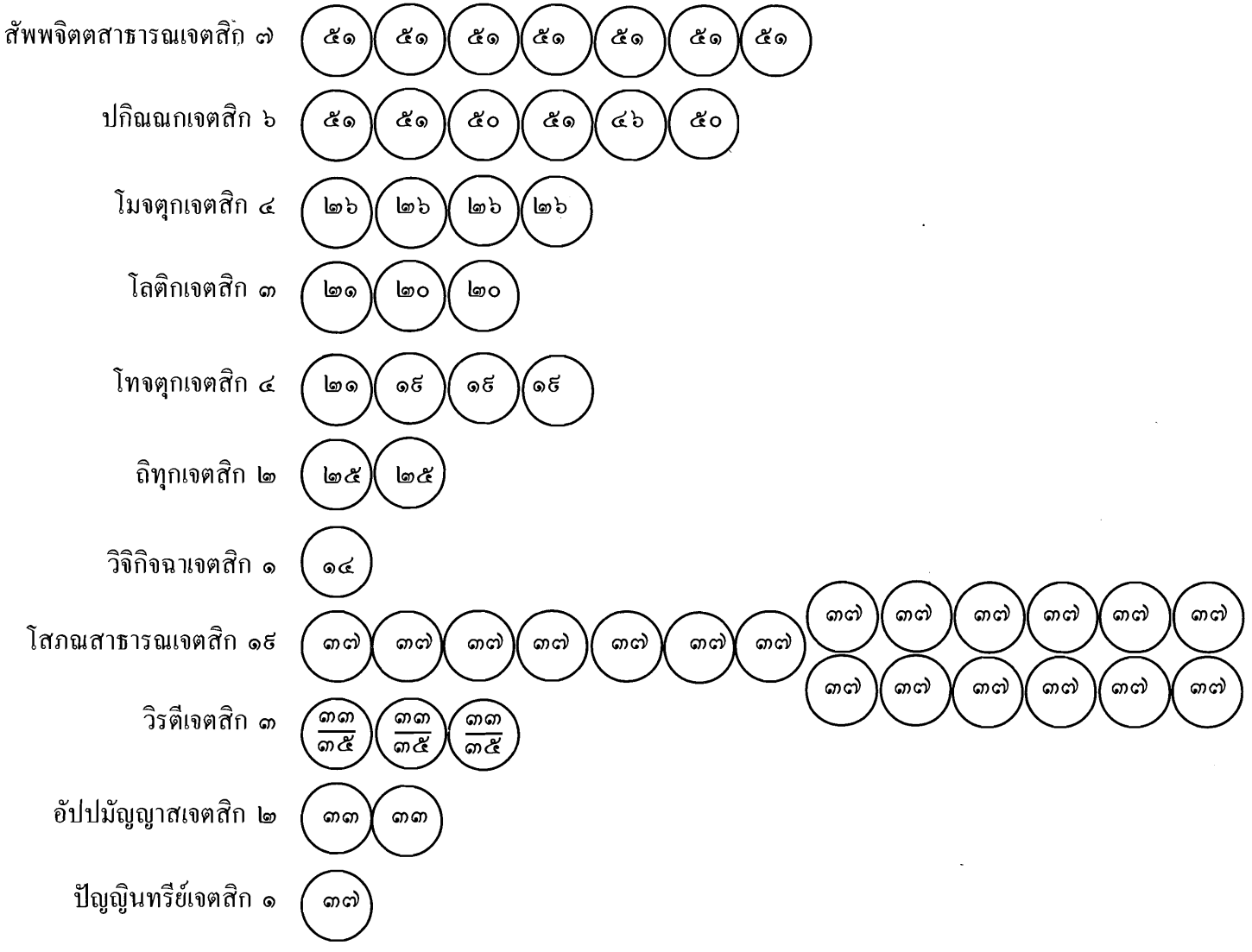
โลภะ มีเจตสิกประกอบ ๒๑ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ อกุศลเจตสิก ๘ (เว้นโทจตุกะ ๔ วิจิกิจฉา ๑ และเว้นตัวเอง) เพราะเมื่อกล่าวตามสัมปโยคนัย โลภเจตสิกนี้ประกอบในโลภมูลจิต ๘ ในโลภมูลจิต ๘ นี้ เมื่อกล่าวตามสังคหนัย ย่อมมีเจตสิกประกอบ ๒๒ ดวงตามสมควร ฉะนั้น เจตสิกที่ประกอบกับโลภะได้จึงมี ๒๑ (เว้นตัวเอง) โลติกเจตสิกที่เหลือ ๒ ดวงก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ คือ

ทิฏฐิ มีเจตสิกประกอบ ๒๐ (เว้นมานะ และเว้นตัวเอง)

มานะ มีเจตสิกประกอบ ๒๐ (เว้นทิฏฐิ และเว้นตัวเอง)

โทสะ มีเจตสิกประกอบ ๒๑ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นปีติ) อกุศล

ตทุภยมิสสกนัย

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗
๕๑ ๕๑ ๕๑ ๕๑ ๕๑ ๕๑ ๕๑
ปกิณณกเจตสิก ๖
๕๑ ๕๑ ๕๐ ๕๑ ๔๖ ๕๐
โมจตุกเจตสิก ๔
๒๖ ๒๖ ๒๖ ๒๖
โลติกเจตสิก ๓
๒๑ ๒๐ ๒๐
โทจตุกเจตสิก ๔
๒๑ ๑๘ ๑๘ ๑๘
ถิทุกเจตสิก ๒
๒๕ ๒๕
วิจิกิจฉาเจตสิก ๑
๑๔
โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙
๓๗ ๓๗ ๓๗ ๓๗ ๓๗ ๓๗ ๓๗
๓๗ ๓๗ ๓๗ ๓๗ ๓๗ ๓๗
๓๗ ๓๗ ๓๗ ๓๗ ๓๗ ๓๗
วิรตีเจตสิก ๓
๓๓/๓๕ ๓๓/๓๕ ๓๓/๓๕
อัปปมัญญาสเจตสิก ๒
๓๓ ๓๓
ปัญญินทรีย์เจตสิก ๑
๓๗

เจตสิก ๙ (เว้นโลติกเจตสิก ๓ วิจิกิจฉา ๑ และเว้นตัวเอง) เพราะเมื่อกล่าวตามสัมปโยคนัย โทสเจตสิกนี้ประกอบในโทสมูลจิต ๒ ในโทสมูลจิต ๒ ที่โทสเจตสิกประกอบได้นี้ เมื่อกล่าวตามสังคหนัย ย่อมมีเจตสิกประกอบ ๒๒ ฉะนั้น เจตสิกที่ประกอบกับโทสะได้จึงมี ๒๑ (เว้นตัวเอง)

อิสสา มัจฉริยะ กุกกุจจะ ๓ ดวงนี้ มีเจตสิกประกอบดวงละ ๑๙ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นปีติ) โมจตุกะ ๔ โทสะ ๑ ถิทุกะ ๒ เจตสิก ๓ ดวงนี้เมื่อกล่าวตามสัมปโยคนัย ย่อมประกอบกับโทสมูลจิต ๒ เช่นเดียวกับโทสเจตสิกเหมือนกัน ฉะนั้น จำนวนเจตสิกที่ประกอบก็น่าจะเป็น ๒๑ (เว้นตัวเอง) เช่นเดียวกัน แต่ที่จำนวนเจตสิกมีประกอบได้เพียงดวงละ ๑๙ นั้น ก็เพราะเจตสิก ๓ ดวงนี้ เป็นนานากทาจิ ไม่เกิดร่วมกันเลย ฉะนั้น เจตสิกที่ประกอบกับเจตสิก ๓ ดวงนี้ จึงมีดวงละ ๑๙

ถิทุกเจตสิก ๒ มีเจตสิกประกอบดวงละ ๒๕ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ อกุศลเจตสิก ๑๒ (เว้นวิจิกิจฉาและเว้นตัวเอง) เพราะเมื่อกล่าวตามสัมปโยคนัย เจตสิก ๒ ดวงนี้ ประกอบในอกุศลสสังขาริกจิต ๕ ในอกุศลสสังขาริกจิต ๕ นี้ เมื่อกล่าวตามสังคหนัยมีเจตสิกประกอบ ๒๖ ฉะนั้น เจตสิกที่ประกอบกับถิทุกะ ๒ นี้จึงมีดวงละ ๒๕ (เว้นตัวเอง)

วิจิกิจฉาเจตสิก ๑ มีเจตสิกประกอบ ๑๔ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๐ (เว้นอธิโมกข์ ปีติ ฉันทะ) โมจตุกเจตสิก ๔ รวมเป็น ๑๔

ในโสภณราสี

โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙มีเจตสิกประกอบดวงละ ๓๗ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๔ (เว้นตัวเอง)

วิรตีเจตสิก ๓ ที่เป็นโลกียะ มีเจตสิกประกอบ ๓๓ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ปัญญา ๑ โลกียวิรตีเจตสิก ๓ นี้ ประกอบในมหากุศลจิต ในมหากุศลจิตมีเจตสิกประกอบ ๓๘ แต่วิรตีเจตสิก ๓ ดวงนี้ มีเจตสิกประกอบเพียงดวงละ ๓๓ ก็เพราะวิรตี ๓ และอัปปมัญญา ๒ รวมเจตสิก ๕ ดวงนี้ เกิดพร้อมกันไม่ได้ จึงต้องเว้นเสีย

วิรตีเจตสิก ๓ ที่เป็นโลกุตตระ มีเจตสิกประกอบดวงละ ๓๕ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ วิรตี ๒ (เว้นตัวเอง) ปัญญา ๑ สำหรับโลกุตตรวิรตีเจตสิก ๓ ดวงนี้ ย่อมประกอบแน่นอนและเกิดพร้อมกัน ชื่อว่า **นิยตเอกโต** ในโลกุตตรจิตนี้มีเจตสิกประกอบ ๓๖ ฉะนั้น โลกุตตรวิรตี จึงมีเจตสิกประกอบดวงละ ๓๕ (เว้นตัวเอง)

อัปปมัญญาเจตสิก ๒ มีเจตสิกประกอบดวงละ ๓๓ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณสาธารณะ ๑๙ ปัญญา ๑ อัปปมัญญาเจตสิก ๒ ดวงนี้ ประกอบในจิต ๒๘ มีมหากุศลจิต เป็นต้น ในจิต ๒๘ ดวงนั้น มีเจตสิกประกอบ ๓๘ แต่ที่อัปปมัญญาเจตสิกมีเจตสิกประกอบเพียงดวงละ ๓๓ ก็เพราะวิรตี ๓ และอัปปมัญญา ๒ รวมเจตสิก ๕ ดวงนี้เกิดพร้อมกันไม่ได้ จึงต้องเว้นเสีย ดังที่ได้กล่าวไว้ในโลกียวิรตีนั้นแล้ว

ปัญญาเจตสิก มีเจตสิกประกอบ ๓๗ คือ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โสภณเจตสิก ๒๔ (เว้นตัวเอง) เพราะเมื่อกล่าวตามสัมปโยคนัย ปัญญานี้ประกอบในจิตที่เป็นญาณ-สัมปยุตต์ทั้งหมด จิตที่เป็นญาณสัมปยุตต์นั้นมีเจตสิกประกอบ ๓๘ ฉะนั้น ปัญญาจึงมีเจตสิกประกอบ ๓๗ (เว้นตัวเอง)

คาถาแสดงจำนวนเจตสิกโดยพิสดาร ๓,๔๒๖ ดวง

อิตฺถ ं จิตฺตาวิยุตฺตาน ं สมฺปโยคญฺจ สงฺคห ं
ญตฺวา เภท ं ยถาโยค ं จิตฺเตน สมมุทฺทิเส

นักศึกษาทั้งหลาย เมื่อเข้าใจสัมปโยคนัยและสังคหนัยของเจตสิก ที่ประกอบกับจิตเป็นนิตย์ โดยนัยที่กล่าวมาแล้ว ย่อมแสดงจำนวนเจตสิกเท่ากับจิตตามสมควรที่ประกอบได้ต่อไป

อธิบาย

คาถานี้แสดงวิธีนับเจตสิกอย่างพิสดาร ตามสัมปโยคนัยและสังคหนัย ซึ่งรวมความว่า เจตสิกดวงใดประกอบกับจิตได้กี่ดวง ก็นับเจตสิกนั้นว่า มีจำนวนเท่ากับจำนวนจิตที่เจตสิกนั้นประกอบได้ คือ

สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ๗ ดวง แต่ละดวงประกอบกับจิตได้ทั้งหมด ฉะนั้นสัพพจิตตสาธารณเจตสิกทุกดวง จึงมีจำนวนเท่ากับจิตทั้งหมด คือดวงละ ๑๒๑ ดวง สัพพจิตตสาธารณเจตสิกมีอยู่ ๗ ดวง จึงเป็นจำนวนสัพพจิตตสาธารณเจตสิกทั้งสิ้น ๘๔๗ ดวง

ปกิณณกเจตสิกทั้ง ๖ มีจำนวนรวมทั้งสิ้น ๔๘๘ คือ วิตก ๕๕ วิจาร ๖๖ อธิโมกข์ ๑๑๐ วิริยะ ๑๐๕ ปีติ ๕๑ ฉันทะ ๑๐๑

รวมเป็น อัญญสมานเจตสิกทั้งสิ้น ๑,๓๓๕ ดวง

อกุศลเจตสิก ๑๔ มีจำนวนรวมทั้งสิ้น ๘๓ คือ โมจตุกะ ๔๘ โลติกะ ๑๖ โทจตุกะ ๘ ถิทุกะ ๑๐ วิจิกิจฉา ๑ รวมเป็นอกุศลเจตสิกทั้งสิ้น ๘๓ ดวง

โสภณเจตสิก ๒๕ มีจำนวนรวมทั้งสิ้น ๒,๐๐๘ ดวง คือ โสภณสาธารณะ ๑๙ แต่ละดวง ประกอบกับโสภณจิตได้ทั้งหมด ๕๑ ดวง จึงมีจำนวน ๑,๗๒๙ วิรตี ๓ แต่ละดวงประกอบกับจิต ๔๘ ดวง จึงมีจำนวน ๑๔๔ อัปปมัญญา ๒ ประกอบกับจิตดวงละ ๒๘ จึงมีจำนวน ๕๖ ปัญญาประกอบกับจิต ๗๙ จึงมีจำนวน ๗๙ รวมเป็นโสภณเจตสิกทั้งสิ้น ๒,๐๐๘

รวมเจตสิกที่มีทั้งหมด ๓,๔๒๖ ดวง

ปัญหาในเจตสิกปรมัตถ์

๑. ให้แสดงลักษณะ ๔ ประการของเจตสิก และยกหลักฐานบาลีมาแสดงให้เห็นด้วย (ไม่ต้องแปล)

๒. ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายย่อมมีอวัยวะน้อยใหญ่อยู่แล้ว แต่ถ้าไม่มีนามธรรม คือ จิตเจตสิกเข้าประกอบพร้อมกัน อวัยวะเหล่านี้ก็ไม่อาจสำเร็จกิจใดๆ ได้ ถึงแม้มีจิตเข้าประกอบ แต่ถ้าไม่มีเจตสิกเข้าประกอบร่วมด้วย หรือมีเจตสิกเข้าประกอบ แต่ถ้าไม่มีจิตเข้าประกอบร่วมด้วย ก็ไม่อาจสำเร็จกิจใดๆ ได้เช่นเดียวกัน ที่เป็นเช่นนี้เพราะเหตุใด? ให้ยกอุปมาการเข้าประกอบของจิตและเจตสิกที่กระทำให้สัตว์ทั้งหลายสำเร็จกิจนั้นๆ ได้ มาให้เห็นเป็นตัวอย่าง

๓. เจตสิก ๕๒ นั้น ว่าโดยราสี มีเท่าใด คืออะไร และในราสีหนึ่งๆ มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง?

๔. ให้แสดงความหมายของชื่อเจตสิกเหล่านี้ ดังต่อไปนี้ ก. สัพพจิตตสาธารณเจตสิก ข. ปกิณณกเจตสิก ค. สัพพากุศลโยคีเจตสิก ฆ. โทจตุกเจตสิก ง. โสภณสาธารณเจตสิก จ. อัปปมัญญาเจตสิก

๕. ให้แสดงสภาวะของเจตสิกดังต่อไปนี้ ผัสสะ เวทนา เจตนา มนสิการ วิตก อธิโมกข์ ปีติ ฉันทะ โมหะ โลภะ โทสะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ กรุณา มุทิตา

๖. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่างเจตสิก ดังต่อไปนี้

ก. เจตนากับมนสิการ ข. วิตก กับวิจาร ค. ฉันทะกับโลภะ ฆ. ถีนะกับมิทธะ

๗. ให้บอกชื่อเจตสิกที่มีธรรมชาติดังต่อไปนี้

ก. ธรรมชาติที่จำอารมณ์ ข. ธรรมชาติที่สงบและให้สัมปยุตตธรรมตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว ค. ธรรมชาติที่รักษาสัมปยุตตธรรม ฆ. ธรรมชาติที่มีการเคล้าคลึงอารมณ์

ง. ธรรมชาติที่มีความเห็นผิดในอารมณ์ จ. ธรรมชาติที่มีความเย่อหยิ่งถือตัว ฉ. ธรรมชาติที่มีความรำคาญใจในทุจริตที่ได้ทำไปแล้ว และในสุจริตที่ไม่ได้ทำ

๘. ความสงสัยอย่างไรชื่อว่าวิจิกิจฉา ความสงสัยในวิชาที่กำลังศึกษาเล่าเรียนอยู่ก็ดี ความสงสัยในชื่อคน ชื่อสิ่งของ ที่ไม่เคยรู้จักก็ดี เป็นวิจิกิจฉาหรือไม่? ให้อธิบาย

๙. ในโสภณสาธารณเจตสิก ๑๙ ดวง ตั้งแต่ศรัทธาเป็นต้น ตัตตรมัชฌัตตตาเป็นที่สุด ไม่ได้แสดงเป็นคู่ๆ แต่เจตสิกที่เหลืออีก ๖ ดวง มีปัสสัทธิเป็นต้น อุชุกตาเป็นที่สุด แสดงเป็นคู่ๆ ที่ต่างกันเช่นนี้ เพราะเหตุใด และมีความมุ่งหมายต่างกันอย่างใด?

๑๐. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้

เตรสญฺญสมานา จ ฯลฯ ทฺวิปญฺญาส ปวุจฺจเร

๑๑. ให้แปลและอธิบายคาถาดังต่อไปนี้

สตฺต สพฺพตฺถ ยุชฺชนฺติ ฯลฯ โสภเณเสฺวว โสภณา

๑๒. เจตสิกที่ประกอบในโลกียจิตได้ทั้งหมดนั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง?

๑๓. ให้แสดงจำนวนจิตที่ประกอบได้ และประกอบไม่ได้ กับเจตสิกดังต่อไปนี้

วิตก อธิโมกข์ วีริยะ ปีติ ฉันทะ

๑๔. โสมนัสสหคตจิตที่ประกอบปีติไม่ได้นั้น มีจำนวนเท่าใด? และให้อธิบายว่าประกอบไม่ได้เพราะเหตุใด

๑๕. ให้แสดงวิปากจิตที่ประกอบเจตสิกดังต่อไปนี้

ผัสสะ เวทนา วิจาร วีริยะ ปีติ

๑๖. ในจิตโดยย่อ ๘๙ ดวงนั้น วิตกเจตสิกประกอบได้เท่าใด คืออะไรบ้าง? และให้แปลคาถาดังต่อไปนี้ **สพฺพาปุญฺเญสุ จตฺตาโร ฯลฯ สสงฺขาเร ทฺวยํ ตถา**

๑๗. ในจิตโดยย่อ ๘๙ ดวงนั้น ปีติเจตสิกประกอบได้ ๒๗ ดวงบ้าง ๓๕ ดวงบ้าง ไม่แน่นอนเช่นนี้ เป็นเพราะเหตุใด และจิต ๒๗ กับ ๓๕ ดวงนั้น ได้แก่จิตอะไรบ้าง?

๑๘. ให้แสดงจิตดังต่อไปนี้

ก. จิตที่ประกอบกับวิตกได้ แต่ประกอบกับวีริยะไม่ได้

ข. จิตที่ประกอบกับวีริยะได้ แต่ประกอบกับวิตกไม่ได้

ค. จิตที่ประกอบกับวิตกและวีริยะทั้งสองได้

ฆ. จิตที่ประกอบกับวิตกและวีริยะทั้งสองไม่ได้

ง. จิตที่ประกอบกับวีรติได้ แต่ประกอบกับอัปปมัญญาไม่ได้

จ. จิตที่ประกอบกับอัปปมัญญาได้ แต่ประกอบกับวีรติไม่ได้

ฉ. จิตที่ประกอบกับวีรติและอัปปมัญญาทั้งสองได้

ช. จิตที่ประกอบกับวีรติและอัปปมัญญาทั้งสองไม่ได้

๑๙. ให้แสดงคาถาที่แสดงจำนวนจิต ที่ประกอบไม่ได้ในปกิณณกเจตสิก ๖ ดวง

๒๐. เจตสิกที่ประกอบในอกุศลจิตได้ทั้งหมดนั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง?

๒๑. อกุศลเจตสิกที่ประกอบในโลภมูลจิตโดยเฉพาะนั้นมีกี่ดวง คืออะไรบ้าง?

๒๒. ให้อธิบายทิฏฐิเจตสิกกับมานเจตสิก ที่เกิดในจิตดวงเดียวกันไม่ได้ เพราะเหตุใด?

๒๓. อกุศลเจตสิกที่ประกอบในสัมปยุตตจิต ไม่ประกอบในวิปปยุตตจิตนั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง?

๒๔. ให้แสดงอกุศลเจตสิกที่ประกอบกับจำนวนจิตต่อไปนี้ จิต ๑ ดวง ๒ ดวง ๓ ดวง ๔ ดวง ๕ ดวง ๖ ดวง ๗ ดวง ๘ ดวง

๒๕. ให้จำแนกโสภณเจตสิกที่ประกอบในโสภณจิตได้ทั่วๆ ไป กับประกอบได้โดยเฉพาะๆ

๒๖. ให้แสดงการประกอบของวิรตีเจตสิก ๓ ดวง ในขณะที่ประกอบโลกียจิตและโลกุตตรจิต ว่ามีลักษณะต่างกันอย่างไร?

๒๗. ให้แสดงจำนวนจิตที่ประกอบในอัปปมัญญาเจตสิก ๒ ทั้งฝ่ายสมานวาทะและเกจิวาทะ และให้อธิบายวาทะ ๒ อย่างนั้น ฝ่ายไหนเป็นฝ่ายถูกต้อง?

๒๘. โลกียโสมนัสสหคตจิตที่ประกอบกับปัญญาเจตสิกได้นั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง? และให้แสดงสัมปโยค ๑๖ นัย โดยสังเขป

๒๙. ให้แปลคาถาทั้งสองดังต่อไปนี้

ก. เอกูนวีสติ ธมฺมา ฯลฯ อฏฺฐวีสติยํ ทฺวยํ

ข. ปญฺญา ปกาสิตา สตฺตา ฯลฯ โสภเณเสฺวว โสภณา

๓๐. ให้อธิบายคาถาดังต่อไปนี้ **อิสฺสามจฺเฉรกุกฺกุจฺจ ฯลฯ ถินมิทฺธํ ตถา สห**

๓๑. คำว่าอนิยตโยคีเจตสิก หมายความว่าอะไร มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง? และให้แสดงจำนวนอนิยตโยคีเจตสิกดังต่อไปนี้

ก. อนิยตโยคีเจตสิก ที่เป็นอกุศลชาติ

ข. อนิยตโยคีเจตสิก ที่เป็นกุศลชาติ

ค. อนิยตโยคีเจตสิก ที่เป็นวิปากชาติ

ฆ. อนิยตโยคีเจตสิก ที่เป็นกริยาชาติ

๓๒. ให้จำแนกอนิยตโยคีเจตสิกเหล่านั้น โดยนานากทาจิ สหกทาจิ และกทาจิ กับยกหลักฐานมาให้เห็นด้วย (ไม่ต้องแปล)

๓๓. ให้แสดงเจตสิกดังต่อไปนี้

ก. เจตสิก ที่เป็นอนิยตโยคีแน่นอน

ข. เจตสิก ที่เป็นอนิยตโยคีไม่แน่นอน

ค. เจตสิก ที่เป็นนิยตโยคีแน่นอน

ฆ. เจตสิก ที่เป็นนิยตโยคีไม่แน่นอน

๓๔. ให้แสดงจำนวนเจตสิกที่ประกอบกับจิตต่อไปนี้ ก. โลภมูลจิตดวงที่ ๑ ข. โลภมูลจิตดวงที่ ๔ ค. โลภมูลจิตดวงที่ ๕ ฆ. โลภมูลจิตดวงที่ ๘ ง. โมหมูลจิตดวงที่ ๑

๓๕. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้

ฉตฺติ๎สานุตฺตเร ธมฺมา ฯลฯ ปญฺจธา ตตฺถ สงฺคโห

๓๖. ให้แสดงอกุศลจิตที่มีจำนวนเจตสิกประกอบดังต่อไปนี้ ๑๕-๑๘-๑๙-๒๐-๒๑-๒๒

๓๗. ให้จำแนกเจตสิกที่ประกอบกับโทสมูลจิต ๒ โดยอนิยตโยคีเจตสิกและนิยตโยคีเจตสิก

๓๘. สัพพากุศลโยคีเจตสิกมีเท่าใด คืออะไรบ้าง? ให้ยกหลักฐานบาลีแสดงให้เห็นด้วย (ไม่ต้องแปล)

๓๙. ในอเหตุกจิต ๑๘ ดวงนั้น จิตดวงใดมีเจตสิกประกอบมากที่สุด และดวงใดมีเจตสิกประกอบน้อยที่สุด

๔๐. ให้แสดงอเหตุกจิตที่ไม่ประกอบกับเจตสิกดังต่อไปนี้

ผัสสะ วิตก วิริยะ ฉันทะ

๔๑. ให้แสดงจำนวนเจตสิกที่ประกอบกับจิตดังต่อไปนี้ ก. มหากุศลจิต ๘ ข. มหาวิปากจิต ๘ ค. มหากริยาจิต ๘ ฆ. รูปาวจรทุติยฌานจิต ๓ ง. รูปาวจรจตุตถฌานจิต ๓

๔๒. ให้จำแนกเจตสิกที่ประกอบกับจิตดังต่อไปนี้ โดยนิยตโยคีและอนิยตโยคี ก. โลภมูลจิตดวงที่ ๓ ข. โลภมูลจิตดวงที่ ๘ ค. มหากุศลจิตดวงที่ ๑ ฆ. มหากริยาจิตดวงที่ ๘ ง. โลกียปฐมฌาน ๓ จ. โลกุตตรปัญจมฌาน ๘

๔๓. ให้แสดงโสภณจิตที่มีเจตสิกประกอบเท่าๆ กัน ตามจำนวนดังต่อไปนี้

๓๖-๓๕-๓๔-๓๓-๓๒-๓๑-๓๐

๔๔. ให้แสดงจำนวนสังคหนัย ในจิตดังต่อไปนี้โดยสังเขป ก. อกุศลจิต ๑๒ ข. อเหตุกจิต ๑๘ ค. มหากุศลจิต ๘ ฆ. อรูปาวจรจิต ๑๒ ง. โลกุตตรจิต ๔๐

๔๕. ให้แสดงความหมายของสัมปโยคนัย และสังคหนัย

๔๖. ให้แสดงจำนวนเจตสิกที่เกิดพร้อมกับเจตสิกดังต่อไปนี้ **เวทนา วิตก อธิโมกข์ ปีติ ฉันทะ โมหะ ทิฏฐิ อิสสา ถีนะ วิจิกิจฉา ศรัทธา กรุณา**

๔๗. นางทองเป็นโสดาบันบุคคลแล้ว วันหนึ่งเดินผ่านโรงภาพยนตร์ มองเห็นรูปภาพโฆษณา มีความอยากดูเกิดขึ้นทันที จึงเข้าไปดูและมีความสนุกมาก อยากทราบว่าขณะนั้นเจตสิกดวงไหนเป็นประธาน และมีเจตสิกดวงอื่นๆ เกิดร่วมกันอีกเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

๔๘. ในครั้งแรกบิดามารดาทราบว่าบุตรสอบไล่ตก ก็ไม่ลงโทษบุตร เพราะเห็นว่าเป็นของธรรมดา แต่ต่อมาวันหนึ่ง ครูบอกว่าบุตรไม่ตั้งใจเรียน ขาดโรงเรียนเสมอ จึงโกรธมาก อยากทราบว่าขณะนั้นเจตสิกดวงไหนเป็นประธานและมีเจตสิกอื่นๆ เกิดร่วมกันอีกเท่าใด คืออะไรบ้าง ?

๔๙. เมื่อท่านได้อ่านปัญหาพระอภิธรรมแล้ว สามารถรู้คำตอบทันที อยากทราบว่าในขณะนั้นเจตสิกดวงไหนเป็นประธาน และมีเจตสิกอื่นๆ เกิดร่วมกันอีกเท่าใด คืออะไรบ้าง?

๕๐. ให้แสดงจำนวนเจตสิกต่อไปนี้โดยพิสดาร **ผัสสะ วิจาร ปีติ อุทธัจจะ มานะ มิทธะ โทสะ วิจิกิจฉา อโทสะ สัมมาวาจา มุทิตา ปัญญา**

๕๑. จงแสดงภาพเจตสิกปรมัตถ์ ๕๒ มาโดยลำดับ

จบ ปัญหาในเจตสิกปรมัตถ์

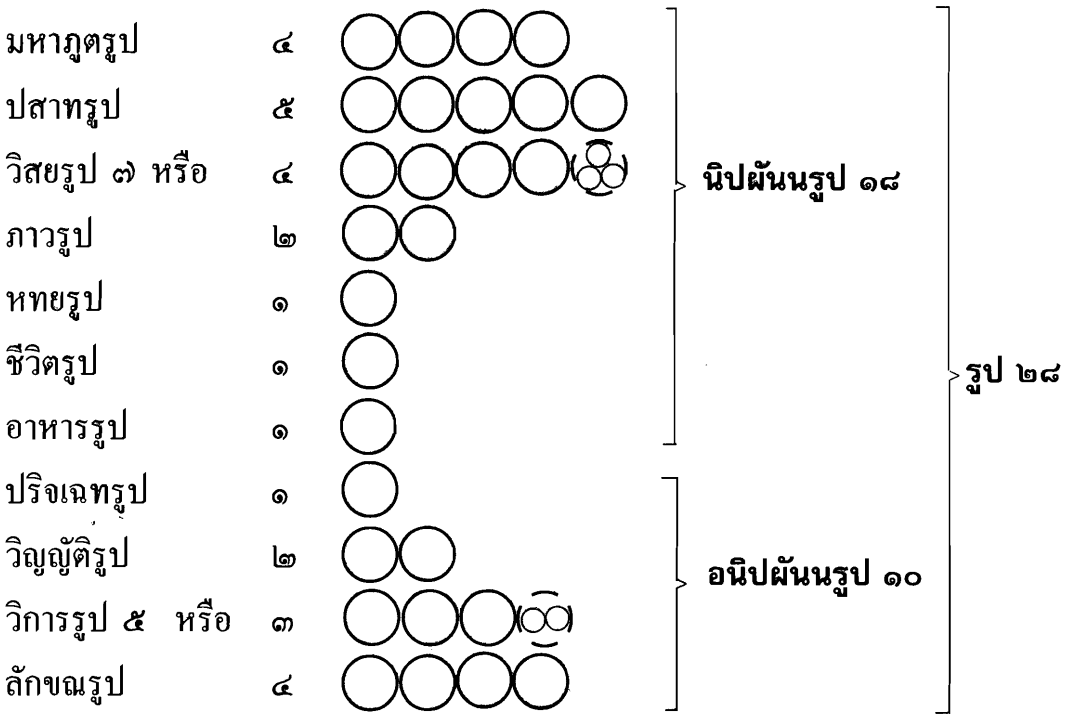
ปริจเฉทที่ ๖ รูปปรมัตถ์

สมุทฺเทสา วิภาคา จ　　สมุฏฺฐานา กลาปโต
ปวตฺติกฺกมโต เจติ　　ปญฺจธา ตตฺถ สงฺคโห

การแสดงสงเคราะห์รูปในรูปปริจเฉทนี้ พระอนุรุทธาจารย์แสดงเป็น ๕ นัย คือ

๑. **รูปสมุทเทสนัย** การแสดงรูปโดยสังเขป
๒. **รูปวิภาคนัย** การจำแนกรูปโดยพิสดาร
๓. **รูปสมุฏฐานนัย** การแสดงสมุฏฐานของรูป
๔. **รูปกลาปนัย** การแสดงรูปที่เกิดขึ้นเป็นหมวดๆ
๕. **รูปปวัตติกกมนัย** การแสดงความเกิดขึ้นพร้อมด้วยความดับของรูปตามลำดับ

รูป ๒๘

หมวดที่ ๑

รูปสมุทเทสนัย

การแสดงรูปโดยสังเขป

ลูกกุญแจ

รูปมี ๒๘ คือ

นิปผันนรูป ๑๘ } รวมเป็น ๒๘

อนิปผันนรูป ๑๐ }

นิปผันนรูป ๑๘ คือ

มหาภูตรูป ๔ } หรือ ๔ } รวมเป็น ๑๘

ปสาทรูป ๕

วิสยรูป ๗

ภาวรูป ๒

หทยรูป ๑

ชีวิตรูป ๑

อาหารรูป ๑

อนิปผันนรูป ๑๐ คือ

ปริจเฉทรูป ๑ } หรือ ๓ } รวมเป็น ๑๐

วิญญัติรูป ๒

วิการรูป ๕

ลักขณรูป ๔

มหาภูตรูป ๔ คือ ปถวี อาโป เตโช วาโย

ปสาทรูป ๕ คือ จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท

วิสยรูป ๗ คือ รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ ปถวีโผฏ-ฐัพพารมณ์ เตโชโผฏฐัพพารมณ์ วาโยโผฏฐัพพารมณ์

ภาวรูป ๒ คือ อิตถีภาวะ ปุริสภาวะ

หทยรูป ๑ คือ หทัยวัตถุ

ชีวิตรูป ๑ คือ ชีวิตินทรีย์

อาหารรูป ๑ คือ กพฬีการาหาร

ปริจเฉทรูป ๑ คือ อากาสธาตุ

วิญญัติรูป ๒ คือ กายวิญญัติ วจีวิญญัติ

วิการรูป ๕ คือ ลหุตา มุทุตา กัมมัญญตา กายวิญญัติ วจีวิญญัติ

ลักขณรูป ๔ คือ อุปจยะ สันตติ ชรตา อนิจจตา

ดังมีคาถาสังคหะแสดงในอภิธัมมัตถสังคหะว่า

ภูตปฺปสาทวิสยา ภาโว หทยมิจฺจปิ
ชีวิตาหารรูเปหิ อฏฺฐารสวิธํ ตถา
ปริจฺเฉโท จ วิญฺญตฺติ วิกาโร ลกฺขณนฺติ จ
อนิปฺผนฺนา ทส เจติ อฏฺฐวีสวิธมฺภเว

รูป ๒๘ นั้น เมื่อจัดเป็นประเภทแล้ว ประเภทใหญ่มี ๒ ประเภทเล็กมี ๑๑

ประเภทใหญ่มี ๒ คือ

๑. นิปผันนรูป ๑๘

๒. อนิปผันนรูป ๑๐

ประเภทเล็กมี ๑๑ คือ

๑. มหาภูตรูป	๔		รวม ๑๘ รูปนี้ชื่อว่า นิปผันนรูป
๒. ปสาทรูป	๕		
๓. วิสยรูป	๗	หรือ ๔	
๔. ภาวรูป	๒		
๕. หทยรูป	๑		
๖. ชีวิตรูป	๑		
๗. อาหารรูป	๑		

๘. ปริจเฉทรูป	๑		รวม ๑๐ รูปนี้ ชื่อว่า อนิปผันนรูป
๙. วิญญัติรูป	๒		
๑๐. วิการรูป	๕	หรือ ๓	
๑๑. ลักขณรูป	๔		

ในจำนวนรูป ๒๘ นั้น นับตั้งแต่มหาภูตรูป จนถึงอาหารรูป รวม ๑๘ รูปนี้ เป็นรูปปรมัตถ์โดยแท้

ส่วนรูปที่เหลืออีก ๑๐ นับตั้งแต่ปริจเฉทรูป จนถึงลักขณรูป ๔ นั้น ไม่ใช่เป็นรูปปรมัตถ์โดยแท้ เป็นรูปพิเศษที่เกิดขึ้นในรูปปรมัตถ์โดยแท้ ๑๘ เท่านั้น

ฉะนั้น พระอนุรุทธาจารย์ จึงตั้งชื่อรูปปรมัตถ์โดยแท้ ๑๘ รูปนั้นว่า มี ๕ ชื่อ ดังนี้

๑. สภาวรูป คือ รูปที่มีสภาวะของตนๆ
๒. สลักขณรูป ” รูปที่มีลักษณะ คือ อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ
๓. นิปผันนรูป ” รูปที่เกิดขึ้นจาก กรรม จิต อุตุ อาหาร
๔. รูปรูป ” รูปที่มีการเสื่อมสิ้นสลายไป
๕. สัมมสนรูป ” รูปที่พระโยคีบุคคล พิจารณาโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาได้

สำหรับรูปที่ไม่ใช่รูปปรมัตถ์โดยแท้ ๑๐ รูปนั้น มีชื่อตรงกันข้ามดังนี้

๑. อสภาวรูป คือ รูปที่ไม่มีสภาวะของตนๆ
๒. อสลักขณรูป ” รูปที่ไม่มีลักษณะ อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ
๓. อนิปผันนรูป ” รูปที่ไม่ได้เกิดขึ้นจาก กรรม จิต อุตุ อาหาร
๔. อรูปรูป ” รูปที่ไม่มีการเสื่อมสิ้นสลายไป
๕. อสัมมสนรูป ” รูปที่พระโยคีบุคคล พิจารณาโดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาไม่ได้

รูปมีจำนวน ๒๘ รูป แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. มหาภูตรูป ๒. อุปาทายรูป

๑. มหาภูตรูป หมายถึงรูปที่เป็นใหญ่และปรากฏชัดเจน ดังมีวจนัตถะ แสดงว่า

อุปาทินฺนานุปาทินฺนสนฺตาเนสุ สลกฺขณโต สสมฺภารโต จ มหนฺตานิ หุตฺวา ภวนฺติ ปาตุภวนฺตีติ = มหาภูตานิ

รูปเหล่าใด เป็นใหญ่และปรากฏชัดเจนโดยลักษณะของตน และโดยสัณฐานของตน ในสันดานแห่งสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต ฉะนั้น รูปเหล่านั้นชื่อว่า **มหาภูตรูป**

๒. อุปาทายรูป หมายถึงรูปที่อาศัยมหาภูตรูปเกิด ดังมีวจนัตถะว่า

มหาภูตานำ อุปาทาย ปวตฺตำ รูปนฺติ = อุปาทายรูปำ

รูปที่เกิดขึ้นโดยอาศัยมหาภูตรูป ฉะนั้น รูปนั้นจึงชื่อว่า อุปาทายรูป

มหาภูตรูป มี ๔ คือ ๑. ปถวี ๒. อาโป ๓. เตโช ๔. วาโย

อุปาทายรูป มี ๒๔ คือ ๑. จักขุ ๒. โสตะ ๓. ฆานะ ๔. ชิวหา ๕. กายะ ๖. รูปะ ๗. สัททะ ๘. คันธะ ๙. รสะ ๑๐. อิตถีภาวะ ๑๑. ปุริสภาวะ ๑๒. หทยะ ๑๓. ชีวิตะ ๑๔. อาหาระ ๑๕. ปริจเฉทะ ๑๖. กายวิญญัติ ๑๗. วจีวิญญัติ ๑๘. ลหุตา ๑๙. มุทุตา ๒๐. กัมมัญญตา ๒๑. อุปจยะ ๒๒. สันตติ ๒๓. ชรตา ๒๔. อนิจจตา

รวมมหาภูตรูป ๔ อุปาทายรูป ๒๔ เป็น ๒๘

องค์ธรรมของรูป ๒๘

๑. ปถวี	ได้แก่	รูปแข็ง และอ่อน
๒. อาโป	”	รูปที่ไหล หรือเกาะกุม
๓. เตโช	”	รูปที่เย็น ร้อน
๔. วาโย	”	รูปที่หย่อน ตึง
๕. จักขุปสาท	”	ความใสที่สามารถรับรูปารมณ์ได้
๖. โสตปสาท	”	ความใสที่สามารถรับสัททารมณ์ได้
๗. ฆานปสาท	”	ความใสที่สามารถรับคันธารมณ์ได้
๘. ชิวหาปสาท	”	ความใสที่สามารถรับรสารมณ์ได้
๙. กายปสาท	”	ความใสที่สามารถรับโผฏฐัพพารมณ์ได้
๑๐. รูปารมณ์	”	สีต่างๆ
๑๑. สัททารมณ์	”	เสียงต่างๆ
๑๒. คันธารมณ์	”	กลิ่นต่างๆ
๑๓. รสารมณ์	”	รสต่างๆ
๑๔. โผฏฐัพพารมณ์	”	เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง
๑๕. อิตถีภาวะ	”	รูปที่เป็นเหตุแห่งความเป็นหญิง

๑๖.	ปุริสภาวะ	ได้แก่	รูปที่เป็นเหตุแห่งความเป็นชาย
๑๗.	หทยะ	”	รูปที่เกิดอยู่ในหัวใจ และเป็นที่อาศัยเกิดของจิตเจตสิกทั้งหลาย
๑๘.	ชีวิตะ	”	รูปที่รักษากัมมชรูปทั้งหลาย
๑๙.	อาหาระ	”	รูปที่นำให้อาหารชรูปเกิด
๒๐.	ปริจเฉทะ	”	อากาสรูปที่คั่นระหว่างรูปกลาปต่อรูปกลาป
๒๑.	กายวิญญัติ	”	การเคลื่อนไหวต่างๆ ของร่างกาย
๒๒.	วจีวิญญัติ	”	การเคลื่อนไหวต่างๆ ของวาจา
๒๓.	ลหุตา	”	ความเบาของนิปผันนรูป
๒๔.	มุทุตา	”	ความอ่อนของนิปผันนรูป
๒๕.	กัมมัญญตา	”	ความควรแก่การงานของนิปผันนรูป
๒๖.	อุปจยะ	”	ความเกิดขึ้นครั้งแรกและเกิดขึ้นครั้งหลังๆ จนครบรูปที่ควรเกิดขึ้นได้ของนิปผันนรูป
๒๗.	สันตติ	”	ความเกิดขึ้นสืบต่อกันของนิปผันนรูปจนถึงตาย
๒๘.	ชรตา	”	ความแก่ของนิปผันนรูป
๒๙.	อนิจจตา	”	ความดับของนิปผันนรูป

หมายเหตุ สำหรับโผฏฐัพพารมณ์นั้น ได้แก่ ปถวี เตโช วาโย ที่เป็นมหาภูตรูปนั้นเอง ฉะนั้น ถ้านับรูปโดยลำดับแล้ว รูปก็คงมีจำนวน ๒๘

ที่เกิดของรูป ๒๘ ในร่างกายสัตว์

ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลายนั้น ย่อมอาจพิจารณาหาที่เกิดของรูป ๒๘ แต่ละรูปได้ดังต่อไปนี้

๑. มหาภูตรูป ๔	เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป
๒. จักขุปสาท	เกิดอยู่ในลูกตา
๓. โสตปสาท	เกิดอยู่ในรูหู
๔. ฆานปสาท	เกิดอยู่ในรูจมูก
๕. ชิวหาปสาท	เกิดอยู่ที่ลิ้น

๖. **กายปสาท**	เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป
๗. **รูปารมณ์**	เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป
๘. **คันธารมณ์**	
๙. **รสารมณ์**	
๑๐. **โผฏฐัพพารมณ์**	
๑๑. **สัททารมณ์**	เกิดได้ในร่างกายทั่วไป
๑๒. **อิตถีภาวะ**	เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไปของเพศหญิง
๑๓. **ปุริสภาววะ**	เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไปของเพศชาย
๑๔. **หทยวัตถุ**	เกิดอยู่ที่รูปหัวใจ
๑๕. **ชีวิตินทรีย์**	เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป
๑๖. **กพฬีการาหาร**	
๑๗. **อากาสรูป**	
๑๘. **กายวิญญัติ**	เกิดได้ในร่างกายทั่วไป
๑๙. **วจีวิญญัติ**	เกิดได้ที่ปาก
๒๐. **วิการรูป ๓**	เกิดได้ในร่างกายทั่วไป
๒๑. **ลักขณรูป ๔**	เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป

อธิบายในสภาวลักษณะของรูป ๒๘

มหาภูตรูป ๔

๑. **ปถวี** เป็นธาตุชนิดหนึ่ง เรียกกันว่า **ธาตุดิน** มีลักษณะแข็ง **(กกฺขฬลกฺขณา)** คือ เมื่อเปรียบเทียบกับมหาภูตรูปที่เหลืออีก ๓ แล้ว ปถวีธาตุนี้มีลักษณะแข็ง ถ้าวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดมีปถวีธาตุมากเป็นประธานแล้ว ลักษณะแข็งนี้ก็ปรากฏมาก เช่น เหล็ก หิน ไม้ เป็นต้น และถ้าวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใด มีปถวีธาตุเป็นจำนวนน้อย ลักษณะแข็งนั้นก็ปรากฏไม่มาก เมื่อสัมผัสรู้สึกว่าเป็นลักษณะอ่อน หมายความว่า ความแข็งนั้นมีน้อยนั่นเองจึงทำให้รู้สึกอ่อน ฉะนั้น ธรรมชาติที่มีลักษณะแข็งก็ตาม อ่อนก็ตาม ในเมื่อสัมผัสแล้ว จัดเป็นปถวีธาตุทั้งสิ้น เพราะนอกจากปถวีธาตุแล้ว รูปอื่นๆ ไม่สามารถทำให้ความรู้สึกแข็งหรืออ่อนปรากฏขึ้นแก่การสัมผัสนั้นได้

อนึ่ง ปถวีธาตุนี้ เป็นที่อาศัยเป็นที่ตั้งของรูปอื่นๆ เหมือนหนึ่งพื้นแผ่นดินกับสิ่งต่างๆ ที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต หมายความว่า ยกเว้นปถวีธาตุเสียแล้ว รูปร่างสัณฐาน สีสันวรรณะ ตลอดจนความรู้สึกต่างๆ อันได้แก่ รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ เตโชโผฏฐัพพารมณ์ วาโยโผฏฐัพพารมณ์ เหล่านี้ก็ปรากฏขึ้นไม่ได้ ดังมีวจนัตถะว่า **สหชาต รูปานิ ปถนฺติ ปติฏฺฐหนฺติ เอตฺถาติ = ปถวี** รูปที่เกิดร่วมกันทั้งหลาย ย่อมตั้งอยู่ในธรรมชาตินั้น ฉะนั้น ธรรมชาติที่เป็นที่ตั้งที่อาศัยของสหชาตรูปเหล่านั้น ชื่อว่า **ปถวี**

๒. อาโป เป็นธาตุชนิดหนึ่ง เรียกกันว่า **ธาตุน้ำ** มีลักษณะไหล หรือเกาะกุม **(ปคฺฆรณลกฺขณา** หรือ **อาพนฺธนลกฺขณา)** อาโปธาตุนี้ ถ้ามีอยู่เป็นจำนวนมากในวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็ตาม ย่อมทำให้วัตถุสิ่งนั้นเหลวและไหลไปได้ ถ้ามีจำนวนน้อยก็ทำให้วัตถุสิ่งของนั้นๆ เกาะกุมกันเป็นก้อนเป็นกลุ่ม อุปมาเหมือนหนึ่งยางเหนียว ที่สามารถเชื่อมวัตถุสิ่งของให้ติดกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนได้ฉันใด อาโปธาตุก็เป็นเสมือนหนึ่งยางเหนียวที่สามารถเชื่อมปรมาณูปถวี ให้เกาะกุมกันเป็นรูปร่างสัณฐานขึ้นได้ฉันนั้น

ในวัตถุที่มีจำนวนอาโปธาตุมากกว่าปถวีธาตุเป็นต้นแล้ว ด้วยอำนาจของอาโปธาตุนั้นเองทำให้ปถวีธาตุมีอำนาจน้อยลง จึงเป็นเหตุให้วัตถุนั้นอ่อนเหลวและสามารถไหลไปมาได้ดังเช่นน้ำ ที่เราแลเห็นว่าน้ำนั้นไหลไปมาได้ ก็เพราะว่ามีอาโปธาตุมาก ปถวีธาตุน้อย เมื่อปถวีธาตุน้อยแล้ว ปถวีธาตุนั้นแหละเป็นผู้ไหลโดยอาโปธาตุเป็นผู้ทำให้ไหล ไม่ใช่อาโปธาตุไหลดังที่เราเข้าใจกัน เพราะอาโปธาตุเป็นธาตุที่เห็นด้วยตาหรือสัมผัสด้วยกายไม่ได้ เพียงแต่รู้ได้ด้วยใจเท่านั้น และในวัตถุที่มีจำนวนอาโปธาตุน้อยกว่าปถวีธาตุเป็นต้นแล้ว อำนาจของอาโปธาตุก็ทำให้ปรมาณูปถวีธาตุเกาะกุมกันเข้าเป็นกลุ่มเป็นก้อน ดังมีวจนัตถะแสดงว่า **อาเปติ สหชาตรูเปสุ พฺยาเปตฺวา ติฏฺฐตีติ = อาโป** ธรรมชาติใด ย่อมแผ่ซึมซาบทั่วไปในรูปที่เกิดพร้อมกันกับตนแล้วตั้งอยู่ในรูปเหล่านั้น ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า **อาโป**

อีกนัยหนึ่ง **อปฺปายติ สหชาตรูปานิ สุฏฺฐุ พฺรูเหติ วฑฺเฒตีติ = อาโป** ธรรมชาติใด ทำให้สหชาตรูปทั้งหลายเจริญขึ้นเป็นอย่างดี ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า **อาโป**

อีกนัยหนึ่ง **สหชาตรูปานิ อวิปฺปกิณฺณานิ กตฺวา ภุโส ปาติ รกฺขตีติ = อาโป** ธรรมชาติใด ย่อมรักษาสหชาตรูปได้อย่างมั่นคง ไม่ให้กระจัดกระจายไป ฉะนั้น ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า **อาโป**

อาโปธาตุมี ๒ อย่าง คือ

ก. อาโปธาตุ ที่มีปกติเป็น **อาพันธลักขณะ** คือ ลักษณะเกาะกุม แต่เมื่อถูกอุณหเตโชแล้ว **ปัคฆรณลักขณะ** ปรากฏ คือไหลไป ได้แก่ อาโปธาตุ ที่อยู่ในเหล็ก ทอง ขี้ผึ้ง เป็นต้น หมายความว่า เหล็ก หรือทอง หรือขี้ผึ้ง เหล่านี้เมื่อเอาไปหลอมหรือเผาไฟแล้ว สิ่งเหล่านี้จะกลายเป็นวัตถุเหลวสามารถไหลไปมาได้ แต่การไหลไปได้ของวัตถุเหล่านี้ไม่ใช่อาโปธาตุเป็นตัวไหล ปถวีธาตุที่เกิดร่วมกันกับอาโปธาตุนั้นเองเป็นตัวไหล และในวัตถุเดียวกันนั้นเอง ถ้ากลับเอาไปใส่ในน้ำถูกความเย็นเข้า วัตถุเหล่านั้นจะกลับแข็งตัวเป็นก้อนเป็นแท่งตามเดิม ในการแข็งตัวของวัตถุธาตุเหล่านี้ เป็นการแข็งตัวของปถวีธาตุ หาใช่เป็นการแข็งตัวของอาโปธาตุไม่

ข. อาโปธาตุ ที่มีปกติเป็น ปัคฆรณลักขณะ คือ ลักษณะไหลไป แต่เมื่อถูกสีต-เตโชแล้ว **อาพันธนลักขณะ** ปรากฏ คือเกาะกุม ได้แก่ อาโปธาตุที่อยู่ในน้ำ หมายความว่า ธรรมดาน้ำเป็นวัตถุเหลวอยู่แล้ว แต่ถ้าเอาน้ำนั้นไปใส่ในที่ที่มีความเย็นสูงถึง 0 ดีกรีแล้ว น้ำนั้นจะกลายเป็นก้อนน้ำแข็งไป และเมื่อเอาก้อนน้ำแข็งออกจากในที่ที่มีความเย็นนั้นแล้ว ก้อนน้ำแข็งนั้นถูกอากาศภายนอกที่มีอุณหเตโช ก้อนน้ำแข็งนั้นก็จะละลาย เป็นวัตถุเหลวไปตามเดิม

๓. เตโช เป็นธาตุชนิดหนึ่งเรียกกันว่า **ธาตุไฟ** มีลักษณะร้อนและเย็น ลักษณะร้อนชื่อว่า **อุณหเตโช** ลักษณะเย็นชื่อว่า **สีตเตโช** แต่เตโชธาตุทั้ง ๒ ชนิดนี้มีสภาวลักษณะคือ มีสภาพที่เป็นไอเป็นลักษณะ **(อุณฺหตฺตลกฺขณา)** หมายความว่าอุณหเตโชก็มีไอร้อนเป็นลักษณะ สีตเตโชก็มีไอเย็นเป็นลักษณะ และเตโชธาตุทั้ง ๒ ชนิดนี้ มีหน้าที่ทำให้วัตถุต่างๆ สุก และทำให้ละเอียดนุ่มนวล ดังจะแลเห็นได้ว่า วัตถุต่างๆ ส่วนมาก เช่น อาหาร เป็นต้น ทำให้สุกด้วยความร้อน แต่อาหารบางอย่างก็ทำให้สุกด้วยความเย็นได้เหมือนกัน ดังมีวจนัตถะแสดงว่า **เตเชติ ปริปาเจตีติ = เตโช** ธรรมชาติใดที่ทำให้สุก ธรรมชาตินั้นชื่อว่า **เตโช**

เตโชธาตุ มี ๕ อย่าง คือ

ก. อุสฺมาเตโช คือ เตโชธาตุที่มีประจำอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย (ไออุ่น)

ข. สนฺตปฺปนเตโช คือ เตโชธาตุที่มีความร้อนมาก

ค. ทหนเตโช คือ เตโชธาตุที่มีความร้อนสูงจัด สามารถเผาผลาญร่างกายให้วิปริตไปได้

ฆ. ชิรณเตโช คือ เตโชธาตุที่ทำให้ร่างกายทรุดโทรมแก่ลง

ง. ปาจกเตโช คือ เตโชธาตุที่ทำหน้าที่ย่อยอาหาร

ในเตโชธาตุทั้ง ๕ อย่างนี้ เตโชธาตุที่มีเป็นประจำอยู่ในร่างกายของสัตว์นั้น ได้แก่ อุสมาเตโช กับ ปาจกเตโช สำหรับ สันตัปปนเตโช ทหนเตโช ชิรณเตโช ทั้ง ๓ นี้ไม่มีอยู่ประจำ ที่ปรากฏขึ้นก็เป็นเพราะ อุสมาเตโช นั้นเอง มีอาการวิปริตไป เช่น คนที่เป็นไข้ตัวร้อน ก็คือ อุสมาเตโช ได้เปลี่ยนสภาพเป็น สันตัปปนเตโช หรือถ้ามีไข้สูงตัวร้อนจัดจนเพ้อคลั่ง ก็คือ อุสมาเตโช มีสภาพวิปริตมากขึ้นจากสันตัปปนเตโช กลายเป็น ทหนเตโช ไป และในคนที่มีโรคภัยเบียดเบียนอยู่เสมอ หรือผู้ที่ล่วงเข้าเขตปัจฉิมวัยแล้ว อุสมาเตโช นั้นแหละเปลี่ยนสภาพเป็นชิรณเตโช ทำให้ปรากฏอาการทรุดโทรมของร่างกายเกิดขึ้น เช่น ผมหงอก ฟันหัก ตามัว เนื้อหนังเหี่ยว เป็นต้น

๔. วาโย เป็นธาตุชนิดหนึ่ง เรียกกันว่า **ธาตุลม** มีลักษณะเคร่งตึงและเคลื่อน-ไหว **(วิตฺถมฺภนลกฺขณา** หรือ **สมีรณลกฺขณา)** ธาตุลมที่มีลักษณะเคร่งตึงเรียกว่า **วิตถัมภนวาโย ๆ** ที่ทำให้รูปที่เกิดพร้อมกันกับตนตั้งมั่น ไม่ให้คลอนแคลนเคลื่อนไหวไปได้ ในร่างกายของคนเรา ถ้าวิตถัมภนวาโยปรากฏแล้วผู้นั้นจะรู้สึกว่า ตึง เมื่อย ปวด ไปทั่วร่างกาย หรือเมื่อเวลาที่เราเกร็งข้อ แขน ขา และเพ่งตาอยู่นานๆ โดยไม่กะพริบตา เวลานั้นวิตถัมภนวาโยก็ปรากฏโดยความพยายามของตนเอง สำหรับภายนอกนั้น วัตถุสิ่งของต่างๆ ที่ตั้งอยู่ได้อย่างมั่นคง หรือทำให้ตึงขึ้นก็ด้วยอำนาจของวิตถัมภนวาโยนั้นเอง เช่น ลูกบอลที่อัดเอาลมเข้าไปอยู่ภายในนั้น ลูกบอลนั้นตึงขึ้นก็เพราะวาโยที่เป็นวิตถัมภนวาโย หรือธมกรกที่สำหรับกรองน้ำ เมื่อกดธมกรกลงในน้ำ น้ำเข้าไปอยู่ในนั้นแล้ว เวลายกขึ้นเอามือปิดรูธมกรกแล้ว วาโยธาตุที่อยู่ข้างนอกก็หนุนรองน้ำที่อยู่ในธมกรกไม่ให้ไหลออกมา เช่นเดียวกับโลกที่สัตว์ทั้งหลายอาศัยอยู่นี้ พื้นแผ่นดินตั้งอยู่เหนือน้ำๆ ตั้งอยู่เหนือลมที่เรียกว่าเหฏฐิมอชฏากาศๆ นี้หนุนรองน้ำไว้ ให้น้ำและพื้นแผ่นดินตั้งมั่นอยู่ได้ เช่นนี้ก็เป็นด้วยอำนาจวิตถัมภนวาโย ดังแสดงวจนัตถะว่า **วายติ สหชาตธมฺเม อปตมาเน กตฺวา วหตีติ = วาโย** ธาตุใดย่อมนำให้รูปที่เกิดพร้อมกันกับตนตั้งมั่นไม่เคลื่อนคลอน ฉะนั้นธาตุนั้น ชื่อว่า **วาโย**

ธาตุลมที่มีลักษณะเคลื่อนไหวเรียกว่า **สมีรณวาโย ๆ** นี้ทำให้รูปที่เกิดพร้อมกันกับตนเคลื่อนไหวไปมาได้ เช่น สัตว์ทั้งหลายที่เคลื่อนไหวอิริยาบถต่างๆ ได้ หรือกะพริบตา กลอกตา กระดิกมือ กระดิกเท้า การถ่ายสิ่งโสโครกออกจากร่างกาย การคลอดบุตรต่างๆ

เหล่านี้ เป็นไปได้ด้วยอำนาจสมีรณวาโยทั้งสิ้น ส่วนสมีรณวาโยที่อยู่ภายนอกสัตว์นั้น ทำให้วัตถุสิ่งของต่างๆ เคลื่อนไหวจากที่เดิมไปได้ ดังแสดงวจนัตถะว่า **วายติ เทสนฺต–รุปฺปตฺติ เหตุภาเวน ภูตสงฺฆาตำ ปาเปตีติ = วาโย** ธาตุใด ย่อมทำให้หมู่มหาภูตรูปที่เกิดพร้อมกันกับตนเคลื่อนไปที่อื่น โดยความเป็นเหตุให้เกิดความเคลื่อนไหวจากที่หนึ่งไปยังที่หนึ่ง ฉะนั้น ธาตุนั้นชื่อว่า **วาโย**

วาโยธาตุ มี ๖ อย่าง คือ

ก. อุทฺธงฺคมวาโย คือ วาโยธาตุที่พัดขึ้นสู่เบื้องบน

ข. อโธคมวาโย คือ วาโยธาตุที่พัดลงสู่เบื้องล่าง

ค. กุจฺฉิฏฺฐวาโย คือ วาโยธาตุที่อยู่ในช่องท้อง

ฆ. โกฏฺฐาสยวาโย คือ วาโยธาตุที่อยู่ในลำไส้ใหญ่

ง. องฺคมงฺคานุสารีวาโย คือ วาโยธาตุที่อยู่ทั่วร่างกาย

จ. อสฺสาสปสฺสาสวาโย คือ วาโยธาตุลมหายใจเข้าออก

วาโยธาตุ ๖ อย่างที่กล่าวมานี้ เกิดอยู่ภายในร่างกายของสัตว์ เรียกว่า **อัชฌัตตวาโย** ก็ได้ ส่วนลมที่พัดไปมาอยู่ภายนอกนั้น เรียกว่า **พหิทธวาโย**

ปถวี อาโป เตโช วาโย ธาตุทั้ง ๔ เหล่านี้ ชื่อว่า **มหาภูตรูป** เพราะเป็นรูปใหญ่เป็นประธานแก่รูปอื่นๆ และปรากฏชัด เช่น วัตถุสิ่งของต่างๆ ใหญ่ก็ตาม เล็กก็ตาม ที่ปรากฏเป็นรูปร่างสัณฐานต่างๆ ได้ ก็คือ มหาภูตรูป นั้นเอง และสีสันวรรณะของวัตถุเหล่านั้นปรากฏมาก ปรากฏน้อย ก็ด้วยอาศัยมหาภูตรูปที่รวมกันอยู่ตามมากตามน้อยนั้นเอง ฉะนั้น มหาภูตรูปทั้ง ๔ นี้ เมื่อว่าโดยสัณฐานแล้วก็ใหญ่โตมาก เมื่อว่าโดยสภาวะแล้วก็ปรากฏชัดกว่ารูปอื่นๆ ดังแสดงวจนัตถะว่า **มหนฺตานิ หุตฺวา ภูตานิ ปาตุภูตานีติ = มหา–ภูตานิ** รูปเหล่าใด ว่าโดยสัณฐานและว่าโดยสภาพแล้ว เป็นใหญ่และปรากฏชัด ฉะนั้น รูปเหล่านั้นชื่อว่า **มหาภูต**

ปสาทรูป ๕

๑. จักขุปสาท มีวจนัตถะว่า **จกฺขุวิญฺญาณธิฏฺฐิตำ หุตฺวา สมวิสมำ จกฺขติ อาจิกฺขนฺตำ วิย โหตีติ = จกฺขุ** รูปใดเป็นที่ตั้งแห่งจักขุวิญญาณ และมีสภาพเป็นอยู่คล้ายกับบอกให้จักขุวิญญาณรู้ในอารมณ์ว่า อารมณ์นั้นดี อารมณ์นี้ไม่ดี ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า จักขุ ได้แก่ **จักขุปสาท**

ดวงตาทั้งหมดไม่ชื่อว่า จักขุปสาท ที่ชื่อว่า จักขุปสาท นี้คือ เป็นธรรมชาติรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใสดุจกระจกเงา เป็นเครื่องรับรูปารมณ์ ตั้งอยู่ในระหว่างกลางตาดำ มีเยื่อตา ๗ ชั้นซับอยู่ ประดุจปุยสำลีที่อาบด้วยน้ำมันชุ่มอยู่ทั้ง ๗ ชั้น โตประมาณเท่าหัวของเหา มีหน้าที่ให้สำเร็จกิจ ๒ อย่าง คือ เป็นวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งจักขุวิญญาณจิตอย่างหนึ่ง เป็นทวารอันเป็นที่เกิดแห่งจักขุทวารวิถีจิตอย่างหนึ่ง

๒. โสตปสาท มีวจนัตถะว่า **โสตวิญฺญาณธิฏฺฐิตํ หุตฺวา สทฺทํ สุณาตีติ = โสตํ** รูปใดเป็นที่ตั้งแห่งโสตวิญญาณจิต และย่อมได้ยินเสียง ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า **โสตะ** ได้แก่ **โสตปสาท**

อีกนัยหนึ่ง **สทฺทํ สุณนฺติ เอเตนาติ = โสตํ (วา) สทฺเท สุยฺยนฺติ เอเตนาติ = โสตํ** จิต เจตสิกเหล่านั้นย่อมได้ยินเสียง โดยอาศัยรูปนั้น ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุแห่งการได้ยินของจิต เจตสิกเหล่านั้นชื่อว่า โสตะ ได้แก่ โสตปสาท (หรือ) สัตว์ทั้งหลายที่ได้ยินเสียงโดยอาศัยรูปนั้น ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุแห่งการได้ยินของสัตว์เหล่านั้นชื่อว่า **โสตะ** ได้แก่ **โสตปสาท**

ในวจนัตถะข้อที่ ๑ เป็นการแสดงโดยฐานยูปจารนัย คือนัยโดยอ้อม ส่วนในวจนัตถะ อีก ๒ ข้อนั้น เป็นการแสดงโดยมุขยนัย คือนัย โดยตรง

โสตปสาทนี้เป็นธรรมชาติชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใสบริสุทธิ์เป็นเครื่องรับเสียงต่างๆ ตั้งอยู่ภายในช่องหูที่มีสัณฐานเหมือนวงแหวน เป็นที่งอกแห่งขนแดงเส้นละเอียด โสตปสาทแผ่อยู่ทั่วบริเวณนั้น มีหน้าที่ให้สำเร็จกิจ ๒ อย่าง คือ เป็นวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งโสตวิญญาณจิตอย่างหนึ่ง เป็นทวารอันเป็นที่เกิดแห่งโสตทวารวิถีจิตอย่างหนึ่ง

๓. ฆานปสาท มีวจนัตถะว่า **ฆายตีติ = ฆานํ** รูปใดย่อมสูดดมกลิ่น รูปนั้นชื่อว่า **ฆานะ** ได้แก่ **ฆานปสาท** การแสดงวจนัตถะนัยนี้ เป็นการแสดงโดยฐานยูปจารนัย คือแสดงโดยอ้อม เพราะฆานปสาทไม่สามารถดมกลิ่นได้ ฆานวิญญาณจิตที่เกิดขึ้น โดยการอาศัยฆานปสาทต่างหากเป็นผู้ดมและรู้กลิ่นได้ แต่ที่แสดงวจนัตถะเช่นนี้ เป็นการแสดงที่มีความหมายว่า การดมกลิ่นของฆานวิญญาณจิตนั้นตั้งอยู่ในฆานปสาท แล้วยกเอาฆานปสาทขึ้นมาแสดงเหมือนกับว่าฆานปสาทนี้เป็นผู้ดมกลิ่นนั้นเองซึ่งถ้าจะเปรียบเทียบกับคำพูดที่กล่าวว่า *"บ้านนั้นเกะกะมาก"* ที่กล่าวอย่างนี้ ก็มุ่งหมายเอาคนที่อยู่ในบ้านนั้น เพราะบ้านเกะกะไม่ดี คนในบ้านนั้นเกะกะต่างหาก

อีกนัยหนึ่งแสดงว่า **ฆายนฺติ เอเตนาติ = ฆานํ (วา) ฆายียนฺติ เอเตนาติ = ฆานํ** สัตว์ทั้งหลายย่อมสูดดมกลิ่นด้วยรูปใด ฉะนั้น รูปซึ่งเป็นเหตุแห่งการสูดดมกลิ่นของสัตว์ทั้งหลายจึงชื่อว่า **ฆานะ** (หรือ) สัตว์ทั้งหลายพึงดมกลิ่นด้วยรูปนั้น ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุแห่งการพึงดมกลิ่นของสัตว์ทั้งหลายนั้นจึงชื่อว่า **ฆานะ**

วจนัตถะ ๒ นัยนี้ เป็นการแสดงโดยมุขยนัย (นัยโดยตรง)

ฆานปสาทนี้เป็นธรรมชาติรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใสบริสุทธิ์เป็นเครื่องรับกลิ่นต่างๆ ตั้งอยู่ภายในช่องจมูกที่มีสัณฐานดังกีบแพะ มีหน้าที่ให้สำเร็จกิจ ๒ อย่าง คือ เป็นวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งฆานวิญญาณจิตอย่างหนึ่ง เป็นทวารอันเป็นที่เกิดแห่งฆาน-ทวารวิถีจิตอย่างหนึ่ง

๔. ชิวหาปสาท มีวจนัตถะแสดงว่า **ชีวิตํ อวฺหายตีติ = ชิวฺหา** รูปใดมีสภาพคล้ายกับว่าเรียกซึ่งรสที่เป็นเหตุให้อายุยืน ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า **ชิวหา**

ชิวหานี้แยกออกเป็น ๒ บท คือ **ชีวิต + อวฺหา** คำว่า ชีวิต แปลว่า อายุ แต่ในที่นี้แปลว่า **รส** เพราะอายุที่จะตั้งอยู่ได้นั้นก็ต้องอาศัยรส คือการกินอาหารต่างๆ มีเปรี้ยว หวาน เป็นต้น อายุจึงจะตั้งอยู่ได้นาน ฉะนั้น จึงยกเอาชีวิตที่เป็นชื่อของอายุอันเป็นผลของรสนั้นขึ้นตั้งไว้ในเหตุ คือ รส แล้วเรียกรสต่างๆ นั้นว่า ชีวิต แต่เป็นการเรียกโดยผลูปจารนัย คือ นัยโดยอ้อม

คำว่า **อวฺหา** แปลว่า เรียก เมื่อรวมอยู่กับคำว่า **ชีวิต** แล้ว ก็หมายถึงเรียกรสต่างๆ นั้นเอง เพราะธรรมดาชิวหาปสาทนี้ย่อมน้อมอยู่ในรสต่างๆ ซึ่งเป็นที่พอใจของชิวหาวิญญาณให้มาสู่ตน

เมื่อรวมบทว่า **ชีวิต** กับบทว่า **อวฺหา** เข้าด้วยกันแล้ว ก็เป็นชิวหา คือบทว่า **ชีวิต** นั้น แปลง อี เป็น อิ, วิ กับ ตะ ทั้ง ๒ นี้ลบออก คำว่า **อวฺหา** ลบเอา อะ ออก เหลือแต่ **วฺหา** ฉะนั้น เมื่อรวมแล้วจึงเป็นชิวหา

ชิวหาปสาทนี้เป็นธรรมชาติรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใสบริสุทธิ์เป็นเครื่องรับรสต่างๆ ตั้งอยู่ในท่ามกลางลิ้นที่มีสัณฐานเหมือนปลายกลีบดอกอุบล มีหน้าที่ให้สำเร็จกิจ ๒ อย่างคือ เป็นวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งชิวหาวิญญาณอย่างหนึ่ง และเป็นทวารอันเป็นที่เกิดแห่งชิวหาทวารวิถีจิตอย่างหนึ่ง

๕. กายปสาท มีวจนัตถะแสดงว่า **กุจฺฉิตานํ เกสาทีนํ ปาปธมฺมานญฺจ อายติ = กาโย** รูปใดเป็นที่ประชุมแห่งส่วนต่างๆ มีผมเป็นต้น ที่น่าเกลียด และเป็นที่ประชุมแห่งอกุศลธรรม ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า **กายะ** ได้แก่ ร่างกายทั้งหมด

สำหรับกายปสาทชื่อว่า **กายะ** นั้น เป็นการแสดงโดยอ้อม เรียกว่าเอกเทสยูปจารนัย คือยกเอาคำว่า **กายะ** ที่เป็นชื่อของร่างกายทั้งหมดนั้นมาตั้งในกายปสาท ที่เป็นส่วนหนึ่งของร่างกายนั้น

หรืออีกนัยหนึ่ง กายปสาท ชื่อว่า **กายะ** นั้น เป็นการแสดงโดยฐานูปจารนัย คือยกเอาคำว่า **กายะ** ที่เป็นชื่อของร่างกายซึ่งเป็นที่เกิดแห่งกายปสาทมาตั้งในกายปสาทที่เป็นผู้อาศัยเกิด

กายปสาทนี้เป็นธรรมชาติรูปชนิดหนึ่งที่เกิดจากกรรม มีความใสบริสุทธิ์เป็นเครื่องรับสิ่งสัมผัสต่างๆ มี เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง กายปสาทนี้เกิดอยู่ในร่างกายทั่วไป ยกเว้นแต่ปลายผม ขน เล็บ หนังที่หนา และที่รวมแห่งอาหารใหม่ใต้ใส้ใหญ่ อันเป็นสถานที่ของปาจกเตโช มีหน้าที่ให้สำเร็จกิจ ๒ อย่าง คือ เป็นวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งกายวิญญาณอย่างหนึ่ง และเป็นทวารอันเป็นที่เกิดแห่งกายทวารวิถีจิตอย่างหนึ่ง

จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ ทั้ง ๕ รูปนี้ชื่อว่า **ปสาทรูป** เพราะมีสภาพใส สามารถรับอารมณ์ของตนๆ ได้ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า **ปสีทตีติ = ปสาโท** รูปใดมีความใส ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า **ปสาท**

วิสยรูป หรือ โคจรรูป ๗

๑. รูปารมณ์ มีวจนัตถะแสดงว่า **รูปยติ หทยงฺคตภาวํ ปกาเสตีติ = รูปํ** รูปใดย่อมแสดงถึงความรู้สึกของจิตใจให้ปรากฏ ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า **รูปารมณ์** หรือ **รูปยติ ทพฺพํ ปกาเสตีติ = รูปํ** รูปใดย่อมแสดงวัตถุสิ่งของ รูปร่างสัณฐานให้ปรากฏ ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า **รูปารมณ์**

อธิบายว่า คนที่กำลังมีความดีใจ เสียใจ กลุ้มใจ กลัว อาย เป็นต้น เหล่านี้ ผู้อื่นเมื่อแลเห็นหน้าตาท่าทางของผู้นั้นแล้ว ก็รู้ได้ว่าผู้นั้นกำลังดีใจ เสียใจ กลุ้มใจ กลัวอายอยู่ ในการที่ผู้อื่นรู้ได้ ก็เพราะรูปารมณ์นั้นเองเป็นผู้แสดงความรู้สึกของผู้นั้นให้ปรากฏออกมา หรืออีกนัยหนึ่ง วัตถุสิ่งของต่างๆ ก็ดี รูปร่างสัณฐานของสิ่งที่มีชีวิต ไม่มีชีวิตก็ดี ที่ปรากฏให้รู้ได้นั้น ก็เพราะอาศัยรูปารมณ์นั้นเองเป็นผู้กระทำให้ปรากฏ รูปารมณ์ที่เป็นผู้กระทำให้สิ่งต่างๆ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตปรากฏให้ผู้อื่นรู้ได้นั้น ก็ได้แก่สีต่างๆ นั้นเอง

๒. สัททารมณ์ มีวจนัตถะแสดงว่า **สทฺทียติ อุจฺจารียตีติ = สทฺโท** รูปใดที่เปล่งออกมาได้ ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า **สัททะ** ได้แก่เสียงที่สัตว์ทั้งหลายเปล่งออกมา หรือ **สปฺปติ โสตวิญฺเญยฺยภาวํ คจฺฉตีติ = สทฺโท** รูปใดย่อมถึงสภาพที่ทำให้โสตวิญญาณรู้ได้ ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า **สัททะ**

ในวจนัตถะข้อแรก มุ่งหมายเอาเฉพาะแต่เสียงของสิ่งที่มีชีวิตทั้งหมดที่ต้องใช้เปล่งออกมา เช่น เสียงที่คนพูด และเสียงที่สัตว์ต่างๆ ร้อง ส่วนในวจนัตถะข้อหลัง หมายถึงเสียงของสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิตทั้งหมด เพราะเสียงเหล่านี้เป็นอารมณ์ของโสตวิญญาณได้ คือ ได้ยินได้นั้นเอง

๓. คันธารมณ์ มีวจนัตถะแสดงว่า **คนฺธยติ อตฺตโน วตฺถุ สูเจตีติ = คนฺโธ** รูปใดย่อมแสดงให้ที่อาศัยของตนปรากฏ ฉะนั้น รูปนั้น ชื่อว่า **คันธะ**

อธิบายว่า กลิ่นต่างๆ ชื่อว่า คันธารมณ์ เพราะเป็นรูปที่แสดงถึงวัตถุสิ่งของที่ตนอาศัยอยู่นั้นให้ปรากฏรู้ได้ เช่น ดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม หรือน้ำหอมต่างๆ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้จะอยู่ในที่ใดก็ตาม เมื่อคันธารมณ์ได้มีโอกาสแผ่ตัวออกมาแล้วย่อมทำให้คนทั้งหลายรู้ได้ทันทีว่า นี่เป็น กลิ่นดอกไม้ นี่เป็นกลิ่นน้ำหอม และรู้ด้วยว่าดอกไม้หรือน้ำหอมนั้นอยู่ที่ไหนคล้ายๆ กับว่า คันธารมณ์นี้เมื่อได้สมาคมกับวาโยธาตุแล้ว ก็ไปกระจายข่าวให้คนทั้งหลายรู้ว่าดอกไม้อยู่ที่นั่น น้ำหอมอยู่ที่นี่ ด้วยเหตุนี้ท่านฎีกาจารย์บางท่านจึงแก้คำว่า **'สูเจติ'** ว่า **"อิทเมตฺถ อตฺถีติ เปสุญฺ กโรนฺตี วิย โหติ"** คันธารมณ์นี้มีสภาพคล้ายกับส่อว่าวัตถุสิ่งของนั้นๆ อยู่ที่นี่

๔. รสารมณ์ มีวจนัตถะแสดงว่า **รสียติ อสฺสาทียตีติ = รโส** รูปใดชิวหาวิญญาณพึงยินดีพอใจ ฉะนั้น รูปที่เป็นที่พอใจของชิวหาวิญญาณนั้น ชื่อว่า **รสะ**

อธิบายว่า รสารมณ์ อันได้แก่รสต่างๆ นั้น จะเป็นรสที่ดีก็ตาม ไม่ดีก็ตาม ย่อมเป็นที่พอใจแก่ชิวหาวิญญาณทั้งสิ้น คำว่า พอใจ ในที่นี้หมายถึงการรู้รสนั้นเอง มิได้มุ่งหมายถึงบุคคล เพราะธรรมดาบุคคลนั้นย่อมพอใจแต่ในรสที่ดีๆ เท่านั้น รสที่ไม่ดีก็ย่อมไม่พอใจ สำหรับชิวหาวิญญาณนั้นรสดีก็ตามไม่ดีก็ตาม ก็ย่อมยินดีที่จะลิ้มรสนั้นๆ ทั้งสิ้น

๕. โผฏฐัพพารมณ์ มีวจนัตถะแสดงว่า **ผุสิตพฺพนฺติ = โผฏฺฐพฺพ** รูปใด กายปสาทพึงถูกต้อง ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า **โผฏฐัพพะ**

โผฏฐัพพารมณ์ มี ๓ อย่าง คือ

๑) **ปถวีโผฏฐัพพารมณ์** ได้แก่ อ่อน แข็ง

๒) **เตโชโผฏฐัพพารมณ์** ได้แก่ เย็น ร้อน

๓) **วาโยโผฏฐัพพารมณ์** ได้แก่ หย่อน ตึง

ฉะนั้น โผฏฐัพพารมณ์ทั้ง ๓ นี้ ก็ได้แก่ มหาภูตรูป ๓ เว้นอาโปนั้นเอง

สำหรับอาโปนั้น กายปสาทกระทบไม่ได้ ฉะนั้น จึงไม่เข้าอยู่ในโผฏฐัพพารมณ์

ในน้ำธรรมดาหรือน้ำแข็ง มีอาโปธาตุมากที่สุด แต่ในเวลาที่เราเอามือไปจุ่มน้ำ และรู้สึกว่าเย็น ร้อน อ่อน แข็ง ได้นั้น ก็เป็นเพราะปถวี เตโชที่อยู่ในน้ำนั้นเอง สำหรับอาโปที่อยู่ในน้ำนั้น ไม่ใช่เป็นรูปที่กระทบได้ ฉะนั้น จึงรู้ด้วยกายวิญญาณไม่ได้ รู้ได้โดยการนึกคิดเอาเท่านั้น ดังเช่นในเวลาที่เราแลเห็นวัตถุสิ่งของที่มีรูปร่างเหลี่ยม กลม ยาว ได้นั้น ความจริงเราไม่ได้แลเห็นเหลี่ยม กลม ยาว ของวัตถุนั้นๆ เลย เราเห็นแต่สีต่างๆ ที่อยู่ในวัตถุนั้นๆ ต่างหาก และที่รู้ได้ว่าวัตถุนั้นเป็นรูปสี่เหลี่ยม วัตถุนี้เป็นรูปกลมเหล่านี้ เรารู้ได้ด้วยการนึกคิดเอานั้นเอง เพราะเหลี่ยมหรือกลมเหล่านี้ไม่ใช่เป็นรูปารมณ์ เป็นธรรมารมณ์ ฉะนั้น จึงเห็นด้วยตาไม่ได้ รู้ได้ด้วยใจเท่านั้น

ดังที่ยกตัวอย่างแสดงมานี้ ก็ทำให้เห็นว่าอาโปธาตุที่อยู่ในน้ำก็เช่นเดียวกันคือกระทบไม่ได้ เพราะไม่ใช่เป็นโผฏฐัพพารมณ์ แต่เป็นธรรมารมณ์ ซึ่งจะรู้ได้ด้วยอาศัยการคิดนึกเท่านั้น

รูปารมณ์ สัททารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ และโผฏฐัพพารมณ์ ๓ รวม ๗ รูป นี้ชื่อว่า **วิสยรูป** เพราะเป็นรูปชนิดที่เป็นอารมณ์ของจิต เจตสิก ที่เกิดทางตา หู จมูก ลิ้น กายโดยตรง และที่เรียกว่า โคจรรูป นั้น ก็เพราะเป็นที่โคจรแห่งจิต เจตสิก ที่เกิดในทวารทั้ง ๖ ดังแสดงวจนัตถะว่า **คาโว จรนฺติ เอตฺถาติ = โคจโร, โคจรสทิสาติ = โคจรา** โคทั้งหลายย่อมท่องเที่ยวไปในที่นั้น ฉะนั้น ที่นั้นจึงชื่อว่า **โคจร** ได้แก่สถานที่ที่โคทั้งหลายท่องเที่ยวไป รูปเหล่าใดเป็นที่เที่ยวไปแห่งฉทวาริกจิต เหมือนเป็นที่เที่ยวไปแห่งโคทั้งหลาย ฉะนั้น รูปเหล่านั้น ชื่อว่า **โคจร**

วจนัตถะตามที่แสดงมานี้ เป็นการแสดงโดยสทิสูปจารนัย คือแสดงโดยการเปรียบเทียบ

อีกนัยหนึ่ง แสดงโดยมุขยนัย ดังนี้

คาโว จรนฺติ เอตฺถาติ = โคจรฺ อินทรีย์ทั้งหลายมีจักขุนทรีย์เป็นต้น ย่อมท่องเที่ยวอยู่ในอารมณ์มีรูปารมณ์เป็นต้นนั้น ฉะนั้น อารมณ์มีรูปารมณ์เป็นต้นนั้น ชื่อว่า **โคจร**

ในที่นี้คำว่า **'โค'** แปลว่า อินทรีย์ คำว่า **'โคจร'** กับ **'อารมฺมณ'** มีความหมายอย่างเดียวกัน

ภาวรูป ๒

๑. อิตถีภาวะ มีวจนัตถะแสดงว่า **อิตฺถิยา ภาโว = อิตฺถิภาโว** รูปใดเป็นเหตุแห่งความเป็นหญิง ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า **อิตถีภาวะ**

๒. ปุริสภาวะ มีวจนัตถะแสดงว่า **ปุมสฺส ภาโว = ปุมฺภาโว** รูปใดเป็นเหตุแห่งความเป็นชาย ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า **ปุมภาวะ** หรือ **ปุริสภาวะ**

ร่างกายของสัตว์ทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกนี้ ที่จะรู้ได้ว่าเป็นเพศหญิงหรือเพศชายนั้น ก็อาศัยมีเครื่องแสดงให้รู้ ๔ อย่าง คือ

๑) **ลิงฺค** รูปร่างสัณฐาน มีแขน ขา หน้า ตา เพศ เป็นต้น

๒) **นิมิตฺต** เครื่องหมาย เช่น หนวด เครา เป็นต้น

๓) **กุตฺต** นิสัย เช่น การเล่น การกระทำต่างๆ

๔) **อากปฺป** กิริยาอาการ เช่น การเดิน ยืน นั่ง นอน การกิน การพูด เป็นต้น

เครื่องแสดงให้รู้ถึงเพศ ๔ อย่างนี้ ย่อมปรากฏเป็นไปตามภาวรูปทั้ง ๒ ถ้าทั้ง ๔ อย่างนี้เกิดขึ้น โดยอาศัยอิตถีภาวรูปเป็นผู้ปกครองแล้ว ก็ย่อมมีรูปร่างสัณฐานกิริยาอาการเป็นหญิง และถ้าทั้ง ๔ อย่างนี้เกิดขึ้นโดยอาศัยปุริสภาวรูปเป็นผู้ปกครองแล้ว ก็มีรูปร่างสัณฐาน กิริยาอาการเป็นชาย

หทยรูป ๑

มีวจนัตถะแสดงว่า **หทนฺติ สตฺตา ตตฺถ อตฺถํ วา อนตฺถํ วา ปูเรนฺติ เอเตนาติ = หทยํ** สัตว์ทั้งหลายย่อมทำสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ให้เกิดขึ้นโดยอาศัยรูปนั้น ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายทำสิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ จึงชื่อว่า **หทยรูป**

การงานของสัตว์ทั้งหลายที่กระทำกันอยู่ทุกวันนี้ ถ้าทำในสิ่งที่ดีที่เป็นประโยชน์ก็เรียกว่า **กุศลกรรม** ถ้าทำในสิ่งที่ไม่ดีไม่เป็นประโยชน์ก็เรียกว่า **อกุศลกรรม** กุศลกรรมหรืออกุศลกรรมก็ตาม จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยหทยวัตถุรูปเกิด สำหรับในปัญจโวการภูมินั้น ถ้าไม่มีหทยวัตถุรูปแล้ว ผู้นั้นย่อมทำการงานต่างๆ ตลอดจนการนึกคิด รู้เรื่องราวต่างๆ ไม่ได้เลย คล้ายกับเป็นรูปหุ่นไป ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุให้สำเร็จในการงานต่างๆ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น จึงชื่อว่า **หทยรูป**

หทยรูปนี้ มี ๒ อย่าง คือ

๑) **มังสหทยรูป** ได้แก่ รูปหัวใจมีลักษณะคล้ายดอกบัวตูม

๒) **วัตถุหทยรูป** ได้แก่ กัมมชรูปชนิดหนึ่งที่เกิดอยู่ภายในมังสหทยรูป

คำว่าหทยรูปในที่นี้ มุ่งหมายเอาวัตถุหทยรูป หรือที่เรียกว่า หทยวัตถุรูป

ที่ตั้งของหทยรูป ตั้งอยู่ในช่องที่มีลักษณะเหมือนบ่อ โตประมาณเท่าเมล็ดดอกบุนนาค ภายในหัวใจ ภายในช่องนี้มีโลหิตหล่อเลี้ยงอยู่ประมาณ ๑ ซองมือ เป็นที่อาศัยเกิดของมโนธาตุ และมโนวิญญาณธาตุ

ชีวิตรูป ๑

มีวจนัตถะแสดงว่า **ชีวนฺติ สหชาตธมฺมา เอเตนาติ = ชีวิตํ** สหชาตรูปทั้งหลายย่อมเป็นอยู่ได้ด้วยการอาศัยรูปนั้น ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุให้สหชาตรูปทั้งหลายเป็นอยู่ได้นั้น จึงชื่อว่า **ชีวิตรูป**

คำว่า สหชาตรูปทั้งหลายในที่นี้ได้แก่ **กัมมชรูป** และกัมมชรูปทั้งหลายเกิดขึ้นติดต่อกันได้ และตั้งอยู่ได้นั้น ก็เพราะมีชีวิตรูปเป็นผู้รักษา และกัมมชรูปนี้แม้ว่าจะเป็นรูปที่เกิดจากกรรมก็จริง แต่กรรมไม่ใช่เป็นผู้รักษา เพราะกรรมที่เป็นสมุฏฐานของรูปเหล่านี้เป็นอดีตล่วงไปแล้ว จึงไม่มีอำนาจในการรักษารูปที่เกิดจากตนได้ ฉะนั้น จึงต้องมีรูปโดยเฉพาะเป็นผู้รักษา คือ ชีวิตรูปนั้นเอง

ส่วนจิตตชรูป อุตุชรูป อาหารชรูป นั้นไม่ต้องมีรูปโดยเฉพาะ เป็นผู้รักษาเพื่อให้เกิดขึ้นติดต่อกัน และตั้งอยู่ได้จนถึงอายุของตน เพราะรูปเหล่านี้มีสมุฏฐานของตนๆ นั้นแหละเป็นผู้รักษา

อาหารรูป ๑

มีวจนัตถะแสดงว่า **กพฬํ กรียตีติ = กพฬีกาโร** โภชนะใด อันบุคคลกระทำให้เป็นคำ หรือกระทำให้เป็นของกิน ฉะนั้น โภชนะนั้นชื่อว่า **กพฬีการ**

อาหรียตีติ = อาหาโร โภชนะใดอันบุคคลกลืนกิน ฉะนั้น โภชนะนั้นชื่อว่า อาหาร

กพฬีกาโร จ โส อาหาโร จาติ = กพฬีการาหาโร โภชนะอันบุคคลกระทำให้เป็นคำนั้นด้วย กลืนกินได้ด้วย ฉะนั้น โภชนะนั้นชื่อว่า **กพฬีการาหาร**

คำว่า **กพฬีการาหาร** นี้ เป็นชื่อของอาหารทั้งหมด แต่ในที่นี้กำลังแสดงถึงอาหารรูป ฉะนั้น กพฬีการาหารจึงได้แก่โอชา ที่อยู่ในอาหารต่างๆ

วจนัตถะของคำว่า **โอชา อตฺตโน อุทยานนฺตรํ รูปํ ชเนตีติ = โอชา** ธรรมชาติใดยังรูปให้เกิดขึ้นติดต่อกันพร้อมกับความเกิดขึ้นของตน ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า **โอชา**

โอชารูปนี้ เมื่อเข้าไปอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลายแล้ว ย่อมทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้นทันที หมายความว่า โอชารูปนี้ทำให้ร่างกายของสัตว์ทั้งหลายมีกำลังและเติบโตขึ้นได้

ส่วนร่างกายของสัตว์ที่เจริญเติบโตสุดขีด ไม่โตต่อไปอีกแล้ว โอชานี้ก็ทำหน้าที่นำมาซึ่งอาหารชรูป ทำให้ร่างกายสมบูรณ์และมีชีวิตอยู่ได้

ปริจเฉทรูป ๑

มีวจนัตถะแสดงว่า **น กสฺสตีติ อกาโส, อกาโสเยว อากาโส** ที่ใดขีดเขียนไม่ได้ ฉะนั้น ที่นั้นชื่อว่า **อกาส,** ที่ที่ขีดเขียนไม่ได้นั้นแหละ ชื่อว่า อากาศ ได้แก่ ท้องอากาศ

อากาศมี ๔ อย่าง คือ

๑) **อชฏากาส** ได้แก่ อากาศที่ว่างเปล่า ข้างล่างนับตั้งแต่ใต้พื้นแผ่นดินและน้ำที่รองรับพื้นแผ่นดินนั้นลงไป ข้างบนนับตั้งแต่อรูปภูมิขึ้นไป

๒) **ปริจฺฉินฺนากาส** ได้แก่ ช่องว่างที่มีขอบเขตกำหนดไว้ เช่น ช่องประตู ช่องหน้าต่าง ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก เป็นต้น

๓) **กสิณุคฺฆาฏิมากาส** ได้แก่ อากาศที่เพิกแล้วจากกสิณทั้ง ๙

๔) **ปริจฺเฉทากาส** ได้แก่ ช่องว่างที่คั่นระหว่างรูปกลาปต่อรูปกลาป คือปริจเฉทรูปนั้นเอง

ในอชฏากาสก็ดี ปริจฉินนากาสก็ดี กสิณุคฆาฏิมากาสก็ดี เหล่านี้ ย่อมมีปริจ-เฉทากาส คือ **ปริจเฉทรูป** อยู่ด้วยเสมอ

อนึ่ง ในบรรดาสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลายนั้น ถ้าไม่มีช่องว่าง คือ ปริจฉิน-นากาสแล้ว สิ่งเหล่านั้นก็จะไม่สามารถทำให้รู้ถึงรูปร่างสัณฐานและจำนวนได้เลย ที่เรารู้ได้ถึงรูปร่างสัณฐานและนับจำนวนได้นั้น ก็ด้วยปริจฉินนากาสนั้นเอง ฉันใดก็ดี บรรดารูปที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั้งหลายนั้น ถ้าไม่มีปริจเฉทรูปแล้ว จำนวนรูปกลาปก็มีไม่ได้ ที่สุดของรูปก็มีไม่ได้ เขตแดนของรูปก็มีไม่ได้ รูปเหล่านั้นจะติดกันเป็นพืดไปหมด เมื่อเป็นเช่นนี้ อุทยัพพยญาณ และภังคญาณ ที่เกี่ยวด้วยรูปธรรมก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะไม่สามารถจะแลเห็นความเกิดดับของรูปได้

วิญญัติรูป ๒

มีวจนัตถะแสดงว่า **อธิปฺปายํ วิญฺญาเปตีติ = วิญฺญตฺติ** รูปใด ทำให้ผู้อื่นรู้ถึงความประสงค์ ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า **วิญญัติ** หรือ **วิญฺญายตีติ = วิญฺญตฺติ** รูปที่พึงรู้ได้ด้วยตนเอง ฉะนั้น ชื่อว่า **วิญญัติ** หรือ **วิญฺญาเปนฺติ ชนา วิญฺญายนฺติ วา ชเนหิ อญฺญมญฺญสฺส จิตฺตานิ เอตายาติ = วิญฺญตฺติ** ชนทั้งหลายทำให้รู้จิตใจซึ่งกันและกันได้โดยอาศัยรูปนั้น หรือชนทั้งหลายรู้จิตใจซึ่งกันและกันได้โดยอาศัยรูปนั้น ฉะนั้น รูปนั้นชื่อว่า **วิญญัติ**

ผู้ใดผู้หนึ่งเมื่อเวลาแสดงกิริยาอาการกวักมือ หรือพูดขึ้นแล้ว ผู้อื่นย่อมรู้ความมุ่งหมายของผู้นั้นได้ ก็เพราะว่าการกวักมือหรือการพูดนั้น มีอาการพิเศษเกิดอยู่ด้วย อาการพิเศษนี้เรียกว่าวิญญัติรูป และถ้าไม่มีวิญญัติรูปแล้ว การเคลื่อนไหวของสัตว์ทั้งหลายก็ไม่ผิดอะไรกับการเคลื่อนไหวของใบไม้ และเสียงที่พูดของสัตว์ทั้งหลาย ก็ไม่ผิดอะไรกับเสียงฟ้าร้องฝนตก เมื่อเป็นเช่นนี้ชนทั้งหลายก็จะรู้จิตใจซึ่งกันและกันไม่ได้ ฉะนั้น อาการพิเศษที่เกิดอยู่ในการเคลื่อนไหว และการพูดของสัตว์ทั้งหลาย จึงชื่อว่า **วิญญัติรูป**

๑. **กายวิญญัติรูป** มีวจนัตถะว่า **กาเยน วิญฺญตฺติ = กายวิญฺญตฺติ** อาการพิเศษที่ทำให้รู้ความประสงค์ได้ด้วยการเคลื่อนไหว ฉะนั้น อาการพิเศษ คือการเคลื่อนไหวร่างกายนั้น จึงชื่อว่า **กายวิญญัติ**

๒. **วจีวิญญัติรูป** มีวจนัตถะว่า **วจิยา วิญฺญตฺติ = วจีวิญฺญตฺติ** อาการพิเศษที่ทำให้รู้ความประสงค์ได้ด้วยการพูด ฉะนั้น อาการพิเศษคือการพูดนั้นจึงชื่อว่า **วจีวิญญัติ**

วิญญัติรูป มี ๒ อย่าง คือ

๑) **โพธนวิญญัติ** หมายถึง การเคลื่อนไหวของร่างกายหรือวาจาที่ทำให้คนอื่นรู้ถึงความประสงค์ของตน

๒) **ปวัตตนวิญญัติ** หมายถึง การเคลื่อนไหวของร่างกายหรือวาจาที่เป็นไปตามปกติมิได้มุ่งหมายให้คนอื่นรู้ความประสงค์ของตน

ฉะนั้น ในวิญญัติรูปทั้ง ๒ นั้น จึงแบ่งออกได้เป็น ๔ คือ

๑) **โพธนกายวิญญัติ** ๒) **ปวัตตนกายวิญญัติ**

๓) **โพธนวจีวิญญัติ** ๔) **ปวัตตนวจีวิญญัติ**

วิการรูป ๓

วิเสโส อากาโร = วิกาโร อาการอันเป็นพิเศษของนิปผันนรูป ชื่อว่า **วิการ**

วจนัตถะนี้แสดงให้เห็นว่า วิการรูปไม่มีโดยเฉพาะ เป็นอาการพิเศษของนิปผันนรูปที่เกิดขึ้นนั้นเอง ได้แก่

๑. **รูปลหุตา** มีวจนัตถะว่า **ลหุโน ภาโว = ลหุตา** อาการที่เบา ชื่อว่า **ลหุตา, รูปสฺส ลหุตา = รูปลหุตา** อาการเบาของนิปผันนรูป ชื่อว่า **รูปลหุตา**

๒. **รูปมุทุตา** มีวจนัตถะว่า **มุทุโน ภาโว = มุทุตา** อาการที่อ่อน ชื่อว่า **มุทุตา, รูปสฺส มุทุตา = รูปมุทุตา** อาการอ่อนของนิปผันนรูป ชื่อว่า **รูปมุทุตา**

๓. รูปกัมมัญญตา มีวจนัตถะว่า **กมฺมนิ สาธุ = กมฺมญฺ** ความดีในการงานต่างๆ ชื่อว่า **กัมมัญญะ, กมฺมญฺญสฺส ภาโว = กมฺมญฺญตา** สภาพที่เป็นความดีในการงานต่างๆ ชื่อว่า **กัมมัญญตา, รูปสฺส กมฺมญฺญตา = รูปกมฺมญฺญตา** สภาพที่เป็นความดี ในการงานต่างๆ ของนิปผันนรูป ชื่อว่า **รูปกัมมัญญตา**

วิญญัติรูป ๒ ที่แสดงไปแล้วนั้นก็นับเข้าในวิการรูปเหมือนกัน ฉะนั้น วิการรูปจึงมี ๕ และวิการรูปทั้ง ๕ นี้ เป็นรูปที่เกิดเฉพาะแต่ในสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น สำหรับวิการรูป ๓ คือรูปลหุตา มุทุตา กัมมัญญตา ทั้ง ๓ นี้ เมื่อเกิดขึ้นย่อมเกิดขึ้นพร้อมกัน และเมื่อเกิดขึ้นแล้ว แสดงให้รู้ว่ากิริยาอาการต่างๆ มีการเคลื่อนไหวอิริยาบถใหญ่น้อย หรือการพูดย่อมเป็นไปได้โดยสะดวกสบาย ไม่มีการขัดข้องอย่างหนึ่งอย่างใด

ลักขณรูป ๔

ลกฺขียนฺติ วินิจฺฉียนฺติ ธมฺมา อิเม สงฺขตาติ เอเตนาติ = ลกฺขณ ธรรมทั้งหลายอันบัณฑิตกำหนดวินิจฉัยได้ว่า ธรรมเหล่านั้นเป็นสังขตะด้วยการอาศัยรูปนี้ ฉะนั้น รูปที่เป็นเหตุแห่งการกำหนดวินิจฉัยได้นั้น จึงชื่อว่า **ลักขณะ**

ธรรมมี ๒ อย่าง คือ สังขตธรรมอย่างหนึ่ง อสังขตธรรมอย่างหนึ่ง สังขตธรรม หมายความว่า ธรรมทั้งหลายที่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ คือ กรรม จิต อุตุ อาหาร ได้แก่ จิต เจตสิก รูป

อสังขตธรรม หมายความว่า ธรรมทั้งหลายที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ ได้แก่ นิพพาน บัญญัติ

และในบรรดาธรรมทั้งหลายที่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ นั้น ย่อมมีการเกิดขึ้น คือ ชาติ การตั้งอยู่ คือ ชรตา และการดับไป คือ อนิจจตา ซึ่งเป็นเครื่องหมายของธรรมนั้นๆ

ส่วนธรรมทั้งหลายที่ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ ย่อมไม่มีเครื่องหมายทั้ง ๓ ดังกล่าวแล้วนั้น เครื่องหมายทั้ง ๓ นี้แหละเป็นเหตุให้รู้ได้ว่า ธรรมเหล่านี้เป็นสังขตธรรม ธรรมเหล่านี้เป็นอสังขตธรรม ฉะนั้น จึงเรียกว่า **ลักขณะ**

ลักขณะของนามธรรม คือ จิตและเจตสิก มี ๓ อย่าง ดังกล่าวแล้วนั้น ส่วนลักขณะของรูปธรรม มี ๔ อย่าง คือ ชาติ แยกเป็น ๒ ได้แก่ อุปจยะ สันตติ สำหรับชรตา และอนิจจตานั้นเหมือนกัน ดังจะอธิบายต่อไปนี้

๑. อุปจยรูป มีวจนัตถะว่า **อาทิโต อุปริโต จ จโยติ = อุปจโย** การเกิดขึ้นครั้งแรกและการเกิดครั้งหลังๆ จนครบรูปที่ควรเกิดขึ้นได้ของนิปผันนรูปชื่อว่า **อุปจยะ**

ในปฏิสนธิขณะของสัตว์ทั้งหลาย กัมมชรูปที่เกิดขึ้นครั้งแรกนั้นก็ชื่อว่า อุปจยะ และต่อจากปฏิสนธิขณะเป็นต้นมา การเกิดขึ้นแห่งกัมมชรูป ที่ยังเกิดไม่ครบของคัพภเสยยกสัตว์นั้น ก็ย่อมเกิดขึ้นอยู่เรื่อยๆ ไปจนกระทั่งถึงสัปดาห์ที่ ๑๑ กัมมชรูปจึงเกิดขึ้นครบบริบูรณ์ ฉะนั้น การเกิดขึ้นของกัมมชรูปในตอนหลังที่ต่อจากปฏิสนธิขณะเป็นต้นมา จนกระทั่งเกิดขึ้นครบบริบูรณ์นั้นก็ชื่อว่า **อุปจยะ**

ส่วนพวกสัตว์ที่เป็นสังเสทชกำเนิดและโอปปาติกกำเนิดนั้น ในปฏิสนธิขณะกัมมชรูปเกิดครบอยู่แล้ว ฉะนั้น กัมมชรูปที่เกิดขึ้นในปฏิสนธิขณะเท่านั้น เรียกว่า อุปจยะ ส่วนกัมมชรูปที่เกิดขึ้นครั้งหลังๆ ต่อจากปฏิสนธิขณะเป็นต้นมานั้น ไม่เรียกว่า อุปจยะ

๒. สันตติรูป มีวจนัตถะว่า **สํ ปุนปฺปุนํ ตติ = สนฺตติ** ความเกิดขึ้นของนิปผันนรูปบ่อยๆ ชื่อว่า **สันตติ** หรือ **สมฺพนฺธา ตติ = สนตติ** ความเกิดขึ้นสืบต่อกันของนิปผันนรูป ชื่อว่า **สันตติ**

เมื่อกัมมชรูปเกิดขึ้นครบแล้ว ต่อจากนั้น กัมมชรูปที่เกิดขึ้นติดต่อกันไปจนตลอดชีวิตนั้น เรียกว่า **สันตติรูป**

จิตตชรูป อุตุชรูป อาหารชรูป ก็เช่นเดียวกัน คือเมื่อเกิดขึ้นครั้งแรกก็ดี เมื่อเกิดขึ้นตอนหลังจนกระทั่งอวัยวะของสัตว์นั้นครบบริบูรณ์ก็ดี ชื่อว่าอุปจยรูป ต่อจากนั้นนับ ตั้งแต่อวัยวะครบถ้วนเป็นต้นมา รูปเหล่านี้เกิดขึ้นติดต่อกันเรื่อยๆ มาจนตลอดชีวิต ชื่อว่า **สันตติรูป**

ในอัฏฐสาลินี และวิสุทธิมรรคอรรถกถา แสดงอุปมา อุปจยรูป และ สันตติรูป ทั้ง ๒ นี้ว่า เหมือนหนึ่งบ่อน้ำที่ขุดขึ้นใกล้ๆ แม่น้ำ เมื่อขุดเสร็จใหม่ๆ มีน้ำเริ่มไหลเข้ามาในบ่อเป็นครั้งแรก นี้เปรียบเหมือนอุปจยรูปที่เกิดขึ้นในตอนแรก ต่อมาน้ำนั้นก็ไหลเข้ามาในบ่อเรื่อยๆ จนกระทั่งเต็มบ่อ นี้เปรียบเหมือน อุปจยรูปที่เกิดในตอนหลัง ที่ต่อจากปฏิสนธิขณะ เมื่อน้ำเต็มบ่อแล้วก็ไหลล้นออกจากบ่อไปตามพื้นดิน นี้เปรียบเหมือนสันตติรูป

๓. ชรตารูป มีวจนัตถะว่า **ชรานํ ภาโย = ชรตา** ภาวะแห่งความแก่ของนิปผันนรูป ชื่อว่า **ชรตา**

เมื่อจตุชนิปผันนรูปทั้งหลายเกิดขึ้นแล้ว อายุของจตุชนิปผันนรูปเหล่านั้นมีอายุอยู่ได้ ๕๑ ขณะเล็ก ในจำนวน ๕๑ ขณะนี้ เป็นขณะเกิด ๑ ขณะ คือขณะที่ ๑ นั้นเอง เป็นขณะดับ ๑ ขณะ คือขณะที่ ๕๑ ส่วนขณะที่ ๒ ถึงขณะที่ ๕๐ นั้น เป็นขณะตั้งอยู่ในจำนวน ๔๙ ขณะที่เป็นขณะตั้งอยู่ของจตุชนิปผันนรูปนั้นเอง ชื่อว่า **ชรตารูป** เพราะในระหว่างนี้มีสภาพที่เป็นความแก่เกิดอยู่ในนั้นแล้ว

๔. อนิจจตารูป มีวจนัตถะว่า **อนิจฺจานำ ภาโว = อนิจฺจตา** ภาวะแห่งความดับของนิปผันนรูป ชื่อว่า **อนิจจตา**

รูปที่ชื่อว่า อนิจจตารูปนี้ หมายเอาขณะดับของรูป คือขณะที่ ๕๑ นั้นเอง

ชรตารูปและอนิจจตารูป ทั้ง ๒ นี้ มีอยู่ในนิปผันนรูปที่เกิดขึ้น นับตั้งแต่ปฏิสนธิขณะเป็นต้นไป จนกระทั่งสัตว์นั้นตายลง

ลักขณรูป ๔ ที่ได้แสดงมาแล้วนี้ แสดงตามปรมัตถนัย เรียกว่า **ปรมัตถชาติ ชรา มรณะ**

ชาติ ชรา มรณะ ที่แสดงไว้ในพระสูตรนั้น ชื่อว่า **สมมุติชาติ ชรา มรณะ** คือสัตว์ทั้งหลายขณะที่เกิดอยู่ในครรภ์มารดา เรียกว่า **ชาติ** ขณะตายเรียกว่า **มรณะ** ในระหว่างเกิดกับตายนั้น เรียกว่า **ชรา**

ชรา มี ๒ อย่าง คือ

ก. ปฏิจฺฉนฺนชรา หมายความว่า ความชราที่ไม่ปรากฏ

ข. ปากฏชรา หมายความว่า ความชราที่ปรากฏ

สัตว์ทั้งหลาย เมื่อคลอดจากครรภ์มารดาแล้ว จนกระทั่งเติบโตขึ้นเป็นหนุ่มเป็นสาว และยังไม่ปรากฏอาการผมหงอก ฟันหัก เป็นต้นนั้น ในระหว่างนี้ความชราก็มีอยู่แล้ว แต่เป็นความชราชนิด **ปฏิจฺฉนฺนชรา** คือความชราที่ไม่ปรากฏ เมื่อผู้นั้นพ้นจากวัยที่เป็นหนุ่มเป็นสาว เข้าสู่วัยที่มีอาการผมหงอก ฟันหัก เป็นต้น ปรากฏขึ้นแล้ว ความชราในตอนนี้เรียกว่า **ปากฏชรา** คือความชราที่ปรากฏ

แม้ในบรรดารูปทั้งหลายที่เป็นอนินทริยพัทธรูป คือรูปที่ไม่มีชีวิต เช่น ภูเขา ต้นไม้ ดิน น้ำ และวัตถุสิ่งของต่างๆ ที่มีอยู่ในโลกนี้ ก็ย่อมมีความชราเข้าครอบงำอยู่ด้วยกันทั้งสิ้น และความชราของบรรดาอนินทริยพัทธรูปเหล่านี้ก็มีอยู่ ๒ อย่างคือ ปฏิจฉันนชรา และปากฏชรา ในความชราทั้ง ๒ อย่างนี้ รูปบางพวกก็มีแต่ปฏิจฉันนชราอย่างเดียว ไม่มีปากฏชรา เช่น ดิน น้ำ ภูเขา พระอาทิตย์ พระจันทร์ ทอง เพชร แก้ว เป็นต้น ชราที่อยู่ในรูปเหล่านี้เรียกว่า **อวีจิชรา** คือ ชราที่รู้ได้ยาก เพราะไม่มีโอกาสที่จะได้เห็นความชราของรูปประเภทนี้

ส่วนต้นไม้ และวัตถุสิ่งของต่างๆ ที่นอกจากดิน น้ำ ภูเขา พระอาทิตย์ พระจันทร์ ทอง เพชร แก้ว เหล่านั้น มีทั้งปฏิจฉันนชรา และปากฏชรา ฉะนั้น ชราที่อยู่ในรูปประเภทนี้เรียกว่า **สวีจิชรา** คือชราที่รู้ได้ง่าย เพราะมีโอกาสได้เห็น

จบ รูปสมุทเทสนัย

หมวดที่ ๒

รูปวิภาคนัย

การจำแนกรูปโดยพิสดาร

รูป ๒๘ ทั้งหมดนี้ มีชื่อตามสภาวะ ๘ ชื่อด้วยกันดังนี้คือ

๑.	ชื่อว่า	**อเหตุกะ**	รูปที่ชื่อว่า	**สเหตุกะ**	ไม่มี	เพราะไม่ประกอบด้วยเหตุ
๒.	”	**สปัจจยะ**	”	**อปัจจยะ**	”	เพราะมีปัจจัย ๔
๓.	”	**สาสวะ**	”	**อนาสวะ**	”	เพราะเป็นอารมณ์ของอาสวะ
๔.	”	**สังขตะ**	”	**อสังขตะ**	”	เพราะถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔
๕.	”	**โลกียะ**	”	**โลกุตตระ**	”	เพราะเป็นธรรมที่สงเคราะห์เข้าในสังขารโลก
๖.	”	**กามาวจระ**	”	**รูปาวจระ**	”	เพราะเป็นอารมณ์ของกามตัณหา
			”	**อรูปาวจระ**		
๗.	”	**อนารัมมณะ**	”	**สารัมมณะ**	”	เพราะไม่สามารถรู้อารมณ์ได้
๘.	”	**อัปปหาตัพพะ**	”	**ปหาตัพพะ**	”	เพราะไม่ใช่เป็นธรรมที่ควรประหาณ

รูป ๒๘ นี้ เมื่อจำแนกโดยชื่อ ๘ ชื่อ มี อเหตุกะ สปัจจยะ เป็นต้นแล้วย่อมมีแต่เพียงประเภทเดียว ไม่มีประเภทที่ตรงกันข้าม คือรูปที่ชื่อว่า อเหตุกะ นั้นแหละ ชื่อว่า สปัจจยะ ด้วย ชื่อว่า สาสวะ สังขตะ โลกียะ กามาวจระ อนารัมมณะ อัปปหาตัพพะ ด้วย แต่ถ้าจำแนกโดยความเป็นอัชฌัตติกะ วัตถุ เป็นต้นแล้ว ย่อมมีประเภทที่ตรงกันข้ามได้ เช่น เมื่อจำแนกรูป ๒๘ โดยความเป็นอัชฌัตติกะแล้ว รูปที่เป็นพาหิระก็ย่อมมี และเมื่อจำแนกโดยความเป็นวัตถุแล้ว รูปที่เป็นอวัตถุย่อมมีเป็นคู่ๆ กันไป มีอยู่ ๑๑ คู่ด้วยกัน ดังต่อไปนี้

จำแนกรูป ๒๘ โดยการแบ่งออกเป็น ๑๑ คู่

๑. **อัชฌัตติกรูป** คือ รูปภายใน มี ๕ ได้แก่ ปสาทรูป ๕
พาหิรรูป คือ รูปภายนอก มี ๒๓ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๓

๒. **วัตถุรูป** คือ รูปที่เป็นที่อาศัยเกิดของจิต เจตสิก มี ๖ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ หทยรูป ๑

อวัตถุรูป คือ รูปที่ไม่เป็นที่อาศัยเกิดของจิต เจตสิก มี ๒๒ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๒

๓. **ทวารรูป** คือ รูปที่เป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของปัญจทวารวิถีจิต และกายกรรม วจีกรรม มี ๗ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ วิญญัติรูป ๒

อทวารรูป คือ รูปที่ไม่เป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของปัญจทวารวิถีจิตและกายกรรม วจีกรรม มี ๒๑ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๑

๔. **อินทริยรูป** คือ รูปที่เป็นใหญ่เป็นผู้ปกครองในการเห็นเป็นต้น มี ๘ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ ชีวิตรูป ๑

อนินทริยรูป คือ รูปที่ไม่เป็นใหญ่ ไม่เป็นผู้ปกครองในการเห็นเป็นต้น มี ๒๐ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๐

๕. **โอฬาริกรูป** คือ รูปหยาบ หมายถึงรูปที่ปรากฏชัด มี ๑๒ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗

สุขุมรูป คือ รูปละเอียด หมายถึงรูปที่ไม่ปรากฏชัด มี ๑๖ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๑๖

๖. **สันติเกรูป** คือ รูปใกล้ หมายถึงรูปที่รู้ได้ง่าย มี ๑๒ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗

ทูเรรูป คือ รูปไกล หมายถึงรูปที่รู้ได้ยาก มี ๑๖ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๑๖

๗. **สัปปฏิฆรูป** คือ รูปที่กระทบซึ่งกันและกันได้ มี ๑๒ ได้แก่ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗

อัปปฏิฆรูป คือ รูปที่กระทบซึ่งกันและกันไม่ได้ มี ๑๖ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๑๖

๘. **อุปาทินนรูป** คือ รูปที่เกิดจากอกุศลกรรมและโลกียกุศลกรรม มี ๑๘ ได้แก่ กัมมชรูป ๑๘

อนุปาทินนรูป คือ รูปที่ไม่ได้เกิดจากอกุศลกรรม และโลกียกุศลกรรม มี ๔๐ ได้แก่ จิตตชรูป ๑๕ อุตุชรูป ๑๓ อาหารชรูป ๑๒

๙. **สนิทัสสนรูป** คือ รูปที่เห็นด้วยตาได้ มี ๑ ได้แก่ รูปารมณ์

อนิทัสสนรูป คือ รูปที่เห็นด้วยตาไม่ได้ มี ๒๗ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๗

๑๐. **โคจรัคคาหกรูป** คือ รูปที่รับปัญจารมณ์ได้ มี ๕ ได้แก่ ปสาทรูป ๕
อโคจรัคคาหกรูป คือ รูปที่รับปัญจารมณ์ไม่ได้ มี ๒๓ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๓

๑๑. **อวินิพโภครูป** คือ รูปที่แยกกันไม่ได้ มี ๘ ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ รูปารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ อาหารรูป
วินิพโภครูป คือ รูปที่แยกกันได้ มี ๒๐ ได้แก่ รูปที่เหลือ ๒๐

อธิบายในรูป ๑๑ คู่ ตามลำดับ

คู่ที่ ๑ อัชฌัตติกรูป กับ พาหิรรูป

รูปภายในกับรูปภายนอก คำว่า รูปภายในนี้ มิได้มุ่งหมายว่ารูปที่เกิดอยู่ภายในร่างกาย มุ่งหมายถึงประโยชน์ เพราะปสาทรูปทั้ง ๕ นี้ มีประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายมาก ร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย ถ้าไม่มีปสาทรูปทั้ง ๕ แล้ว ก็ไม่สามารถจะทำอะไรๆ ได้ ซึ่งไม่ผิดอะไรกับท่อนไม้หรือตุ๊กตา ฉะนั้น ปสาทรูป ๕ เหล่านี้จึงนับว่าเป็นรูปที่มีประโยชน์มาก จึงตั้งชื่อว่า รูปภายใน เหมือนกับคนที่มีประโยชน์ช่วยเหลือในกิจการงานต่างๆ ได้มาก เราก็เรียกคนเหล่านั้นว่า คนภายในเช่นเดียวกัน

ส่วนรูปที่เหลืออีก ๒๓ รูป เรียกว่า **พาหิรรูป** รูปภายนอกนั้น ไม่มีความสำคัญในร่างกายเท่ากับปสาทรูป ฉะนั้น จึงตั้งชื่อว่า **พาหิรรูป** ซึ่งเปรียบเหมือนกับคนภายนอกช่วยเหลือในกิจการงานไม่มากเท่ากับคนภายใน

คู่ที่ ๒ วัตถุรูป กับ อวัตถุรูป

ธรรมดาจิต เจตสิกของสัตว์ทั้งหลายที่เกิดอยู่ในปัญจโวการภูมินั้น จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องมีที่อาศัยเกิด มิฉะนั้น จิต เจตสิกนั้นก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ และที่อาศัยเกิดของจิต เจตสิกนั้น ก็ได้แก่ ปสาทรูป ๕ หทยรูป ๑ นั้นเอง ฉะนั้น รูปทั้ง ๖ รูปนี้จึงได้ชื่อว่า **วัตถุรูป** ถ้าจะอุปมาก็เหมือนหนึ่งคนธรรมดาที่ต้องการจะเดินทางไปทางอากาศ จำเป็นต้องอาศัยเครื่องบินเป็นพาหนะพาไปจึงจะไปได้ ข้อนี้ฉันใด วัตถุรูปก็เป็นไปในทำนองเดียวกันฉันนั้น

ส่วนรูปที่เหลืออีก ๒๒ รูปนั้น มิได้เป็นที่อาศัยเกิดของจิต เจตสิก ฉะนั้น จึงชื่อว่า **อวัตถุรูป**

คู่ที่ ๓ ทวารรูป กับ อทวารรูป

การเกิดขึ้นของวิถีจิตก็ดี การเกิดขึ้นของกายกรรม วจีกรรมก็ดี เหล่านี้ต้องอาศัยทวารรูป ๗ เป็นเหตุ กล่าวคือการเกิดขึ้นของปัญจทวารวิถีจิตนั้น ต้องมีปสาทรูป ๕ เป็น

เหตุให้เกิด ฉะนั้น ปสาทรูป ๕ นี้ จึงได้ชื่อว่า **อุปปัตติทวาร** หมายความว่า รูปที่เป็นเหตุแห่งการเกิดขึ้นของปัญจทวารวิถี

ส่วนการเกิดขึ้นของการกระทำต่างๆ จะเป็นสุจริตก็ตาม ทุจริตก็ตาม ยกเว้นกายวิญญัติเสียแล้ว การกระทำนั้นๆ ก็เกิดขึ้นไม่ได้เป็นส่วนมาก และการกล่าววาจาต่างๆ ที่เป็นสุจริตหรือทุจริตนั้น จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยวจีวิญญัติ ยกเว้นวจีวิญญัติเสียแล้ว การพูดต่างๆ ก็เกิดขึ้นไม่ได้ ฉะนั้น วิญญัติรูปทั้ง ๒ นี้ จึงได้ชื่อว่า **กัมมทวาร** หมายความว่า รูปที่เป็นเหตุให้เกิด กายกรรม วจีกรรม

ส่วนรูปที่เหลือ ๒๑ นั้น ไม่ใช่เป็นรูปที่ให้เกิด กายกรรม วจีกรรม ฉะนั้น จึงชื่อว่า **อทวารรูป**

คู่ที่ ๔ อินทริยรูป กับ อนินทริยรูป

การเห็นจะเกิดขึ้นได้นั้น ต้องอาศัยจักขุปสาทเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครอง ถ้าขาดจักขุปสาทเสียแล้ว การเห็นก็เกิดขึ้นไม่ได้ประการหนึ่ง

อีกประการหนึ่ง การเห็นนี้จะเห็นชัดหรือไม่ชัด เห็นได้ไกลหรือไม่ไกลนั้นก็แล้วแต่จักขุปสาท ถ้าจักขุปสาทดีมีกำลังมาก ก็แลเห็นได้ชัดเจน และเห็นได้ไกล สิ่งของที่เล็กๆ น้อยๆ ก็สามารถเห็นได้ ฉะนั้น จักขุปสาทนี้จึงเป็นใหญ่ในการเห็นทั้งหมด จึงได้ชื่อว่า **อินทริยรูป**

โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้

อิตถีภาวรูป เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในร่างกายของเพศหญิง

ปุริสภาวรูป เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในร่างกายของเพศชาย เพราะร่างกายและอวัยวะของสัตว์ทั้งหลายนั้น ย่อมเกิดขึ้นตามภาวรูปทั้ง ๒ นี้ ถ้าสัตว์ใดในขณะเกิดทีแรกนั้นมีอิตถีภาวรูปเกิดอยู่ด้วยแล้ว ร่างกายและอวัยวะของสัตว์ที่เกิดขึ้นในตอนหลังๆ นั้น ก็จะเป็นไปตามอิตถีภาวรูป และถ้าสัตว์ใดในขณะเกิดทีแรกมีปุริสภาวรูปเกิดอยู่ด้วยแล้ว ร่างกายและอวัยวะของสัตว์ที่เกิดขึ้นในตอนหลังๆ นั้นก็จะเป็นไปตามปุริสภาวรูป ฉะนั้น ภาวรูปทั้ง ๒ นี้ จึงได้ชื่อว่าเป็น **อินทริยรูป**

ชีวิตรูป เป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในการรักษากัมมชรูปที่เกิดพร้อมกันกับตน ให้ตั้งอยู่ได้จนถึง ๕๑ ขณะเล็ก แต่การเกิดขึ้นของกัมมชรูปนั้นมิได้เกิดขึ้นโดยอาศัยชีวิตรูปเป็นผู้ให้เกิด เกิดขึ้นได้ด้วยการอาศัยอดีตกรรม ต่อเมื่อกัมมชรูปปรากฏเกิดขึ้นแล้ว ชีวิตรูปจึงทำ

หน้าที่รักษารูปที่เกิดขึ้นนั้นแทนอดีตกรรมทันที ฉะนั้น ชีวิตรูปนี้จึงเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในการรักษากัมมชรูป และได้ชื่อว่า **อินทริยรูป**

ส่วนรูปที่เหลือ ๒๐ เหล่านั้น ไม่มีการเป็นใหญ่ เป็นผู้ปกครองในกิจใดๆ เลย ฉะนั้น จึงชื่อว่า **อนินทริยรูป**

คู่ที่ ๕ โอฬาริกรูป กับ สุขุมรูป

ปสาทรูป ๕ กับวิสยรูป ๗ รวม ๑๒ รูป เหล่านี้ ชื่อว่าเป็นรูปหยาบ แต่คำว่ารูปหยาบในที่นี้ไม่ได้หมายเอาความหยาบของรูป หมายถึงปรากฏชัด คือรูปเหล่านี้ เมื่อพิจารณาด้วยปัญญาแล้วก็ปรากฏชัดเจนมาก จึงชื่อว่า **โอฬาริกรูป**

ส่วนรูปที่เหลือ ๑๖ นั้น เมื่อพิจารณาด้วยปัญญาแล้วก็ไม่ปรากฏชัด ฉะนั้น จึงชื่อว่า **สุขุมรูป**

คู่ที่ ๖ สันติเกรูป กับ ทูเรรูป

ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗ รวม ๑๒ รูปเหล่านี้ เมื่อพิจารณาด้วยปัญญาแล้วรู้ได้ง่าย ฉะนั้น จึงชื่อว่า **สันติเกรูป**

ส่วนรูปที่เหลือ ๑๖ นั้น เมื่อพิจารณาด้วยปัญญาแล้วก็รู้ได้ยาก ฉะนั้น จึงชื่อว่า **ทูเรรูป**

คู่ที่ ๗ สัปปฏิฆรูป กับ อัปปฏิฆรูป

ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗ รวม ๑๒ รูปเหล่านี้ เป็นรูปที่กระทบซึ่งกันและกันตามสภาวะได้ เช่น จักขุปสาท กับรูปารมณ์ เป็นสภาพที่กระทบกันได้ โสตปสาท กับสัททารมณ์ เป็นสภาพที่กระทบกันได้ ฆานปสาท กับคันธารมณ์ เป็นสภาพที่กระทบกันได้ ชิวหาปสาท กับรสารมณ์ เป็นสภาพที่กระทบกันได้ กายปสาท กับโผฏฐัพพารมณ์ เป็นสภาพที่กระทบกันได้ ฉะนั้น รูปเหล่านั้น จึงชื่อว่า **สัปปฏิฆรูป**

ส่วนรูปที่เหลือ ๑๖ นั้น เป็นรูปที่กระทบซึ่งกันและกันไม่ได้ตามสภาวะ ฉะนั้นจึงชื่อว่า **อัปปฏิฆรูป**

คู่ที่ ๘ อุปาทินนรูป กับ อนุปาทินนรูป

กัมมชรูป ๑๘ ชื่อว่า **อุปาทินนรูป** ก็เพราะเป็นผลที่เกิดมาจากอกุศลกรรม และโลกียกุศลกรรม อันมีตัณหาและทิฏฐิเข้าไปกระทำให้เป็นอารมณ์ ฉะนั้น กัมมชรูป ๑๘ เหล่านี้ จึงชื่อว่า **อุปาทินนรูป**

ส่วนจิตตชรูป ๑๕ อุตุชรูป ๑๓ อาหารชรูป ๑๒ เหล่านี้ ไม่ใช่เป็นผลที่เกิดจากอกุศลกรรม และโลกียกุศลกรรม เป็นผลที่เกิดจากจิต อุตุ และอาหาร ฉะนั้น จึงชื่อว่า **อนุปาทินนรูป**

คู่ที่ ๙ สนิทัสสนรูป กับ อนิทัสสนรูป

รูปารมณ์ คือ สีต่างๆ อย่างเดียวเท่านั้น เป็นรูปที่เห็นได้ด้วยตา ฉะนั้น จึงชื่อว่า **สนิทัสสนรูป**

ส่วนรูปที่เหลือ ๒๗ นั้น ไม่ใช่เป็นรูปที่เห็นได้ด้วยตา ฉะนั้น จึงชื่อว่า **อนิทัสสนรูป**

คู่ที่ ๑๐ โคจรัคคาหกรูป กับ อโคจรัคคาหกรูป

ปสาทรูป ๕ ชื่อว่า **โคจรัคคาหกรูป** เพราะเป็นรูปที่รับปัญจารมณ์ได้ เช่น จักขุปสาทรับรูปารมณ์ ทำให้เกิดการเห็นได้ โสตปสาทรับสัททารมณ์ ทำให้เกิดการได้ยินได้ ฆานปสาทรับคันธารมณ์ ทำให้เกิดการรู้กลิ่นได้ ชิวหาปสาทรับรสารมณ์ ทำให้เกิดการรู้รสได้ กายปสาท รับโผฏฐัพพารมณ์ ทำให้เกิดการรู้ถูกต้องได้

ในบรรดาโคจรัคคาหกรูปทั้ง ๕ นั้น แบ่งออกเป็น ๒ ชนิด คือ

๑) **อสัมปัตตโคจรัคคาหกรูป** หมายความว่า รับอารมณ์ที่ยังมาไม่ถึง ได้แก่ จักขุปสาท โสตปสาท[๑]

๒) **สัมปัตตโคจรัคคาหกรูป** หมายความว่า รับอารมณ์ที่มาถึงแล้ว ได้แก่ ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท[๒]

อธิบายว่า จักขุปสาทย่อมรับได้แต่เฉพาะรูปารมณ์ที่ยังมาไม่ถึงเท่านั้น ถ้ารูปารมณ์นั้นเข้ามาถึงแล้ว จักขุปสาทก็ไม่สามารถรับรูปารมณ์นั้นได้ หมายความว่าไม่แลเห็นนั้นเอง

[๑,๒] หนังสือพระอภิธรรมพิศดาร โดย ส.สายเกษม ภาค ๒ หน้า ๓๑ มีใจความเกี่ยวกับเรื่องนี้ ดังนี้ :- ตามมหาอรรถกถาเดิมอธิบายว่า ปสาททั้ง ๕ รูปนี้เป็นสัมปัตตคาหะ คือรับอารมณ์ที่มาถึง แต่ความเห็นของท่านพระพุทธโฆษาจารย์แสดงว่า จักขุกับโสตะ ทั้ง ๒ นี้รับอารมณ์ที่มาถึงก็ได้ (สัมปัตตคาหะ) และรับอารมณ์ที่ไม่มาถึงก็ได้ (อสัมปัตตคาหะ) เช่นพระอาทิตย์และพระจันทร์ซึ่งเป็นรูปารมณ์ที่มีแสงสว่าง อารมณ์ที่มาถึงนั้นเป็นแสงสว่างของพระอาทิตย์หรือพระจันทร์ แต่รูปดวงอาทิตย์หรือดวงจันทร์ที่ปรากฏอยู่บนท้องฟ้านั้น เป็นอารมณ์ที่ไม่มาถึง จักขุก็สามารถรับอารมณ์นี้ได้ ส่วน ฆาน ชิวหา กาย นั้นรับเฉพาะอารมณ์ที่มาถึงได้เท่านั้น

เช่นเมื่อเรายกมือขึ้นตรงหน้าเราในระยะอันสมควร ตาของเราก็มองเห็นมือได้ แต่ถ้าเราเอามือนั้นเข้ามาจนถึงตาแล้ว เราก็ไม่สามารถมองเห็นมือได้

โสตปสาทก็เช่นเดียวกัน ย่อมรับได้แต่เสียงที่ยังมาไม่ถึง ถ้าเสียงนั้นเข้าถึงโสตปสาทที่อยู่ภายในช่องหูนั้นแล้ว โสตปสาทก็ไม่สามารถรับเสียงนั้นได้ คือไม่ได้ยิน ที่ได้ยินนั้นไม่ใช่เสียงที่เข้าถึงโสตปสาท เป็นเสียงที่อยู่ในระยะอันสมควรแก่การได้ยินเท่านั้น ฉะนั้น จักขุปสาทและโสตปสาททั้ง ๒ นี้ จึงชื่อว่า **อสัมปัตตโคจรัคคาหกรูป**

ส่วนฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท ทั้ง ๓ นี้ ต้องรับเอาอารมณ์ที่มาถึงแล้ว ถ้าอารมณ์นั้นยังไม่มาถึงก็ไม่สามารถรับได้ เช่น ฆานปสาทต้องรับเอาคันธารมณ์ที่เข้ามาถึงแล้วจึงจะรู้กลิ่นได้ ถ้าคันธารมณ์หรือกลิ่นนั้นยังไม่เข้ามากระทบถึงฆานปสาทแล้ว ก็ไม่สามารถรู้กลิ่นได้

ชิวหาปสาทต้องรับเอารสารมณ์ที่มาถึงแล้ว จึงจะรู้รสได้ ถ้ารสารมณ์หรือรสนั้นยังไม่เข้ามากระทบถึง ชิวหาปสาทก็ไม่สามารถรู้รสนั้นได้

กายปสาทต้องรับเอาโผฏฐัพพารมณ์ที่มาถึงแล้ว จึงจะรู้สึก เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง ได้ ถ้าโผฏฐัพพารมณ์นั้นยังไม่เข้ามากระทบถึงกายปสาทแล้ว ก็ไม่สามารถรู้ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง ได้ ฉะนั้น ปสาทรูปทั้ง ๓ นี้ จึงชื่อว่า **สัมปัตตโคจรัคคาหกรูป**

ส่วนรูปที่เหลือ ๒๓ ชื่อว่า **อโคจรัคคาหกรูป** เพราะไม่สามารถรับอารมณ์ได้

คู่ที่ ๑๑ อวินิพโภครูป กับ วินิพโภครูป

มหาภูตรูป ๔ รูปารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ อาหารรูป รวม ๘ รูปนี้ ชื่อว่า **อวินิพโภครูป** เพราะทั้ง ๘ รูปเหล่านี้ แยกจากกันไม่ได้ ต้องเกิดอยู่ร่วมกันเสมอ แม้ในรูปที่เล็กที่สุด เช่น ปรมาณูเม็ดหนึ่ง ก็ต้องประกอบด้วยอวินิพโภครูป ๘ นี้ รวมความว่าในบรรดารูปทั้งหมดที่มีอยู่ในโลกนี้ จะขาดเสียซึ่งอวินิพโภครูป ๘ ไม่ได้เลย อย่างน้อยที่สุดก็ต้องประกอบด้วยรูป ๘ รูปนี้เสมอไป

ส่วนรูปที่เหลืออีก ๒๐ รูปนั้น เป็นรูปที่แยกจากกันเกิดขึ้นได้ ไม่ได้เกิดร่วมกันทั้ง ๒๐ รูป คงเกิดขึ้นร่วมกันได้แต่เฉพาะหมู่ของตนเท่านั้น ฉะนั้น รูป ๒๐ รูปเหล่านี้ จึงชื่อว่า **วินิพโภครูป** และวินิพโภครูปเหล่านี้แม้ว่าจะแยกกันเกิดขึ้นก็จริง แต่ก็ต้องเกิดร่วมกันกับอวินิพโภครูป ๘ เสมอไป

จบ รูปวิภาคนัย

หมวดที่ ๓

รูปสมุฏฐานนัย

แสดงธรรมที่เป็นเหตุให้รูปเกิด
และ
การเกิดขึ้นของรูปโดยอาศัยเหตุเหล่านั้น

ธรรมที่เป็นเหตุให้รูปเกิดขึ้นนั้น มีอยู่ ๔ อย่างคือ

๑. กรรม ๒. จิต ๓. อุตุ ๔. อาหาร

๑. กรรม หมายถึงการกระทำที่เกี่ยวด้วย กาย วาจา ใจ เป็นกุศลบ้าง เป็นอกุศลบ้าง ที่ได้ทำมาแล้วในภพก่อนหรือภพนี้ ได้แก่ กรรม ๒๕ คือ เจตนาที่อยู่ในอกุศลจิต ๑๒ มหากุศลจิต ๘ รูปาวจรกุศลจิต ๕ รวมกรรม ๒๕ นี้ ทำให้กัมมชรูปเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ทุกๆ ขณะของจิต นับตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นมา

๒. จิต ได้แก่ จิต ๗๕ (เว้นทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ อรูปวิบาท ๔ ปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลาย และจุติจิตของพระอรหันต์) เจตสิก ๕๒ ที่ในปัจจุบันภพ ทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ทุกๆ อุปปาทักขณะของจิตนับตั้งแต่ปฐมภวังค์ ที่ต่อจากปฏิสนธิจิตเป็นต้นมา

๓. อุตุ ได้แก่ **สีตเตโช** ความเย็น **อุณหเตโช** ความร้อน ที่อยู่ภายในสัตว์และภายนอกสัตว์ ทำให้อุตุชรูปเกิดขึ้น สำหรับภายในสัตว์ให้เกิดขึ้นทุกๆ ขณะของจิต นับตั้งแต่ฐีติขณะของปฏิสนธิจิตเป็นต้นมา ส่วนความเย็นและความร้อนที่อยู่ภายนอกสัตว์นั้น เวลาใดปรากฏเกิดขึ้นเรียบร้อยแล้ว เวลานั้นทำให้อุตุชรูปเกิดขึ้นได้เรื่อยๆ ไปไม่ขาดสาย

๔. อาหาร ได้แก่ โอชาที่อยู่ในอาหารต่างๆ ทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลายทุกๆ ขณะของจิต นับตั้งแต่โอชาของอาหารนั้นแผ่เข้าไปในร่างกายของสัตว์นั้นๆ เรียบร้อยแล้ว

อธิบายในสมุฏฐานทั้ง ๔ ที่ทำให้รูปเกิด

๑. กรรมสมุฏฐาน กรรมทั้งหมดมีจำนวน ๓๓ คือ อกุศลกรรม ๑๒ กุศลกรรม ๒๑ รวมเป็น ๓๓ แต่ในกรรมสมุฏฐานเอาแต่กรรม ๒๕ เว้นอรูปกุศลกรรม ๔ โลกุตตร

กุศลกรรม ๔ รวม ๘ ในการที่เว้นกุศลกรรมทั้ง ๘ ออกเสีย ก็เพราะว่ากุศลกรรมเหล่านี้ไม่ได้ทำให้รูปเกิด คือ อรูปกุศลกรรม ๔ เป็นกรรมที่เกิดขึ้นโดยอาศัยการเจริญกรรมฐานชนิดรูปวิราคภาวนา คือ การปราศจากความยินดีในรูป ฉะนั้น ด้วยอำนาจแห่งรูปวิราคภาวนานี้แหละ จึงไม่ทำให้กัมมชรูปเกิด

ส่วนในโลกุตตรกุศลกรรมทั้ง ๔ นั้น เป็นกรรมที่เกิดขึ้นโดยอาศัยการเจริญกรรมฐาน ชนิดที่เห็นไตรลักษณ์ในรูปนามขันธ์ ๕ เป็นกรรมชนิดที่ทำลายภพชาติและกัมมชรูปนั้นก็เป็นตัวภพตัวชาติอยู่แล้ว ฉะนั้นโลกุตตรกุศลกรรมทั้ง ๔ นี้ จึงไม่ทำให้กัมมชรูปเกิด

๒. จิตตสมุฏฐาน จิตทั้งหมดมีจำนวน ๘๙ แต่ในจิตตสมุฏฐานนี้เอาแต่จิต ๗๕ เว้นออกเสีย ๑๔ ดวง คือ ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ อรูปวิบาท ๔ และปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลาย จุติจิตของพระอรหันต์

ในการที่เว้นจิต ๑๔ ดวงออกเสีย ก็เพราะว่า ทวิปัญจวิญญาณ ๑๐ นั้นมีกำลังอ่อน ไม่สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้ อรูปวิปากจิต ๔ นั้น เป็นผลที่เกิดจากอรูปกุศล และเป็นตัวอรูปภพที่ปราศจากรูปอยู่แล้ว ฉะนั้น จึงไม่สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดได้

ส่วนปฏิสนธิจิตของสัตว์ทั้งหลาย และจุติจิตของพระอรหันต์นั้น ไม่มีจำนวนจิตที่จะยกเว้นโดยเฉพาะ มุ่งหมายเอาขณะที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิและจุติเท่านั้น หมายความว่า จิตที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิมี ๑๙ ดวง คือ อุเบกขาสันตีรณจิต ๒ มหาวิปากจิต ๘ รูปวิปากจิต ๕ อรูปวิปากจิต ๔ เหล่านี้ สำหรับอรูปาวจรวิปากจิต ๔ ได้อธิบายแล้วข้างต้น ส่วนปฏิสนธิจิตที่เหลือ ๑๕ ดวงนั้น ในขณะที่เกิดขึ้นครั้งแรกในภพใหม่นั้น ยังมีกำลังอ่อนอยู่ จึงไม่สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดได้ และจุติจิตของพระอรหันต์มี ๑๓ ดวง คือ มหาวิบากญาณสัมปยุตตจิต ๔ รูปวิปากจิต ๕ อรูปวิปากจิต ๔ เหล่านี้ สำหรับอรูปวิปากจิต ๔ นั้น มีข้อความเช่นเดียวกันกับที่ได้อธิบายข้างต้นนั้น ส่วนจุติจิตที่เหลืออีก ๙ ดวง เป็นจุติจิตของพระอรหันต์ที่ปราศจากกิเลสโดยสิ้นเชิงแล้ว ฉะนั้น จึงไม่ทำให้จิตตชรูปเกิด แต่จิต ๙ ดวงนี้ ถ้าทำหน้าที่จุติของบุคคลอื่นที่นอกจากพระอรหันต์แล้ว สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้

อนึ่ง จิต ๗๕ ดวงที่ทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้นั้น ก็ตรงที่อุปปาทักขณะของตนๆ เท่านั้น ส่วนฐีติขณะ และภังคักขณะของตนๆ นั้น ไม่สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้ ก็เพราะธรรมดานามธรรมทั้งหลาย ย่อมมีกำลังตรงที่อุปปาทักขณะ ขณะเดียว เมื่อถึงฐีติขณะและภังคักขณะนั้นกำลังอ่อนลงแล้ว ฉะนั้น จิต ๗๕ ดวงเหล่านี้ จึงทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้ที่อุปปาทักขณะของตนๆ เท่านั้น

๓. อุตุสมุฏฐาน สำหรับคำอธิบายในอุตุสมุฏฐานนี้ แสดงชัดเจนอยู่แล้วในตอนต้น จึงไม่ต้องแสดงอีก

๔. อาหารสมุฏฐาน โอชาที่ทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้นนั้น ไม่ใช่เฉพาะแต่โอชาที่อยู่ในอาหารต่างๆ เท่านั้น แม้ในยาบางชนิด เช่น วิตามินต่างๆ ก็มีโอชาอยู่ด้วยเหมือนกัน ฉะนั้น เมื่อใช้ฉีดหรือกินหรือทาแล้ว ก็ทำให้อาหารชรูปเกิดแก่ผู้นั้นได้เช่นเดียวกัน และโอชานี้มีอยู่ทั้งภายในสัตว์และภายนอกสัตว์ เรียกว่า *อัชฌัตตโอชา* และ *พหิทธโอชา* สำหรับโอชาที่แสดงแล้วในตอนต้นนั้นเป็นพหิทธโอชา ส่วน *อัชฌัตตโอชา* นั้น ได้แก่ *กัมมชโอชา* และ *อุตุชโอชา* ที่เกิดอยู่ภายในร่างกายของสัตว์นั้นเอง ในโอชาทั้ง ๒ อย่างนี้ อัชฌัตตโอชาทำหน้าที่อุปถัมภ์ช่วยให้อาหารชรูปเกิดขึ้น เรียกว่า *อุปถัมภกสัตติ* ส่วนพหิทธโอชาทำหน้าที่ให้อาหารชรูปเกิดขึ้นโดยตรง เรียกว่า *ชนกสัตติ* ในอัชฌัตตโอชาทั้ง ๒ คือ กัมมชโอชา และอุตุชโอชานั้น กัมมชโอชาสำคัญมาก ในการงานที่ช่วยอุปถัมภ์ให้อาหารชรูปเกิดมากกว่าอุตุชโอชา

ในวิสุทธิมรรคอรรถกถาแสดงว่า ในมนุษย์โลกผู้ที่ได้กินอาหารเต็มที่ครั้งหนึ่งแล้ว จะรักษาร่างกายของผู้นั้นให้อยู่ได้ภายใน ๗ วัน โดยไม่ต้องกินอะไรอีก สำหรับในเทวโลกนั้น อาหารทิพย์ของพวกเทวดาที่เสวยครั้งหนึ่งนั้น จะรักษาร่างกายให้อยู่ได้ตลอดหนึ่งเดือนหรือสองเดือน โดยไม่ต้องเสวยอีกเช่นเดียวกัน ที่เป็นได้เช่นนี้ก็เพราะว่า โอชาที่อยู่ในอาหารที่กินเข้าไปนั้นเข้าไปผสมกับกัมมชโอชาที่อยู่ภายในร่างกาย แล้วก็ทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้นตลอด ๗ วัน ในมนุษย์โลก และเกิดขึ้นตลอดหนึ่งเดือนหรือสองเดือนในเทวโลก สำหรับทารกที่อยู่ในครรภ์มารดานั้น เมื่อมารดากินอาหารเข้าไปแล้วภายใน ๒ สัปดาห์ หรือ ๓ สัปดาห์ โอชาก็แผ่ซึมซาบเข้าสู่ร่างกายของทารกที่ยังเป็นอัพพุทะหรือเปสินั้น แล้วก็ทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้นแก่ทารกนั้นได้

ในมูลปัณณาสอรรถกถาแสดงว่า ธรรมดาอาหารต่างๆ นั้น เมื่อเข้าไปในปากของผู้ที่กินนั้นแล้ว ก็ทำให้อาหารชสุทธัฏฐกกลาปเกิดขึ้นได้ เมื่อเคี้ยวและกลืนลงไปแล้ว โอชาที่อยู่ในอาหารเมล็ดหนึ่งๆ นั้น ทำให้อาหารชสุทธัฏฐกกลาปเกิดขึ้นได้

ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า อาหารชรูปที่เกิดอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลายนั้นย่อมเกิดตลอดเวลาติดต่อกันไม่ขาดสาย ตราบจนสิ้นชีวิต

แสดงจำนวนรูป ที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔

๑. อฏฺฐารส ปนฺนรส เตรส ทฺวาทสาติ จ
กมฺมจิตฺโตตุกาหาร- ชานิ โหนฺติ ยถากฺกมํ
๒. ชายมานาทิรูปานํ สภาวตฺตา หิ เกวลํ
ลกฺขณานิ น ชายนฺติ เกหิจีติ ปกาสิตํ

๑. รูปที่เกิดจากกรรม จิต อุตุ อาหาร มีจำนวนตามลำดับดังนี้คือ กัมมชรูปมี ๑๘ จิตตชรูปมี ๑๕ อุตุชรูปมี ๑๓ อาหารชรูปมี ๑๒

๒. ส่วนลักขณรูปทั้ง ๔ นั้น พระพุทธองค์ทรงแสดงว่าไม่ได้เกิดขึ้นโดยอาศัยสมุฏฐานอย่างหนึ่งอย่างใดเลย เพราะลักขณรูปทั้ง ๔ นี้ เป็นสภาพของรูปกลาปที่กำลังเกิดขึ้นเป็นต้นเท่านั้น ไม่มีสมุฏฐานโดยเฉพาะ

กัมมชรูป รูปที่เกิดจากกรรม ๑๘ คือ

ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อวินิพโภครูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ รวมเป็น ๑๘

จำแนกกัมมชรูป ๑๘ โดยแน่นอน (เอกันตะ) และโดยไม่แน่นอน (อเนกันตะ)

ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ รวม ๙ รูปนี้ เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานโดยแน่นอน

อวินิพโภครูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ รวม ๙ รูปนี้ เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานไม่แน่นอน

หมายความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ความเป็นหญิง ความเป็นชาย หัวใจ ชีวิตทั้ง ๙ นี้ เกิดได้เฉพาะแต่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลายเท่านั้น เพราะรูปเหล่านี้เกิดมาจากอกุศลกรรม และโลกียกุศลกรรมโดยส่วนเดียว ส่วนรูปที่เหลือ ๙ นั้น เกิดในร่างกายของสัตว์ทั้งหลายก็ได้ เกิดในสิ่งที่ไม่มีชีวิตทั้งหลายก็ได้ เพราะเป็นรูปที่เกิดมาจากสมุฏฐานอื่นๆ ก็มี

จิตตชรูป รูปที่เกิดจากจิต ๑๕ คือ

วิญญัติรูป ๒ สัททารมณ์ ๑ วิการรูป ๓ อวินิพโภครูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ รวมเป็น ๑๕

จำแนกจิตตชรูป ๑๕ โดยแน่นอน (เอกันตะ)

และโดยไม่แน่นอน (อเนกันตะ)

วิญญัติรูป ๒ เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานโดยแน่นอน ส่วนรูปที่เหลืออีก ๑๓ รูป มีสัททารมณ์เป็นต้นนั้น เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานไม่แน่นอน

หมายความว่า การเคลื่อนไหวร่างกาย หรือการพูดจา ทั้ง ๒ อย่างนี้ย่อมเกิดอยู่แต่ในสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น เพราะเป็นรูปที่เกิดขึ้นโดยอาศัยจิตและเจตสิกโดยส่วนเดียว

ส่วนรูปที่เหลือ ๑๓ นั้น ไม่ได้เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว เกิดจากอุตุก็มี เกิดจากอาหารก็มี เช่น เสียง ถ้าเป็นเสียงคนพูดหรือเสียงของสัตว์ทั้งหลายที่ร้องขึ้นนั้น มีสมุฏฐาน ๒ อย่าง คือ จิตตสมุฏฐาน และอุตุสมุฏฐาน ถ้าเป็นเสียงฟ้าร้อง ลมพัด น้ำไหล ใบไม้ไหว เสียงรถ เรือ ระฆัง เป็นต้น เหล่านี้ ย่อมเกิดจากอุตุเป็นสมุฏฐาน

ความเบาของร่างกาย ความอ่อนของร่างกาย และความควรแก่การงานของร่างกายในการทำ การพูด ทั้ง ๓ รูปนี้ เกิดจากจิตก็มี เกิดจากอุตุก็มี เกิดจากอาหารก็มี เช่น เวลาที่จิตใจสบาย ร่างกายก็รู้สึกเบา คล่องแคล่ว ไม่ขัดข้องในการงาน หรือถ้าได้รับอากาศที่ดีๆ ได้รับอาหารที่ดีๆ ร่างกายก็รู้สึกเบา คล่องแคล่ว ไม่ขัดข้องในการงานเช่นเดียวกัน

วิการรูป ๓ นี้ เมื่อเกิดย่อมเกิดพร้อมกัน และเกิดได้แต่ในสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น

ส่วนอวินิพโภครูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ รวม ๙ รูปนี้ เป็นรูปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานไม่แน่นอน เช่นเดียวกับกัมมชรูป ๙ ที่ไม่แน่นอน

อุตุชรูป รูปที่เกิดจากอุตุ ๑๓ คือ

สัททารมณ์ ๑ วิการรูป ๓ อวินิพโภครูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ รวมเป็น ๑๓ ในจำนวนอุตุชรูป ๑๓ นี้ รูปที่เกิดจากอุตุเป็นสมุฏฐานอย่างเดียวไม่มี ฉะนั้น อุตุชรูปโดยแน่นอนจึงไม่มี ทั้ง ๑๓ รูปเหล่านี้ เป็นอุตุชรูปโดยไม่แน่นอนทั้งสิ้น

อาหารชรูป รูปที่เกิดจากอาหาร ๑๒ คือ

วิการรูป ๓ อวินิพโภครูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ รวมเป็น ๑๒ ในจำนวนอาหารชรูป ๑๒ นี้ รูปที่เกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐานอย่างเดียวไม่มี ฉะนั้น อาหารชรูปโดยแน่นอนจึงไม่มี ทั้ง ๑๒ นี้ เป็นอาหารชรูปโดยไม่แน่นอนทั้งสิ้น

ส่วนลักขณรูปทั้ง ๔ นั้น ไม่ได้เกิดมาจากสมุฏฐานอย่างหนึ่งอย่างใด เป็นสภาพของนิปผันนรูป ๑๘ ที่เกิดขึ้นมาจากสมุฏฐานทั้ง ๔ เท่านั้น และเมื่อเวลาที่นิปผันนรูป ๑๘ เกิดขึ้นโดยอาศัยสมุฏฐานทั้ง ๔ อย่างหนึ่งอย่างใดแล้ว ในตัวของนิปผันนรูปนั้นแหละย่อมมีลักขณรูปทั้ง ๔ ปรากฏติดอยู่ด้วย คือ การเกิดขึ้น การตั้งอยู่ การดับไป ของรูปเหล่านั้นนั่นเอง เหมือนกับคนเราที่เกิดมาคนหนึ่งๆ นั้น ย่อมมีลักขณะ ๔ ประการ ติดประจำตัวมาด้วยแล้ว คือ **การเกิดขึ้นอย่างหนึ่ง การเติบโตขึ้นอย่างหนึ่ง การแก่อย่างหนึ่ง การตายอย่างหนึ่ง** ซึ่งการเกิด การเติบโต การแก่ การตาย เหล่านี้ ไม่ใช่มีขึ้นได้โดยเฉพาะ ต้องอาศัยร่างกายของคนหรือสัตว์ที่เกิดขึ้นมานั้นเองจึงจะเรียกได้ว่า **การเกิด** เมื่อร่างกายของคนหรือสัตว์นั้นค่อยๆ เติบโตขึ้นมาจนถึงที่สุด ก็เรียกได้ว่า **การเติบโต** เมื่อร่างกายของคนหรือสัตว์นั้นเริ่มแก่ลงก็เรียกได้ว่า **การแก่** และเมื่อคนหรือสัตว์นั้นตายก็เรียกได้ว่า **การตาย** ถ้าไม่มีร่างกายของคนหรือสัตว์ปรากฏขึ้นแล้ว เครื่องหมายทั้ง ๔ อย่างนี้ก็จะไม่ปรากฏมีขึ้นได้ และข้อนี้ฉันใด ร่างกายของคนหรือสัตว์ก็เปรียบเหมือนกับนิปผันนรูปที่เกิดมาจากสมุฏฐานทั้ง ๔ อย่างหนึ่งอย่างใด การเกิด การเติบโต การแก่ การตาย ของคนหรือสัตว์นั้นก็เปรียบเหมือนลักขณรูปทั้ง ๔ ฉันนั้น ฉะนั้น ลักขณรูปทั้ง ๔ เหล่านี้ จึงไม่ได้เกิดขึ้นด้วยการอาศัยสมุฏฐานอย่างหนึ่งอย่างใด เรียกว่า *นกุโตจิสมุฏฐานิกรูป*

จำแนกรูป ๒๘ โดยจำนวนสมุฏฐาน

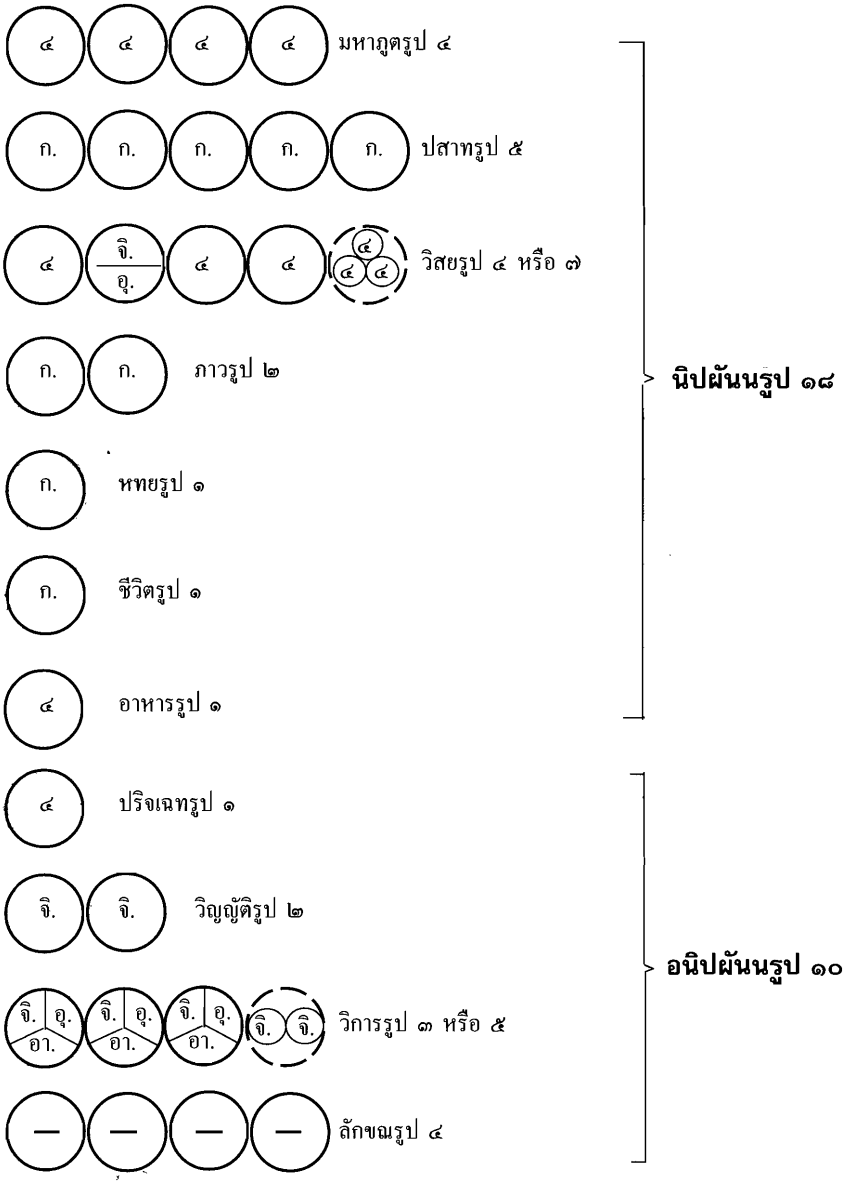
๑. **เอกสมุฏฐานิกรูป** = รูปที่เกิดจากสมุฏฐานอย่างเดียว มี ๑๑ คือ

ปสาทรูป	๕	๙ รูปนี้เกิดจากกรรมเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว
ภาวรูป	๒	
หทยรูป	๑	
ชีวิตรูป	๑	
วิญญัติรูป	๒	เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานอย่างเดียว

๒. **ทวิสมุฏฐานิกรูป** = รูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๒ ได้ มี ๑ คือ
สัททารมณ์ เกิดจากจิต หรือ อุตุ เป็นสมุฏฐาน

๓. **ติสมุฏฐานิกรูป** = รูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๓ ได้ มี ๓ คือ
วิการรูป ๓ เกิดจากจิต อุตุ อาหาร เป็นสมุฏฐาน

รูปสมุฏฐานนัย

ก. = กรรมสมุฏฐาน
จิ. = จิตสมุฏฐาน
อุ. = อุตุสมุฏฐาน
อา. = อาหารสมุฏฐาน
(๔) = รูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ ได้ คือ เกิดจาก กรรมก็ได้ จิตก็ได้ อุตุก็ได้ อาหารก็ได้
(−) = รูปที่ไม่ได้เกิดจากสมุฏฐานอย่างหนึ่งอย่างใด

ในวงกลมที่มีอักษรย่อของสมุฏฐานมากกว่า ๑ ตัว หมายถึงรูปนั้นเกิดจากสมุฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ในสมุฏฐานเหล่านั้น

๔. **จตุสมุฏฐานิกรูป** = รูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ ได้ มี ๘ คือ

มหาภูตรูป ๔
รูปารมณ์
คันธารมณ์
รสารมณ์
อาหาร
ปริจเฉทรูป
} เกิดจากกรรม จิต อุตุ อาหาร เป็นสมุฏฐาน

๕. **นกุโตจิสมุฏฐานิกรูป** = รูปที่ไม่ได้เกิดจากสมุฏฐานอย่างหนึ่งอย่างใด มี ๔ คือ ลักขณรูป ๔

ความเป็นไปของรูปทั้ง ๔ ที่อยู่ในร่างกาย

ในร่างกายของมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายที่มีรูปร่างสัณฐานอวัยวะต่างๆปรากฏขึ้นได้นั้น ย่อมอาศัยกัมมชรูปเป็นพื้นก่อน แล้วรูปอื่นๆ จึงช่วยปรับปรุงให้รูปร่างสัณฐานและอวัยวะปรากฏชัดเจนขึ้นได้ ถ้าไม่มีกัมมชรูปเป็นพื้นรองรับอยู่แล้ว ร่างกายของสัตว์นั้นๆ ก็ไม่ผิดอะไรกับต้นไม้ หรือท่อนไม้ รูปที่เป็นผู้ช่วยปรับปรุงให้รูปร่างสัณฐานอวัยวะปรากฏได้ชัดเจนนั้น ได้แก่ อุตุชรูป ๔ อย่าง และอาหารชรูป

อุตุชรูป มี ๔ อย่าง คือ

๑. **กัมมปัจจยอุตุชรูป** = รูปที่เกิดจากอุตุ ที่มีกรรมเป็นสมุฏฐาน

๒. **จิตตปัจจยอุตุชรูป** = รูปที่เกิดจากอุตุ ที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน

๓. **อุตุปัจจยอุตุชรูป** = รูปที่เกิดจากอุตุ ที่มีอุตุเป็นสมุฏฐาน

๔. **อาหารปัจจยอุตุชรูป** = รูปที่เกิดจากอุตุ ที่มีอาหารเป็นสมุฏฐาน

ด้วยเหตุนี้ ในร่างกายของมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลาย จึงมีอุตุชรูปปกคลุมอยู่ทั่วไปหมด ฉะนั้น เมื่อสัตว์นั้นตายก็ตาม อุตุชรูปก็ยังคงปรากฏอยู่ตลอดไป ส่วนกัมมชรูปและอาหารชรูปนั้น ปรากฏอยู่ได้ในระหว่างที่สัตว์ยังมีชีวิตอยู่เท่านั้น เมื่อสัตว์นั้นตายลงแล้ว รูปทั้ง ๒ นี้ก็ดับสิ้นไปหมด

สำหรับจิตตชรูปนั้นปรากฏขึ้นไม่ได้โดยเฉพาะตนเอง ต้องอาศัยกัมมชรูป อุตุชรูป อาหารชรูป ทั้ง ๓ นี้เป็นที่ตั้งจึงเกิดขึ้นได้ หมายความว่า จิตตชรูปนี้ต้องอาศัยร่างกายของสัตว์เกิดขึ้นนั้นเอง ถ้าไม่มีร่างกายแล้ว จิตตชรูปก็เกิดไม่ได้

จิตตชรูป มี ๗ อย่าง คือ

๑. จิตตชรูปสามัญ

๒. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหัวเราะ

๓. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้

๔. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อย

๕. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด

๖. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔

๗. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๑. จิตตชรูปสามัญ หมายถึง จิตตชรูปที่เป็นไปอย่างธรรมดา เช่น การหายใจเข้า ออก

๒. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหัวเราะ ได้แก่ การหัวเราะ การยิ้ม

๓. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้ ได้แก่ การร้องไห้นั้นเอง

๔. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อย ได้แก่ การคู้ เหยียด ก้ม เงย เหลียวซ้าย แลขวา เดินหน้า ถอยหลัง กะพริบตา อ้าปาก เคี้ยว เป็นต้น

๕. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด ได้แก่ การพูด อ่านหนังสือ ร้องเพลง

๖. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ได้แก่ การเดิน ยืน นั่ง นอน

๗. จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น ได้แก่ การเดิน ยืน นั่ง นอน ได้เป็นปกติ

ในจำนวนจิตตชรูป ๗ อย่างที่กล่าวมานี้ เมื่อกล่าวโดยองค์ธรรมแล้ว ก็ได้แก่ จิตตชรูป ๑๕ นั้นเอง แต่ในจิตตชรูป ๑๕ นี้ รูปที่ปรากฏสังเกตได้มี ๑๐ รูป คือ วัณณะ สัททะ โผฏฐัพพะ ๓ วิการรูป ๕ ส่วนรูปที่เหลืออีก ๕ คือ อาโป คันธะ รสะ อาหาระ ปริจเฉทะ เหล่านี้ไม่ปรากฏ

จำแนกจิต ๗๕ โดยจิตตชรูป ๗ อย่าง

๑. จิตที่ทำให้จิตตชรูปสามัญเกิดขึ้นได้นั้น ได้แก่ จิต ๗๕ ทั้งหมด

๒. จิตที่ทำให้การหัวเราะเกิดขึ้นได้ มี ๑๓ ดวง คือ โลภมูลโสมนัส ๔ โสมนัสหสิตุปปาทจิต ๑ มหากุศลโสมนัส ๔ มหากริยาโสมนัส ๔

๓. จิตที่ทำให้การร้องไห้เกิดขึ้นได้ มี ๒ ดวง คือ โทสมูลจิต ๒

๔. จิตที่ทำให้การเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อยเกิดขึ้นได้ มี ๓๒ ดวง คือ มโนทวารา-วัชชนจิต ๑ กามชวนะ ๒๙ อภิญญาจิต ๒

๕. จิตที่ทำให้การพูดเกิดขึ้นได้ มี ๓๒ เหมือนกับข้อ ๔

๖. จิตที่ทำให้อิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ เกิดขึ้นได้ มี ๓๒ เหมือนกับข้อ ๔

๗. จิตที่อุดหนุนให้อิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น มี ๕๘ คือ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ กามชวนะ ๒๙ อภิญญาจิต ๒ อัปปนาชวนะ ๒๖

หมายเหตุ ในจำนวนจิต ๕๘ ดวง ที่อุดหนุนอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ให้ตั้งมั่นนั้น นับอภิญญาจิต ๒ โดยเฉพาะอีก ถ้าไม่นับอภิญญาจิตโดยเฉพาะอีกแล้วคงมีแต่เพียง ๕๖ ดวง เท่านั้น คือมโนทวาราวัชชนจิต ๑ กามชวนะ ๒๙ อัปปนาชวนะ ๒๖ ทั้งนี้เพราะว่าอภิญญาจิต ๒ ดวงนั้น สงเคราะห์เข้าอยู่ในอัปปนาชวนะ ๒๖ ดวงแล้ว คือ รูปาวจรปัญจมฌานกุศลจิต ๑ กริยาจิต ๑ นั้นเอง แต่ที่นับโดยเฉพาะอีก ก็เพราะรูปาวจรปัญจมฌานกุศลจิตและกริยาจิต ๒ ดวงนี้ เป็นชนิดสามัญไม่มีการรู้พิเศษก็มี มีการรู้พิเศษก็มี ฉะนั้น จึงได้นับโดยเฉพาะอีก

จำแนกจิตตชรูป ๗ อย่าง ตามประเภทของจิต

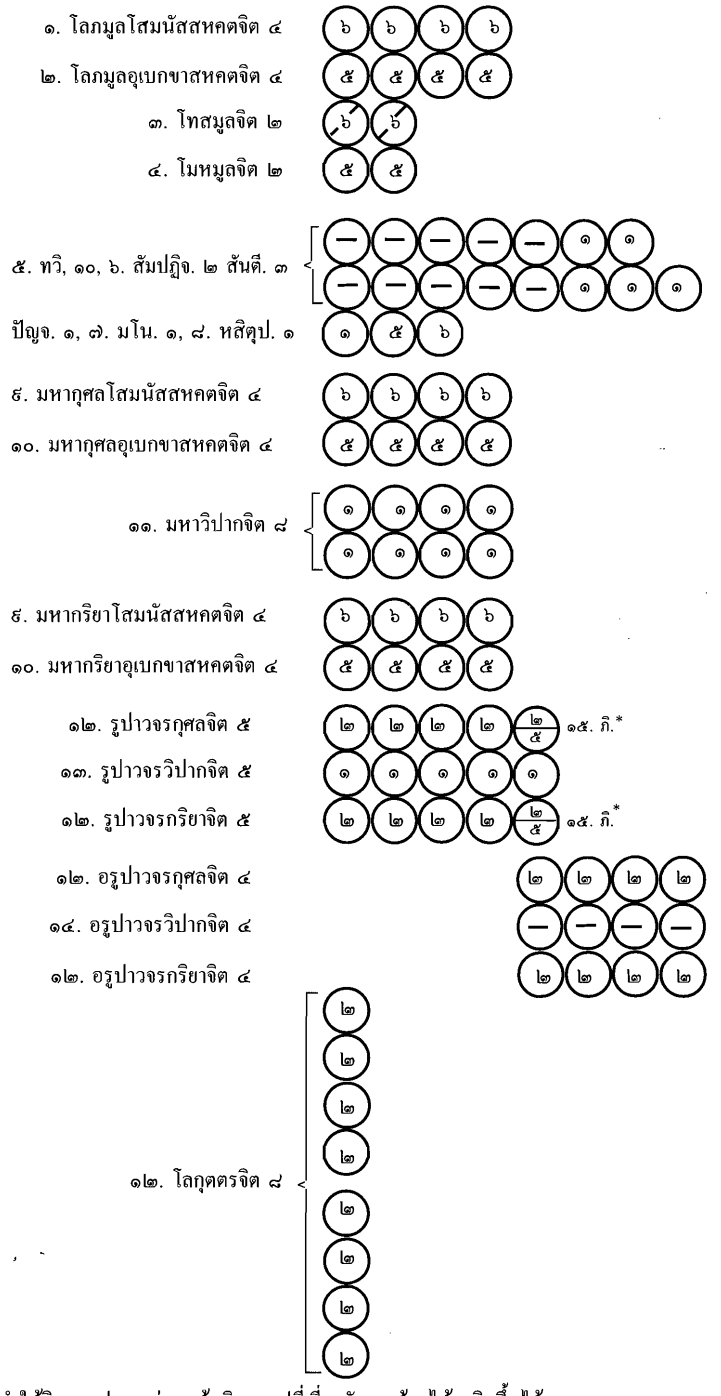
๑. จิตตชรูปที่เกิดจากโลภมูลโสมนัสสหคตจิต ๔ ดวง ประกอบด้วยเจตสิก ๒๒ ดวง มี ๖ อย่าง คือ

(๑) จิตตชรูปสามัญ
(๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหัวเราะ
(๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อย
(๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
(๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
(๖) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๒. จิตตชรูปที่เกิดจากโลภมูลอุเบกขาสหคตจิต ๔ ดวง ประกอบด้วยเจตสิก ๒๑ ดวง มี ๕ อย่างคือ

(๑) จิตตชรูปสามัญ
(๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อย
(๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด
(๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔
(๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

ภาพแสดงการจำแนกจิตโดยจิตตชรูป ๗ อย่าง

(๖) = จิตที่ทำให้จิตตชรูป ๖ อย่าง (เว้นจิตตชรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้) เกิดขึ้นได้
(๖) = จิตที่ทำให้จิตตชรูป ๖ อย่าง (เว้นจิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหัวเราะ) เกิดขึ้นได้
(๕) = จิตที่ทำให้จิตตชรูป ๕ อย่าง (เว้นจิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหัวเราะและร้องไห้) เกิดขึ้นได้
(๒) = จิตที่ทำให้จิตตชรูป ๒ อย่าง คือ จิตตชรูปสามัญ และจิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๓ (เว้นการเดิน) ตั้งมั่นอยู่ได้นาน เกิดขึ้นได้
(๑) = จิตที่ทำให้จิตตชรูปสามัญเกิดขึ้นได้อย่างเดียว
(-) = จิตที่ไม่สามารถทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้เลย
* = จิตที่เป็นอภิญญาจิตนี้ ก็คือรูปาวจรปัญจมฌานกุศลและรูปาวจรปัญจมฌานกริยาจิตนั่นเอง แต่ไม่ใช่ชนิดสามัญ หากเป็นจิตที่มีอำนาจพิเศษมากกว่า

จำแนกจิต ๗๕ โดยจิตตชรูป ๗ อย่างและ
จำแนกจิตตชรูป ๗ อย่างตามประเภทของจิต

จำแนก: จิตตชรูป ๗ อย่าง ตามประเภทของจิต / จิต ๗๕ โดยจิตตชรูป ๗ อย่าง	จิตตชรูป ๖ อย่างที่เกิดจาก		จิตตชรูป ๕ อย่าง ที่เกิดจาก	จิตตชรูป ๒ อย่าง ที่เกิดจาก	จิตตชรูป ๑ อย่าง ที่เกิดจาก	รวมจิตที่จำแนกโดยจิตตชรูป ๗ อย่าง
	โลภมูลโสมนัส ๔ *หสิตุปปาท* ๑ *มหากุศลโสมนัส* ๔ *มหากริยาโสมนัส* ๔	*โทสมูล* ๒	*โลภมูลอุเบกขา* ๔ *โมหมูล* ๒ มโนทวาราวัชชน ๑ *มหากุศลอุเบกขา* ๔ *มหากริยาอุเบกขา* ๔ อภิญญา ๒	อัปปนาชวนะ ๒๖ (เว้นอภิญญา)	สัมปฏิจฉน ๒ สันตีรณ ๓ ปัญจทวาราวัชชน ๑ มหาวิบาก ๘ รูปาวจรวิบาก ๕	
	๑๓	๒	๑๗	๒๖	๑๕	
๑. จิตที่ทำให้จิตตชรูปสามัญเกิดขึ้น	”	”	”	”	”	๗๕*
๒. จิตที่ทำให้การหัวเราะเกิดขึ้น	”					๑๓
๓. จิตที่ทำให้การร้องไห้เกิดขึ้น		”				๒
๔. จิตที่ทำให้การเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อยเกิดขึ้น	”	”	”			๓๒
๕. จิตที่ทำให้การพูดเกิดขึ้น	”	”	”			๓๒
๖. จิตที่ทำให้อิริยาบถใหญ่ ๔ เกิดขึ้น	”	”	”			๓๒
๗. จิตที่อุดหนุนให้อิริยาบถใหญ่ ๔ ตั้งมั่น	”	”	”	”**		๕๘

หมายเหตุ ชื่อประเภทของจิต *ที่ใช้อักษรตัวเอน* หมายถึง *กามชวนจิต*

* ไม่นับรวมอภิญญาจิต ๒ ด้วย (จึงได้ ๗๕) เพราะจิต ๒ ดวงนี้เป็นจิตประเภทเดียวกันกับรูปาวจรปัญจมฌานกุศล-กริยา

** อัปปนาชวนจิต (เว้นอภิญญาจิต) อุดหนุนให้อิริยาบถใหญ่ ๓ (เว้นการเดิน) ซึ่งเกิดจากมโนทวาราวัชชนจิต ๑ กามชวนจิต ๒๙ และอภิญญาจิต ๒ ตั้งมั่นอยู่ได้นาน

๓. จิตตชรูปที่เกิดจากโทสมูลจิต ๒ ประกอบด้วยเจตสิก ๒๒ ดวง มี ๖ อย่าง คือ

(๑) จิตตชรูปสามัญ

(๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้

(๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อย

(๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด

(๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔

(๖) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๔. จิตตชรูปที่เกิดจากโมหมูลจิต ๒ ประกอบด้วยเจตสิก ๑๖ ดวง มี ๕ อย่าง คือ

(๑) จิตตชรูปสามัญ

(๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อย

(๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด

(๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔

(๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๕. จิตตชรูปที่เกิดจากทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ ประกอบด้วยเจตสิก ๗ ดวงไม่มี

๖. จิตตชรูปที่เกิดจากสัมปฏิจฉนจิต ๒ สันตีรณจิต ๓ ปัญจทวาราวัชชนจิต ๑ รวม ๖ ดวง ประกอบด้วยเจตสิก ๑๑ ดวง มี ๑ คือ **จิตตชรูปสามัญ**

๗. จิตตชรูปที่เกิดจากมโนทวาราวัชชนจิต ๑ ประกอบด้วยเจตสิก ๑๑ ดวง มี ๕ อย่าง คือ

(๑) จิตตชรูปสามัญ

(๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อย

(๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด

(๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔

(๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๘. จิตตชรูปที่เกิดจากหสิตุปปาทจิต ๑ ประกอบด้วยเจตสิก ๑๒ ดวง มี ๖ อย่าง คือ

(๑) จิตตชรูปสามัญ

(๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหัวเราะ

(๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อย

(๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด

(๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔

(๖) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๙. จิตตชรูปที่เกิดจากมหากุศลโสมนัสสหคตจิต ๔ มหากริยาโสมนัสสหคตจิต ๔ ประกอบด้วยเจตสิก ๓๘ ดวง มี ๖ อย่าง คือ

(๑) จิตตชรูปสามัญ

(๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหัวเราะ

(๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อย

(๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด

(๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔

(๖) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๑๐. จิตตชรูปที่เกิดจากมหากุศลอุเบกขาสหคตจิต ๔ มหากริยาอุเบกขาสหคตจิต ๔ ประกอบด้วยเจตสิก ๓๗ ดวง มี ๕ อย่าง คือ

(๑) จิตตชรูปสามัญ

(๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อย

(๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด

(๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔

(๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๑๑. จิตตชรูปที่เกิดจากมหาวิปากจิต ๘ ประกอบด้วยเจตสิก ๓๓ ดวง มี ๑ คือ **จิตตชรูปสามัญ**

๑๒. จิตตชรูปที่เกิดจากอัปปนาชวนะ ๒๖ (เว้นอภิญญาจิต ๒) คือ รูปาวจรกุศลจิต ๕ รูปาวจรกริยาจิต ๕ อรูปาวจรกุศลจิต ๔ อรูปาวจรกริยาจิต ๔ โลกุตตรจิต ๘ ประกอบด้วยเจตสิก ๓๘ ดวง มี ๒ อย่าง คือ

(๑) จิตตชรูปสามัญ

(๒) จิตตชรูปให้อิริยาบถทั้ง ๓ (การยืน การนั่ง การนอน) ที่เกิดจากมโนทวาราวัชชนจิต ๑ กามชวนจิต ๒๙ อภิญญาจิต ๒ ตั้งมั่นอยู่ได้นาน

๑๓. จิตตชรูปที่เกิดจากรูปาวจรวิปากจิต ๕ ประกอบด้วยเจตสิก ๓๕ ดวง มี ๑ คือ **จิตตชรูปสามัญ**

๑๔. จิตตชรูปที่เกิดจากอรูปาวจรวิปากจิต ๔ ดวง ประกอบด้วยเจตสิก ๓๐ ดวง ไม่มี

๑๕. จิตตชรูปที่เกิดจากอภิญญาจิต ๒ ประกอบด้วยเจตสิก ๓๐ ดวง มี ๕ อย่างคือ

(๑) จิตตชรูปสามัญ

(๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อย

(๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด

(๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔

(๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

จำแนกโสมนัสกามชวนะ ๑๓
ที่ทำให้การหัวเราะเกิดโดยบุคคล ๓ จำพวก

๑. ปุถุชนหัวเราะด้วยจิต ๘ ดวง คือ โลภมูลโสมนัส ๔ มหากุศลโสมนัส ๔

๒. ผลเสกขบุคคล ๓ หัวเราะด้วยจิต ๖ ดวง คือ ทิฏฐิคตวิปปยุตตโสมนัส ๒ มหากุศลโสมนัส ๔

๓. พระอรหันต์หัวเราะด้วยจิต ๕ ดวง คือ หสิตุปปาทจิต ๑ มหากริยาโสมนัส ๔

จบ รูปสมุฏฐานนัย

หมวดที่ ๔

รูปกลาปนัย

การแสดงรูปที่เกิดขึ้นเป็นหมวด ๆ

คำว่า **'กลาป'** แปลว่า หมวด หมู่ มัด ฉะนั้น คำว่า **รูปกลาป** จึงหมายถึงรูปที่เป็นหมวดๆ เป็นหมู่ๆ และในรูปกลาปหนึ่งๆ นั้นจะต้องมีสภาพความเป็นไปพร้อมกัน ๓ อย่าง ที่เรียกว่า **สหวุตติ** คือ

๑. เอกุปปาทะ เกิดพร้อมกัน

๒. เอกนิโรธะ ดับพร้อมกัน

๓. เอกนิสสยะ มีที่อาศัย คือ มหาภูตรูปอย่างเดียวกัน

เมื่อมีความเป็นไปพร้อมกันทั้ง ๓ อย่างนี้แล้ว จึงเรียกว่า **รูปกลาป**

รูปกลาป มีอยู่ ๒๓ กลาป คือ

กัมมชกลาป	๙	รวม ๒๓ กลาป
จิตตชกลาป	๘	
อุตุชกลาป	๔	
อาหารชกลาป	๒	

ดังมีคาถาแสดงว่า

กมฺมจิตฺโตตุกาหาร สมุฏฺฐานา ยถากฺกมํ
นวฏฺฐ จตุโร เทฺวติ กลาปา หิ เตวีสติ

รูปกลาป ที่มี กรรม จิต อุตุ อาหาร เป็นสมุฏฐานเหล่านี้ เมื่อว่าโดยจำนวนที่แท้จริงแล้ว มีตามลำดับดังนี้ คือ กัมมชกลาป ๙ จิตตชกลาป ๘ อุตุชกลาป ๔ อาหารชกลาป ๒ รวมเป็น ๒๓ กลาป

ในจำนวนรูปกลาป ๒๓ เหล่านี้ เมื่อนับจำนวนรูปแล้วได้รูป ๒๓ คือในจำนวนรูป ๒๘ นั้น ยกเว้นปริจเฉทรูป ๑ และลักขณรูป ๔ คงเหลือ ๒๓

ที่เว้นปริจเฉทรูป ๑ นี้ ก็เพราะปริจเฉทรูปเป็นรูปที่กำหนดขอบเขตระหว่างรูปกลาปต่อรูปกลาป ฉะนั้น จึงไม่นับเข้าอยู่ในองค์กลาป

ส่วนลักขณรูป ๔ ก็เป็นรูปที่เป็นเครื่องหมายของรูปกลาป ฉะนั้น จึงไม่นับเข้าอยู่ในองค์กลาป เช่นเดียวกัน ดังแสดงคาถาว่า

กลาปานำ ปริจฺเฉท- ลกฺขณตฺตา วิจกฺขณา

น กลาปงฺคมิจฺจาหุ อากาสำ ลกฺขณานิ จ

อากาสรูป ๑ และลักขณรูป ๔ บัณฑิตทั้งหลายไม่แสดงว่าเป็นองค์ของกลาป เพราะรูปทั้ง ๔ เหล่านี้ เป็นเพียงส่วนแยกของรูปกลาป และเป็นเครื่องหมายของรูปกลาปเท่านั้น

กัมมชกลาป ๙ คือ

๑. จักขุทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มี จักขุปสาท เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ จักขุปสาท ๑

๒. โสตทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มี โสตปสาท เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ โสตปสาท ๑

๓. ฆานทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มี ฆานปสาท เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ ฆานปสาท ๑

๔. ชิวหาทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มี ชิวหาปสาท เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ ชิวหาปสาท ๑

๕. กายทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มี กายปสาท เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ กายปสาท ๑

๖. อิตถีภาวทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มี อิตถีภาวรูป เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ อิตถีภาวรูป ๑

๗. ปุริสภาวทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มี ปุริสภาวรูป เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ ปุริสภาวรูป ๑

๘. วัตถุทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๐ มี หทยวัตถุรูป เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑ หทยวัตถุรูป ๑

๙. ชีวิตนวกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๙ มี ชีวิตรูป เป็นประธาน ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ ชีวิตรูป ๑

---

* ฉ. ปรมัตถวินิจฉัย กลาปกถา หน้า ๖๗ คาถาที่ ๗๖๖

อธิบาย กัมมชกลาปทั้ง ๙ นี้ ได้แก่รูปที่เกิดจากกรรม คือ กัมมชรูป ๑๗ (เว้นปริจเฉทรูป ๑) นั้นเอง ฉะนั้น กัมมชกลาป ๙ นี้ จึงเกิดได้เฉพาะแต่ในสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น ในคนๆ หนึ่งเกิดได้อย่างมาก ๘ กลาป เพราะอิตถีภาวทสกกลาปและปุริสภาวทสกกลาปทั้ง ๒ นี้ จะเกิดพร้อมกันในคนๆ เดียวกันไม่ได้ ถ้าเป็นหญิงก็ต้องเว้นปุริสภาวทสกกลาปออก และถ้าเป็นชายก็ต้องเว้นอิตถีภาวทสกกลาปออก ฉะนั้น จึงเหลือเพียง ๘ เท่านั้น นี้มุ่งหมายเอาแต่กัมมชกลาปโดยแท้ ไม่ได้มุ่งหมายเอากัมมปัจจยอุตุชกลาป คือ รูปกลาปที่เกิดจากอุตุที่มีกรรมเป็นสมุฏฐาน หมายความว่า ในกัมมชกลาปทั้ง ๙ นั้น มีอุตุอยู่ในนั้นด้วย คือ เตโชธาตุนั้นเอง อุตุชนิดนี้เกิดขึ้นโดยอาศัยกรรม ฉะนั้น เรียกว่า **กัมมชรูป** ส่วนรูปที่เกิดจากอุตุที่อยู่ในกัมมชกลาปเหล่านี้ไม่ใช่เป็นกัมมชรูปโดยตรง เรียกว่า **กัมมปัจจยอุตุชรูป** ฉะนั้น อวัยวะต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย มี ผม ขน เล็บ ฟัน เขา งา แขน ขา เป็นต้นนั้น ล้วนแต่เป็นอุตุชรูปต่างๆ ทั้งนั้น คือ กัมมปัจจยอุตุชรูปบ้าง จิตตปัจจยอุตุ-ชรูปบ้าง อุตุปัจจยอุตุชรูปบ้าง อาหารปัจจยอุตุชรูปบ้าง แต่มีกัมมปัจจยอุตุชรูปเป็นประธาน อุตุชรูปที่เหลือ ๓ ชนิดนั้น เป็นส่วนประกอบ จะรู้ชัดได้ในเวลาที่สัตว์ทั้งหลายตายลง เพราะตามธรรมดาสัตว์ทั้งหลายเมื่อตายแล้ว กัมมชรูป จิตตชรูป อาหารชรูป ทั้ง ๓ นี้ ย่อมดับสิ้นไม่มีเหลือ คงเหลือแต่อุตุชรูปเท่านั้น อุตุชรูปที่เหลืออยู่นี้แหละเป็นอุตุชรูป ๔ ชนิด ที่กล่าวมาแล้วนั้นเอง ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า ในคนหนึ่งๆ มีกัมมชกลาปเพียง ๘ กลาปเป็นอย่างมากดังนี้

จำแนกกัมมชกลาป ๙ โดยกาย ๓ ส่วน

ในร่างกายของคนเรานี้ แบ่งออกเป็น ๓ ส่วน คือ

๑. **อุปริมกาย** กายเบื้องบน นับตั้งแต่คอขึ้นไปตลอดศีรษะ
๒. **มัชฌิมกาย** กายเบื้องกลาง นับตั้งแต่คอลงมาถึงสะดือ
๓. **เหฏฐิมกาย** กายเบื้องต่ำ นับตั้งแต่สะดือลงมาถึงเท้า

ในอุปริมกาย มีกัมมชกลาปเกิดได้ ๗ กลาป คือ

๑. จักขุทสกกลาป ๒. โสตทสกกลาป ๓. ฆานทสกกลาป ๔. ชิวหาทสกกลาป ๕. กายทสกกลาป ๖. ภาวทสกกลาป ๗. ชีวิตนวกกลาป

ในมัชฌิมกาย มีกัมมชกลาปเกิดได้ ๔ กลาป คือ

๑. กายทสกกลาป ๒. ภาวทสกกลาป ๓. วัตถุทสกกลาป ๔. ชีวิตนวกกลาป

ในเหฏฐิมกาย มีกัมมชกลาปเกิดได้ ๓ กลาป คือ

๑. กายทสกกลาป ๒. ภาวทสกกลาป ๓. ชีวิตนวกกลาป

จิตตชกลาป ๘ คือ

มูลกลาป	๑. สุทธัฏฐกกลาป	หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป๘		ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ โดยเฉพาะ
	๒. สัททนวกกลาป	”	”	๙ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ สัททะ ๑
	๓. กายวิญญัตินวกกลาป	”	”	๙ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ กายวิญญัติ ๑
	๔. วจีวิญญัติสัทททสกกลาป	”	”	๑๐ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ วจีวิญญัติ ๑ สัททะ ๑
มูลีกลาป	๕. ลหุตาทิเอกาทสกกลาป	”	”	๑๑ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ วิการรูป ๓
	๖. สัททลหุตาทิทวาทสกกลาป	”	”	๑๒ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ สัททะ ๑ วิการรูป ๓
	๗. กายวิญญัติลหุตาทิทวาทสกกลาป	”	”	๑๒ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ กายวิญญัติ ๑ วิการรูป ๓
	๘. วจีวิญญัติสัททลหุตาทิเตรสกกลาป	”	”	๑๓ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ วจีวิญญัติ ๑ สัททะ ๑ วิการรูป ๓

อธิบาย จิตตชกลาป ๘ ที่แสดงมานี้ แสดงตามวิสุทธิมรรคอรรถกถา สำหรับในอภิธัมมัตถสังคหะ แสดงเพียง ๖ กลาปเท่านั้น คือ เว้นสัททนวกกลาป และ สัททลหุตาทิทวาทสกกลาป และจิตตชกลาปทั้ง ๘ นี้ ได้แก่ จิตตชรูป ๑๔ (เว้นปริจเฉทรูป ๑) นั้นเองฉะนั้น จิตตชกลาปเหล่านี้ย่อมเกิดได้เฉพาะในสิ่งที่มีชีวิตเท่านั้น

ในจิตตชกลาปทั้ง ๘ นั้น

๑. สุทธัฏฐกกลาป เกิดขึ้นเมื่อเวลาที่ไม่ได้เกี่ยวกับการเคลื่อนไหว การพูด หรือมีเสียงอย่างหนึ่งอย่างใดปรากฏออกมา และในขณะที่จิตใจอ่อนเพลีย หรือไม่เข้มแข็ง ได้แก่ อาการที่หายใจเข้าออก มีลักษณะอาการพองขึ้น ยุบลงที่ท้อง ในเวลาที่เสียใจ โกรธ มีลักษณะอาการ หน้าแดง หน้าซีด ในเวลาที่เกลียด กลัว มีลักษณะอาการขนลุก ขนพอง เป็นต้น

สุทธัฏฐกกลาปนี้ เมื่อมีวิการรูป ๓ เกิดร่วมอยู่ด้วย ก็เรียกว่า **ลหุตาทิเอกาทสกกลาป** เกิดขึ้นในเวลาที่จิตใจสบายหรือเข้มแข็ง ได้แก่ อาการที่หายใจเข้าออก ในเวลาที่ดีใจ มีลักษณะอาการหน้าตาชื่นบาน ในเวลาที่ปีติเกิด มีลักษณะอาการขนลุก ขนพอง เป็นต้น

๒. สัททนวกกลาป เกิดเมื่อเวลาที่มีเสียงปรากฏโดยไม่เกี่ยวกับการพูดและเกิดในเวลาที่จิตใจอ่อน ท้อถอย ไม่เข้มแข็ง ได้แก่ เสียงที่เกิดจากลมหายใจเข้าออก เสียงไอ จาม เรอ หาว เสียงละเมอที่ไม่รู้เรื่อง

สัททนวกกลาปนี้ เมื่อมีวิการรูป ๓ เกิดร่วมอยู่ด้วย ก็เรียกว่า **สัททลหุตาทิทวา-ทสกกลาป** และเกิดในเวลาที่จิตใจสบาย เข้มแข็ง ได้แก่ เสียงชนิดเดียวกันกับสัททนวกกลาป แต่เสียงนั้นแจ่มใสกว่า และเสียงละเมอก็เป็นเรื่องเป็นราว

๓. กายวิญญัตินวกกลาป เกิดเมื่อเวลาเคลื่อนไหวร่างกายต่างๆ ที่ไม่เป็นปกติ คือ

ในเวลาที่จิตใจอ่อน ไม่เข้มแข็ง ได้แก่ การเดิน ยืน นั่ง นอน คู้ เหยียด เหลียวซ้าย แลขวา เดินหน้า ถอยหลัง กะพริบตา เป็นต้น

กายวิญญัตินวกกลาปนี้ เมื่อวิการรูป ๓ เกิดร่วมอยู่ด้วย ก็เรียกว่า **กายวิญญัติ-ลหุตาทิทวาทสกกลาป** และเกิดในเวลาที่จิตใจสะดวกสบาย หรือเข้มแข็ง ได้แก่ การเดิน ยืน นั่ง นอน เป็นต้น ที่คล่องแคล่วสะดวกสบาย

๔. วจีวิญญัติสัทททสกกลาป เกิดเมื่อเวลาพูด อ่านหนังสือ ร้องเพลง สวดมนต์ เป็นต้น ที่ไม่เป็นปกติ คือในเวลาที่รู้สึกไม่ค่อยสบาย หรือในเวลาที่จิตใจท้อถอย ไม่เต็มใจพูด ไม่เต็มใจอ่าน เป็นต้น

วจีวิญญัติสัทททสกกลาปนี้ เมื่อมีวิการรูป ๓ เกิดร่วมอยู่ด้วย ก็เรียกว่า **วจีวิญ-ญัติสัททลหุตาทิเตรสกกลาป** เกิดในเวลาปกติ หรือเวลาที่จิตใจสบาย การพูด การอ่าน เหล่านั้น ก็เป็นไปได้โดยสะดวก

จำแนกจิตตชกลาป ๘ โดยกาย ๓ ส่วน

ในอุปริมกาย มีจิตตชกลาปเกิดได้ทั้ง ๘ กลาป

ในมัชฌิมกาย และเหฏฐิมกาย มีจิตตชกลาปเกิดได้ ๔ กลาป คือ

๑. สุทธัฏฐกกลาป ๒. กายวิญญัตินวกกลาป

๓. ลหุตาทิเอกาทสกกลาป ๔. กายวิญญัติลหุตาทิทวาทสกกลาป

อุตุชกลาป ๔ คือ

มูลกลาป	๑. สุทธัฏฐกกลาป	หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป	๘	ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ โดยเฉพาะ
	๒. สัททนวกกลาป	”	๙	ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ สัททะ ๑
มูลีกลาป	๓. ลหุตาทิเอกาทสกกลาป	”	๑๑	ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ วิการรูป ๓
	๔. สัททลหุตาทิทวาทสกกลาป	”	๑๒	ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ สัททะ ๑ วิการรูป ๓

อธิบาย อุตุชกลาปทั้ง ๔ นี้ ได้แก่ อุตุชรูป ๑๒ (เว้นปริจเฉทรูป ๑) นั้นเอง และในอุตุชกลาปทั้ง ๔ นี้ ย่อมเกิดภายในร่างกายของสัตว์ได้ทั้งหมด ส่วนภายนอกสัตว์คือในสิ่งที่ไม่มีชีวิตนั้น เกิดได้เพียง ๒ กลาป คือ สุทธัฏฐกกลาป กับ สัททนวกกลาป เท่านั้น

อุตุชกลาป ๔ ที่เกิดภายในสัตว์

๑. สุทธัฏฐกกลาป ได้แก่ ร่างกายของสัตว์ทั้งหลายนั้นเอง เพราะอุตุชกลาปนี้ เป็นกลาปที่เป็นพื้นรองรับกลาปอื่นๆ อีกทีหนึ่ง ถ้าไม่มีอุตุชกลาปแล้ว กลาปอื่นๆ มีกัมมช-

กลาป เป็นต้น ก็ไม่สามารถปรากฏขึ้นได้ และสุทธัฏฐกกลาปนี้เกิดเมื่อเวลาที่ร่างกายของสัตว์นั้นๆ ไม่เป็นปกติ เช่น อ่อนเพลีย ไม่สบาย

สุทธัฏฐกกลาปนี้ เมื่อมีวิการรูป ๓ เกิดร่วมอยู่ด้วย ก็เรียกว่า **ลหุตาทิเอกาทสก-กลาป** ได้แก่ ร่างกายของสัตว์ทั้งหลาย เวลาที่เป็นปกติสบาย

๒. สัททนวกกลาป เกิดเมื่อเวลาที่มีเสียงปรากฏออกมาจากร่างกายบางส่วน เช่น ท้องร้อง กรน หรือเสียงที่เกิดจากการตบมือ ดีดมือ และเสียงที่เกิดจากการตีลงในส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกาย แต่เสียงเหล่านั้นไม่สู้จะชัดเจนนัก

สัททนวกกลาปนี้ เมื่อมีวิการรูป ๓ เกิดร่วมอยู่ด้วย ก็เรียกว่า **สัททลหุตาทิทวา-ทสกกลาป** ได้แก่เสียงต่างๆ ที่กล่าวในสัททนวกกลาปนั้นเอง แต่เสียงนั้นปรากฏแจ่มใสชัดเจน

อุตุชกลาป ๒ ที่เกิดภายนอกสัตว์

๑. สุทธัฏฐกกลาป ได้แก่ วัตถุสิ่งของต่างๆ ที่มีอยู่ในโลกนี้ และภูเขา ต้นไม้ แม่น้ำ ไฟ ลม พระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาว แสงสว่าง เงา เป็นต้น

๒. สัททนวกกลาป ได้แก่ เสียงลมพัด เสียงฟ้าร้อง เสียงน้ำไหล เสียงรถ เรือ ระฆัง เหล่านี้เป็นต้น

จำแนกอุตุชกลาป ๔ โดยกาย ๓ ส่วน

ในกาย ๓ ส่วนนั้น อุตุชกลาปทั้ง ๔ ย่อมเกิดได้ สำหรับสุทธัฏฐกกลาป หรือลหุตาทิเอกาทสกกลาปนั้น เกิดเป็นประจำอยู่แล้ว ส่วนสัททนวกกลาปหรือสัททลหุตา-ทิทวาทสกกลาป ทั้ง ๒ นี้ เกิดเป็นบางเวลา ไม่ใช่เป็นประจำ

อาหารชกลาป ๒ คือ

มูลกลาป ๑. สุทธัฏฐกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๘ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ โดยเฉพาะ

มูลีกลาป ๒. ลหุตาทิเอกาทสกกลาป หมายถึง กลาปที่มีจำนวนรูป ๑๑ ได้แก่ อวินิพโภครูป ๘ วิการรูป ๓

อธิบาย อาหารชกลาปทั้ง ๒ นี้ ได้แก่ อาหารชรูป ๑๑ (เว้นปริจเฉทรูป ๑) นั้นเอง และอาหารชกลาปทั้ง ๒ นี้ ย่อมเกิดเฉพาะภายในร่างกายของสัตว์เท่านั้น และความเป็นไปของอาหารชกลาปทั้ง ๒ มีดังนี้ คือ

๑. สุทธัฏฐกกลาป เกิดเมื่ออาหารต่างๆ หรือยาต่างๆ จะดีก็ตาม ไม่ดีก็ตาม เมื่อกินลงไปแล้วไม่ทำให้ร่างกายรู้สึกสดชื่น แข็งแรง กระปรี้กระเปร่า หรือ เมื่อกินลงไปแล้วทำให้ร่างกายรู้สึกไม่สบาย แน่น อึดอัด เช่นนี้ หมายความว่า อาหารชกลาปที่เกิดจากยา หรืออาหารเหล่านี้ ยังไม่ได้ประกอบด้วยวิการรูปทั้ง ๓

๒. ลหุตาทิเอกาทสกกลาป เกิดเมื่ออาหารต่างๆ หรือ ยาต่างๆ เมื่อกินลงไปแล้วทำให้ร่างกายรู้สึกสดชื่น แข็งแรง กระปรี้กระเปร่า สบาย เช่นนี้ หมายความว่า อาหารชกลาปที่เกิดจากยา หรือ อาหารเหล่านี้ ประกอบด้วยวิการรูปทั้ง ๓

อาหารชกลาปทั้ง ๒ นี้ เกิดภายนอกสัตว์ไม่ได้ เพราะอาหารชกลาปจะเกิดได้นั้นต้องอาศัยกัมมชโอชาที่อยู่ในร่างกายของสัตว์เป็นผู้อุปการะแก่พหิทธโอชา คือ โอชาที่อยู่ในอาหารต่างๆ นั้นอีกทีหนึ่ง ฉะนั้น รูปกลาปที่อยู่ในอาหารต่างๆ ที่ยังไม่ได้บริโภคเข้าไปนั้นไม่ใช่เป็นอาหารชกลาป เป็นอุตุชกลาปทั้งสิ้น

ต้นไม้ต่างๆ ที่เจริญงอกงามเติบโต ออกดอก ออกผลได้ โดยอาศัยดิน น้ำ และปุ๋ย เหล่านี้ เข้าใจกันว่า ดิน น้ำ และปุ๋ย นั้น ทำให้อาหารชกลาปเกิดแก่ต้นไม้มาก ความจริง ดิน น้ำ และปุ๋ยเหล่านั้น ไม่ได้ทำให้อาหารชกลาปเกิดแก่ต้นไม้ได้แต่อย่างใดเลย เพียงแต่ทำให้อุตุชกลาปเกิดต่างหาก เพราะต้นไม้บริโภคอาหารอย่างสัตว์ไม่ได้ ดิน และน้ำ หรือปุ๋ยที่รดให้ต้นไม้นั้น ย่อมซึมเข้าไปในลำต้นโดยทางรากแก้วและรากฝอยของต้นไม้ที่เป็นไปตามธรรมชาติเท่านั้น ถ้าจะเรียกว่าต้นไม้กินอาหารก็เรียกได้ แต่เรียกตามโวหาร หาใช่เป็นสภาวปรมัตถ์ไม่ ทำนองเดียวกันกับที่เราพูดกันว่า *"รถคันนี้กินน้ำมันมาก รถคันนี้กินน้ำมันน้อย"* ซึ่งความจริงนั้นรถหาได้กินน้ำมันเข้าไปได้ไม่ ใช้กล่าวเรียกกันโดย**โวหารสมมุติ**เท่านั้น

จำแนกอาหารชกลาป ๒ โดยกาย ๓ ส่วน

ในกายทั้ง ๓ ส่วนนั้น อาหารชกลาปทั้ง ๒ ย่อมเกิดได้

จบ รูปกลาปนัย

หมวดที่ ๕

รูปปวัตติกกมนัย

แสดงความเกิดขึ้นพร้อมด้วยความดับของรูปตามลำดับ

คาถาแสดงรูปที่เกิดได้และไม่ได้ใน ๓๑ ภูมิ

อฏฺฐวีสติ กาเมสุ โหนฺติ เตวีส รูปิสุ
สตฺตรเสวสญฺญีนํ อรูเป นตฺถิ กิญฺจิปิ

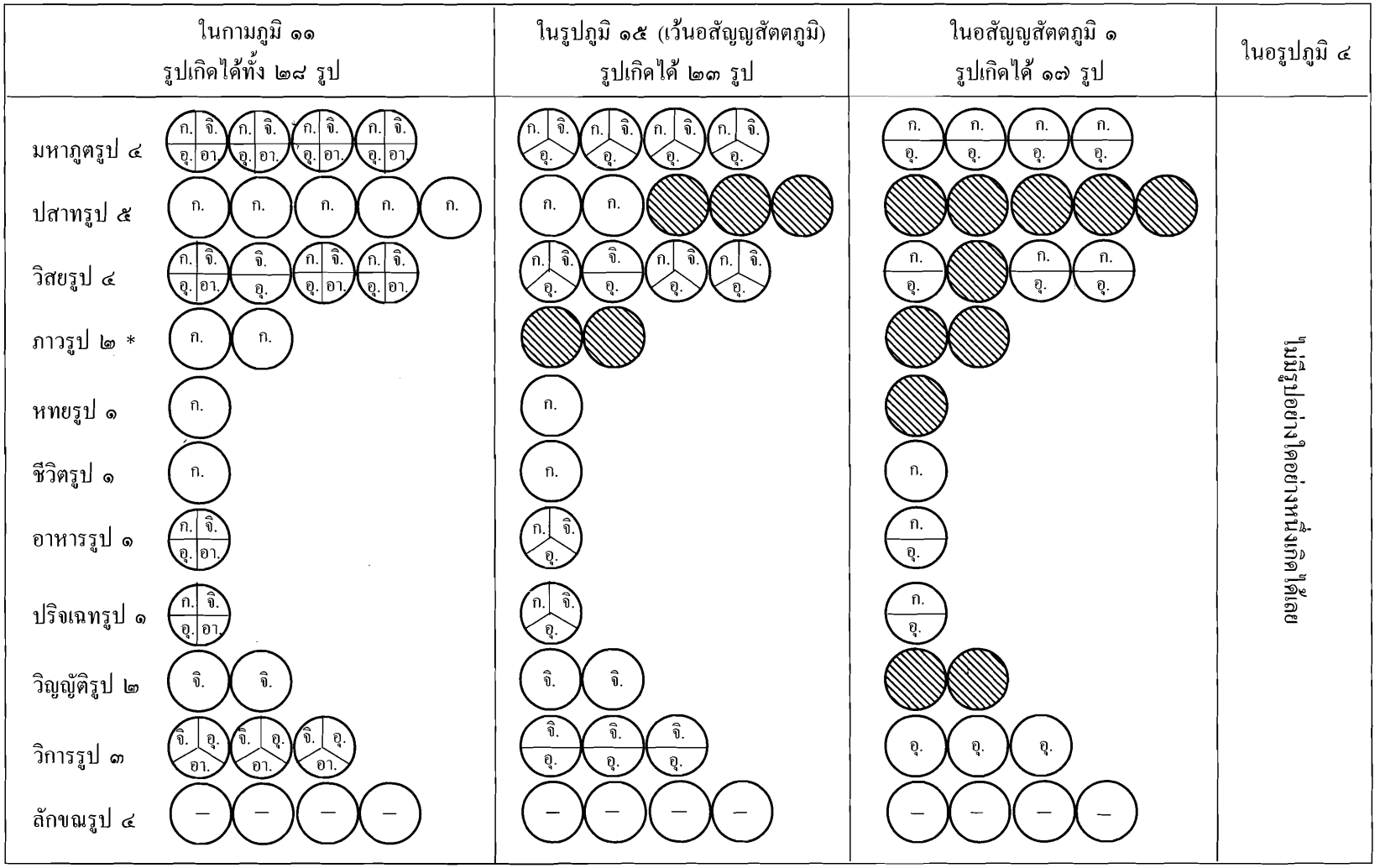
ในกามภูมิ ๑๑ รูปทั้ง ๒๘ ย่อมเกิดได้ ในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ) รูป ๒๓ (เว้น ฆานะ ชิวหา กายะ ภาวรูป ๒) ย่อมเกิดได้ ในอสัญญสัตตภูมิ ๑ รูป ๑๗ (เว้น ปสาทรูป ๕ สัททรูป ๑ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ วิญญัติรูป ๒) ย่อมเกิดได้ ในอรูปภูมิ ไม่มีรูปอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดเลย

อธิบาย คาถาที่แสดงนี้ เป็นหลักที่แสดงถึงจำนวนรูปที่เกิดได้และเกิดไม่ได้ใน ๓๑ ภูมิ และผู้ที่เกิดอยู่ในกามภูมิ ๑๑ นั้น รูปทั้ง ๒๘ ย่อมเกิดได้โดยบริบูรณ์ในปวัตติกาล ไม่ยิ่งไม่หย่อนไปกว่านี้ แต่เมื่อว่าโดยบุคคลแล้ว ถ้าเป็นเพศหญิง ก็ต้องเว้นปุริสภาวรูปออกเสีย ถ้าเป็นเพศชาย ก็ต้องเว้นอิตถีภาวรูปออกเสีย และถ้าผู้ใดมีอวัยวะ เช่น ตา หู จมูก เพศ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือ ๒-๓ อย่าง ขาดตกบกพร่องแล้ว ก็ต้องเว้นรูปนั้นๆ ออกตามสมควร แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อว่าโดยส่วนรวมแล้ว ในกามภูมิ ๑๑ รูปทั้ง ๒๘ ย่อมเกิดได้ ดังคาถาที่แสดงว่า **อฏฺฐวีสติ กาเมสุ**

ในรูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ) อันเป็นที่เกิดของพวกพรหมทั้งหลายนั้น ฆานะ ชิวหา กายะ และภาวะ**ทั้ง** ๒ ย่อมไม่เกิด เพราะรูปทั้ง ๕ นี้ เป็นรูปที่สนับสนุนในกามคุณอารมณ์โดยส่วนเดียว ส่วนพรหมนั้นเป็นบุคคลที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของรูปฌาน ซึ่งปราศจากกามฉันทะ ฉะนั้น รูปทั้ง ๕ นี้ จึงเกิดไม่ได้แก่พวกพรหม

สำหรับ จักขุ และโสตะ ที่เกิดได้กับพวกพรหมนั้น ก็เพราะรูปทั้ง ๒ นี้มิได้มีแต่โทษอย่างเดียว ย่อมมีคุณประโยชน์ได้เป็นอย่างมาก คือ ตา มีคุณประโยชน์ในการที่จะได้แลเห็นผู้ที่ทรงคุณอันประเสริฐ มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้น เรียกว่า ทัสสนานุตตริยคุณ หู มีคุณประโยชน์ในการที่จะได้ฟังธรรมอันประเสริฐเรียกว่า **สวนานุตตริยคุณ** ฉะนั้น รูปทั้ง ๒ คือ ตา และหูนี้ จึงเกิดได้แก่พวกพรหม และรูปทั้งหมดที่เกิดกับพวกพรหมนั้น มี

แสดง รูปที่เกิดได้และไม่ได้ใน ๓๑ ภูมิ พร้อมทั้งจำแนกโดยสมุฏฐาน ๔

อักษรย่อและเครื่องหมายในแผนภาพ

ก. = กรรมสมุฏฐาน จิ. = จิตสมุฏฐาน อุ. = อุตุสมุฏฐาน อา. = อาหารสมุฏฐาน

⊝ = รูปที่ไม่ได้เกิดจากสมุฏฐานใดเลย ⊘ = รูปที่เกิดไม่ได้ในภูมินั้นๆ * = ภาวรูปเกิดได้อย่างใดอย่างหนึ่งในบุคคลหนึ่งๆ

ในวงกลมใดมีอักษรย่อตัวใด หมายถึง รูปนั้นในภูมินั้นๆ เกิดจากสมุฏฐานซึ่งแทนด้วยอักษรย่อตัวนั้น

ในวงกลมใดมีอักษรย่อมากกว่า ๑ ตัว หมายความว่า รูปนั้นในภูมินั้นๆ เกิดจากสมุฏฐานอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ใน ๔ หรือ ๓ หรือ ๒ สมุฏฐาน

จำนวน ๒๓ รูปด้วยกัน รูปที่ขาดตกบกพร่องแก่พวกพรหมนั้นไม่มี ดังคาถาที่แสดงว่า **โหนฺติ เตวีส รูปิสุ**

ในอสัญญสัตตภูมิ ย่อมมีรูปเกิดได้เพียง ๑๗ เท่านั้น คือ อวินิพโภครูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ วิการรูป ๓ ลักขณรูป ๔ ที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะว่าพวกอสัญญสัตตพรหมทั้งหลายนี้ เป็นพรหมที่ไม่มีนามธรรม คือ จิตและเจตสิกเกิดขึ้นเลย ด้วยเหตุนี้ รูปอันเป็นที่อาศัยเกิดของจิตและเจตสิก จึงไม่จำเป็นเกิดขึ้นแก่พรหมเหล่านี้ ส่วนภาวรูป ๒ แม้ว่าจะไม่ใช่เป็นรูปที่เกิดจากจิต เจตสิก คือไม่ใช่จิตตชรูปก็จริง แต่สำหรับพวกพรหมทั้งหลายนั้น ปราศจากกามราคะอยู่แล้วและภาวรูป ๒ นี้ ก็เป็นรูปที่ทำให้เกิดกามราคะเป็นส่วนมาก ฉะนั้น จึงไม่จำเป็นสำหรับพวกพรหมทั้งหลาย ฉะนั้น พวกอสัญญสัตตพรหมทั้งหลายจึงมีรูปเกิดได้เพียง ๑๗ รูปเท่านั้น ดังคาถาที่แสดงว่า **สตฺตรเสวสญฺญีนํ**

ในอรูปภูมิ ๔ อันเป็นที่เกิดของพวกอรูปพรหมทั้งหลาย ซึ่งเกิดขึ้นด้วยอำนาจการเจริญฌานที่เกี่ยวด้วยรูปวิราคภาวนา คือความปราศจากการยินดีในรูป ฉะนั้น พวกอรูปพรหมทั้งหลายจึงไม่มีรูปเกิดขึ้น ตลอดจนกระทั่งในภูมิที่อยู่ ก็ไม่มีรูปอย่างหนึ่งอย่างใดเกิดขึ้นเช่นเดียวกัน ดังคาถาที่แสดงว่า **อรูเป นตฺถิ กิญฺจิปิ**

จำแนกรูป ๒๘ ที่เกิดในกามภูมิ ๑๑ โดยสมุฏฐานทั้ง ๔

รูป ๒๘ ที่เกิดได้ในกามภูมิทั้งหมดนั้น เมื่อจำแนกโดยสมุฏฐานแล้ว ก็ได้ครบทั้ง ๔ สมุฏฐาน ทั้งจำนวนรูปสมุฏฐานก็เกิดได้ครบ คือ

กัมมชรูป ๑๘ จิตตชรูป ๑๕ อุตุชรูป ๑๓ อาหารชรูป ๑๒ รวมเป็น ๕๘ และในจำนวนรูปสมุฏฐานทั้ง ๔ สมุฏฐานเหล่านี้ แต่ละสมุฏฐานๆ ย่อมมีลักขณรูปทั้ง ๔ ประการอยู่ด้วยทุกๆ สมุฏฐาน คือ ในกัมมชรูป ๑๘ ก็มีลักขณรูปทั้ง ๔ ได้แก่ อุปจยกัมมชรูป สันตติกัมมชรูป ชรตากัมมชรูป อนิจจตากัมมชรูป รวมเป็น ๔

ในจิตตชรูป อุตุชรูป อาหารชรูป ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ ฉะนั้น เมื่อรวมลักขณรูปทั้ง ๔ ที่อยู่ในรูป ๔ อย่าง ดังกล่าวมาแล้ว จึงเป็น ๑๖ และเมื่อนับรวมเข้ากับจำนวนรูป ๕๘ จึงเป็นจำนวนรูปที่เกิดได้ในกามภูมิ ๗๔ ในจำนวนรูป ๗๔ เหล่านี้ ถ้านับอย่างสามัญแล้ว ก็คงมีจำนวน ๒๘ นั้นเอง

จำแนกรูป ๒๓ ที่เกิดในรูปภูมิ ๑๕
(เว้นอสัญญสัตตภูมิ) โดยสมุฏฐานทั้ง ๔

รูป ๒๓ ที่เกิดได้ในรูปภูมิ ๑๕ นั้น เมื่อจำแนกโดยสมุฏฐานแล้ว ย่อมได้เพียง ๓ สมุฏฐาน (เว้นอาหารสมุฏฐาน) เพราะบรรดารูปพรหมทั้งหลายไม่ได้กินอาหารอย่างพวกมนุษย์หรือเทวดา รูปพรหมทั้งหลายย่อมอิ่มอยู่ได้ด้วยปีติ ฉะนั้น ปีติจึงเท่ากับอาหารของพวกรูปพรหม ด้วยเหตุนี้ในจำนวน ๒๓ นั้น จึงไม่มีอาหารชรูปอยู่ด้วยเลย

ในจำนวนรูปสมุฏฐานทั้ง ๓ นั้น กัมมชรูปย่อมเกิดได้ ๑๓ (เว้น ฆานะ ชิวหา กายะ ภาวะ) จิตตชรูปเกิดได้ทั้งหมด ๑๕ อุตุชรูปเกิดได้ทั้งหมด ๑๓ รวมเป็น ๔๑ และเมื่อรวมกับลักขณรูป ๑๒ แล้ว คงเป็นจำนวนรูปที่เกิดได้ในรูปภูมิ ๕๓ ถ้านับอย่างสามัญแล้วก็คงได้จำนวนรูป ๒๓ นั้นเอง

จำแนกรูป ๑๗ ที่เกิดในอสัญญสัตตภูมิ โดยสมุฏฐานทั้ง ๔

รูป ๑๗ ที่เกิดได้ในอสัญญสัตตภูมินั้น เมื่อจำแนกโดยสมุฏฐานแล้ว ย่อมได้เพียง ๒ สมุฏฐาน คือ กัมมสมุฏฐาน และอุตุสมุฏฐาน เพราะพวกอสัญญสัตตพรหม เป็นพรหมที่ไม่มีจิตและเจตสิก ฉะนั้น รูปที่เกิดจากจิตเป็นสมุฏฐานจึงไม่มี ส่วนรูปที่เกิดจากอาหารเป็นสมุฏฐานนั้น ไม่มีเป็นธรรมดาสำหรับพวกพรหมอยู่แล้ว

ในจำนวนรูปสมุฏฐานทั้ง ๒ นั้น กัมมชรูปย่อมเกิดได้ ๑๐ คือ อวินิพโภครูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อุตุชรูปเกิดได้ ๑๒ (เว้นสัททะ) รวมเป็น ๒๒ และมื่อรวมกับลักขณรูป ๘ แล้ว คงเป็นจำนวนรูปที่เกิดได้ในอสัญญสัตตภูมิ ๓๐ ถ้านับอย่างสามัญแล้วก็คงได้จำนวนรูป ๑๗ นั้นเอง

หมายเหตุ ที่นับลักขณรูป ๔ เข้าไปรวมกับรูปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ นั้น นับโดยส่วนรวม คือ กัมมชรูป ๑๘ รวมกับลักขณรูป ๔ เป็น ๒๒ จิตตชรูป ๑๕ รวมกับลักขณรูป ๔ เป็น ๑๙ ดังนี้เป็นต้น แต่ถ้าจะนับเอาลักขณรูป ๔ ที่เกิดอยู่กับนิปผันนรูปโดยเฉพาะๆ แล้ว ในกัมมชรูป ๑๘ นั้น มีนิปผันนรูป ๑๗ (เว้นปริจเฉทรูป) ในนิปผันนรูป ๑๗ นั้น รูปหนึ่งๆ มีลักขณรูป ๔ เกิดอยู่ด้วย ฉะนั้น จึงรวมเป็นลักขณรูป ๖๘ และเมื่อรวมกับกัมมชรูป ๑๘ แล้วจึงคงเป็นกัมมชรูป ๘๖

ในจิตตชรูป ๑๕ มีนิปผันนรูป ๙ คือ อวินิพโภครูป ๘ สัททรูป ๑ นิปผันนรูป ๙ รูปหนึ่งๆ มีลักขณรูป ๔ รวมเป็นลักขณรูป ๓๖ และเมื่อรวมกับจิตตชรูป ๑๕ แล้ว คงเป็นจิตตชรูป ๕๑

ในอุตุชรูป ๑๓ มีนิปผันนรูป ๙ เช่นเดียวกัน ฉะนั้น ลักขณรูปจึงมี ๓๖ และเมื่อรวมกับอุตุชรูป ๑๓ แล้ว คงเป็นอุตุชรูป ๔๙

ในอาหารชรูป ๑๒ มีนิปผันนรูป ๘ คือ อวินิพโภครูป ๘ ฉะนั้น ลักขณรูปคงมี ๓๒ และเมื่อรวมกับอาหารชรูป ๑๒ แล้ว คงเป็นอาหารชรูป ๔๔ ดังนี้

คาถาแสดงรูปที่เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาล แต่เกิดได้ในปวัตติกาล

สทฺโท วิกาโร ชรตา มรณญฺโจปปตฺติยํ
น ลพฺภนฺติ ปวตฺเต ตุ น กิญฺจิปิ น ลพฺภติ

สัททรูป ๑ วิการรูป ๕ ชรตารูป ๑ อนิจจตารูป ๑ รวม ๘ รูปนี้ เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาล คือ อุปปาทักขณะของปฏิสนธิจิต ส่วนในปวัตติกาลนั้น รูปใดรูปหนึ่งที่จะเกิดไม่ได้นั้น ไม่มีเลย ย่อมเกิดได้ทั้งหมด

อธิบาย อุปปาทักขณะของปฏิสนธิจิตนั้น เรียกว่า **ปฏิสนธิกาล** ตั้งแต่ฐีติขณะของปฏิสนธิจิตเป็นต้นมา จนถึงฐีติขณะของจุติจิต เรียกว่า **ปวัตติกาล** นี้เป็นไปตามสภาวนัย

รูป ๘ รูปที่เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาลนั้น หมายความว่า ในปฏิสนธิขณะของสัตว์ทั้งหลายนั้น เสียงยังไม่มี การเคลื่อนไหวร่างกาย การพูด ก็ยังไม่มี รูปเบา รูปอ่อน รูปอันควรแก่การงาน รูปที่กำลังแก่ รูปที่กำลังดับ ก็ยังมีไม่ได้ ข้อนี้อุปมาเหมือนหนึ่ง หม้อข้าวที่เริ่มตั้งบนเตา จะให้ข้าวเดือดทันทีย่อมไม่ได้ ฉันใด ปฏิสนธิขณะของสัตว์ทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน ดังกล่าวแล้วนั้น

คาถาสังคหะนี้ แสดงแต่เฉพาะรูป ๘ รูป มี สัททะ เป็นต้น เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาล ฉะนั้น จึงเป็นที่เข้าใจได้ว่า รูปที่เหลืออีก ๒๐ รูป ย่อมเกิดได้ในปฏิสนธิกาล ในจำนวนรูป ๒๐ รูปเหล่านี้ กัมมชรูปก็อยู่ในจำนวนนี้ จิตตชรูป อุตุชรูป อาหารชรูป ก็อยู่ในจำนวนนี้ แต่พวก จิตตชรูป อุตุชรูป อาหารชรูป ทั้ง ๓ พวกนี้ ย่อมเกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาล เกิดได้แต่ในปวัตติกาลเท่านั้น ฉะนั้น รูป ๒๐ รูปที่เกิดได้ในปฏิสนธิกาล จึงคงเป็นพวกกัมมชรูปพวกเดียว คือ ปสาทรูป ๕ ภาวรูป ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อวินิพโภครูป ๘ ปริจเฉทรูป ๑ อุปจยรูป ๑ สันตติรูป ๑ รวม ๒๐

ในอภิธัมมัตถสังคหะ แสดงจำนวนรูป ๘ รูป ที่เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาล แต่ถ้าแสดงตามนัยแห่งอรรถกถาและฎีกาแล้ว รูปที่เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาลจะต้องมี ๙ รูป คือ

เพิ่มสันตติรูปอีกรูปหนึ่ง ฉะนั้น ในจำนวนรูป ๒๘ จึงคงเป็นรูปที่เกิดไม่ได้ในปฏิสนธิกาล ๙ รูป เกิดได้ ๑๙ รูป

ส่วนในปวัตติกาลนั้น รูป ๒๘ ที่เป็น กัมมชะ จิตตชะ อุตุชะ อาหารชะ ย่อมเกิดได้ทั้งหมด

กัมมชรูป ๑๙ ที่เกิดได้ในปฏิสนธิกาลนั้น ถ้าจัดเป็นกลาปแล้ว ก็ได้แก่กัมมชกลาป ๙ นั้นเอง และในกัมมชกลาป ๙ นั้น ไม่ได้เกิดขึ้นทั้งหมดแก่สัตว์ทั้งหลายทั่วไปในปฏิสนธิขณะ ต้องแล้วแต่กำเนิดของสัตว์ และภูมิตามสมควร

กำเนิดหรือโยนิ

กำเนิดของสัตว์ทั้งหลาย มี ๓ หรือ ๔ คือ

๑. สังเสทชะกำเนิด หมายถึง เกิดในที่ที่มียางเหนียว

๒. โอปปาติกะกำเนิด หมายถึง เกิดผุดขึ้นโตทันที คล้ายกับว่าตกลงมาจากที่สูง

๓. คัพภเสยยกะกำเนิด หมายถึง เกิดในครรภ์มารดา

คัพภเสยยกะกำเนิด แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ

๑. อัณฑชะกำเนิด หมายถึง เกิดในฟอง

๒. ชลาพุชะกำเนิด หมายถึง เกิดในมดลูก

ฉะนั้น เมื่อรวมแล้วจึงได้กำเนิด ๔ คือ **๑. สังเสทชะกำเนิด ๒. โอปปาติกะกำเนิด ๓. อัณฑชะกำเนิด ๔. ชลาพุชะกำเนิด**

อธิบายในกำเนิดทั้ง ๔

๑. สังเสทชะกำเนิด สัตว์ทั้งหลายที่ปฏิสนธิด้วยสังเสทชะกำเนิดนี้ ไม่ต้องอาศัยมีบิดา มารดา อาศัยเกิดจากต้นไม้ ผลไม้ ดอกไม้ โลหิต น้ำโสโครก เป็นต้น เช่น นางจิญจมานวิกา เกิดจากต้นมะขาม นางเวฬุวดี เกิดจากต้นไผ่ นางปทุมวดี เกิดจากดอกบัว โอรสของนางปทุมวดี ๔๙๙ องค์ เกิดจากโลหิต พวกหนอนต่างๆ ที่เกิดจากผลไม้ หรือสิ่งโสโครก เหล่านี้เป็นต้น แต่สัตว์ที่เป็นสังเสทชะกำเนิดนี้ไม่ได้เกิดโตขึ้นมาทีเดียว ค่อยๆ เติบโตคล้ายกับพวกคัพภเสยยกะ

๒. โอปปาติกะกำเนิด สัตว์ที่ปฏิสนธิด้วยโอปปาติกะกำเนิดนี้ ไม่ต้องอาศัยอะไรทั้งหมด อาศัยอดีตกรรมอย่างเดียว และเมื่อเกิดนั้นก็เติบโตขึ้นทีเดียว เช่น พวกสัตว์นรก เปรต เทวดา พรหม มนุษย์ในสมัยต้นกัป

จำแนกภูมิโดยกำเนิด ๔ และจำแนกกำเนิด ๔ โดยกัมมชกลาป ๙

กำเนิด	ภูมิ	กัมมชกลาป					
		เกิดได้			ขาดตกบกพร่อง		
		ปฏิสนธิกาล	ปวัตติกาล	รวม	ปฏิสนธิกาล	ปวัตติกาล	รวม
สังเสทชะ	เดรัจฉาน, เปรต (เว้นนิชฌาม.), อสุรกาย มนุษย์ จาตุม, เฉพาะภุมมัฏฐ.	จักฺ. โสฺ. ฆา. ชิวฺ. กาย. ภาว.* วัตถุ.	ชี.	๙	จักฺ. โสฺ. ฆา. ภาว.	—	๔
โอปปาติกะ	กามภูมิ — ทุคคติ — เดรัจฉาน, *นรก นิชฌามตัณหิกเปรต,* เปรตที่มิใช่นิชฌามตัณหิก, อสุรกาย	จักฺ. โสฺ. ฆา. ชิวฺ. กาย. ภาว.* วัตถุ.	ชี.	๙	จักฺ. โสฺ. ภาว.	—	๓
	กามภูมิ — สุคติ — มนุษย์ (สมัยต้นกัป)	จักฺ. โสฺ. ฆา. ชิวฺ. กาย. ภาว.* วัตถุ.	ชี.	๙	ภาว.	—	๑
	กามภูมิ — สุคติ — *ภุมมัฏฐ., จาตุม. ที่มิใช่ภุมมัฏฐ.* *เทวภูมิเบื้องบน ๕*	จักฺ. โสฺ. ฆา. ชิวฺ. กาย. ภาว.* วัตถุ.	ชี.	๙	—	—	—
	รูปภูมิ — *รูปภูมิ ๑๕ (เว้นอสัญญสัตตภูมิ)*	จักฺ. โสฺ. วัตถุ. ชี.	ไม่มีโดยเฉพาะ	๔	—	—	—
	รูปภูมิ — *อสัญญสัตตภูมิ ๑*	ชี.	ไม่มีโดยเฉพาะ	๑	—	—	—
คัพภเสยยกะ — อัณฑชะ คัพภเสยยกะ — ชลาพุชะ	เดรัจฉาน, เปรต (เว้นนิชฌาม.), อสุรกาย มนุษย์ จาตุม, เฉพาะภุมมัฏฐ.	กาย. ภาว.* วัตถุ.	จักฺ. โสฺ. ฆา. ชิวฺ. ชี.**	๙	ภาว.	จักฺ. โสฺ. ฆา.	๔

หมายเหตุ ในช่องภูมิที่ใช้ *อักษรตัวเอน หมายถึง ผู้ที่เกิดในภูมินั้นๆ เป็นพวกโอปปาติกะกำเนิดได้อย่างเดียว* ส่วนในภูมิอื่นๆ ที่นอกจากนี้ได้กำเนิดทั้ง ๔

* ถ้าเป็นเพศชาย ก็เว้นอิตถีภาวทสกกลาป ถ้าเป็นเพศหญิง ก็เว้นปุริสภาวทสกกลาป

** จักฺ. โสฺ. ฆา. ชิวฺ. ของพวกคัพภเสยยกะกำเนิดในปวัตติกาลเกิดขึ้นในสัปดาห์ที่ ๑๑ แต่ไม่จำกัดว่ากลาปไหนเกิดก่อนหรือหลัง ส่วน ชี. เกิดขึ้นในสัปดาห์แรกหลังจากปฏิสนธิจิต

๓. อัณฑชะกำเนิด สัตว์ทั้งหลายที่ปฏิสนธิด้วยอัณฑชะกำเนิดนี้ ต้องอาศัยเกิดจากท้องมารดา แต่เมื่อปฏิสนธิทีแรกนั้น ต้องอยู่ในฟองเสียก่อน เมื่อมารดาคลอดฟองออกมาแล้ว สัตว์นั้นจึงจะคลอดจากฟองอีกทีหนึ่ง การเกิดของสัตว์พวกนี้ค่อยๆ เติบโตขึ้นตามลำดับ ได้แก่ พวกไก่ เป็ด นก กา จิ้งจก ตุ๊กแก งู เป็นต้น

มนุษย์ที่เป็นอัณฑชะกำเนิดก็มี เช่น พระ ๒ องค์ที่เรียกกันว่า ทเวพาติกเถระ ซึ่งเป็นลูกของโกนตะกินรีนั้น เมื่อเกิดทีแรกเกิดออกมาเป็นฟองไข่ก่อนแล้วจึงคลอดออกมาจากฟองอีกทีหนึ่ง เรื่องนี้แสดงไว้ในธัมมบท

๔. ชลาพุชะกำเนิด สัตว์ทั้งหลายที่ปฏิสนธิด้วยชลาพุชะกำเนิดนี้ ต้องอาศัยเกิดจากท้องมารดาเช่นเดียวกัน แต่ไม่ต้องมีฟองหุ้มห่อเช่นอย่างพวกอัณฑชะกำเนิด และการเกิดของสัตว์พวกนี้ก็ค่อยๆ เกิดเติบโตขึ้นตามลำดับ ได้แก่พวกมนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน ที่นอกจากพวกอัณฑชะกำเนิด

จำแนกภูมิโดยกำเนิด ๔

นิรเย ภุมฺมวชฺเชสุ เทเวสุ จ น โยนิโย
ติสฺโส ปุริมิกา โหนฺติ จตสฺโส ปิ คติตฺตเย

(มาในสัมโมหวิโนทนีอรรถกถา)

ในนิรยภูมิก็ดี ในเทวภูมิ ๖ ชั้น * เว้นพวกภุมมัฏฐเทวาดา[๒] ก็ดี ในนิชฌามตัณหิกเปรตก็ดี **(นิชฺฌามตณฺหิกเปเตสุ จ)** กำเนิด ๓ คือ สังเสทชะกำเนิด อัณฑชะกำเนิด ชลาพุชะกำเนิด เหล่านี้ย่อมมีไม่ได้ ในคติทั้ง ๓ คือ มนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน เปรต กำเนิดทั้ง ๔ ย่อมมีได้

คาถานี้ไม่ได้แสดงถึงกำเนิดที่มีได้ในรูปภูมิ ทั้งนี้ก็เพราะว่า พวกรูปพรหมเหล่านี้เกิดขึ้นด้วยอำนาจของรูปกุศลที่ถึงฌาน ฉะนั้น จึงมีกำเนิดหลายอย่างไม่ได้ คงมีแต่โอปปาติกะกำเนิดอย่างเดียว ต่างกับพวกกามบุคคล ซึ่งมีกำเนิดหลายอย่างได้

---

* เทวภูมิ ๖ ชั้นคือ จาตุมหาราชิกภูมิ ๑, ตาวติงสภูมิ ๑, ยามาภูมิ ๑, ดุสิตาภูมิ ๑, นิมมานรติภูมิ ๑ และปรนิมมิตวสวัตติภูมิ ๑

๒ ภุมมัฏฐเทวดา เป็นเทวดาจำพวกหนึ่งในชั้นจาตุมหาราชิกภูมิ ซึ่งอาศัยอยู่ตามสถานที่ต่างๆ เช่น ภูเขา แม่น้ำ บ้าน เจดีย์ เป็นต้น (ดูรายละเอียดในมหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๑ ภูมิจตุกกะ รจนาโดย พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ)

เมื่อสรุปใจความแล้ว ผู้ที่เป็นพวกโอปปาติกะกำเนิดได้อย่างเดียวนั้น มี ๒๔ พวก คือ สัตว์นรก ๑ นิชฌามตัณหิกเปรต ๑ เทวดาที่อยู่ในจาตุมหาราชิกา ๑ (เว้นพวกภุมมัฏฐเทวดา) เทวดาที่อยู่ในเทวภูมิเบื้องบน ๕ รูปพรหม ๑๖

สำหรับมนุษย์ ภุมมัฏฐเทวดา สัตว์เดรัจฉาน อสุรกาย เปรต (เว้นนิชฌามตัณหิกเปรต) ได้กำเนิดทั้ง ๔ (ดูตารางจำแนกภูมิโดยกำเนิด ๔)

จำแนกกำเนิด ๔ โดยกัมมชกลาป ๙

๑. **พวกสังเสทชะกำเนิด** และ **โอปปาติกะกำเนิด** ทั้ง ๒ นี้ ในขณะปฏิสนธิ กัมมชกลาปทั้ง ๘ กลาป คือ จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป ฆานทสกกลาป ชิวหาทสกกลาป กายทสกกลาป ภาวทสกกลาป วัตถุทสกกลาป ย่อมเกิดได้ด้วยการกำหนดไว้อย่างมากที่สุด นี้ว่าโดยอุกกัฏฐนัย

เมื่อว่าโดยโอมกนัยแล้ว กลาปที่ขาดตกบกพร่องได้นั้นมีดังนี้ จำพวกสังเสทชะกำเนิด กัมมชกลาปขาดได้ ๔ คือ จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป ฆานทสกกลาป และภาวทสกกลาป

พวกทุคคติโอปปาติกะกำเนิด กัมมชกลาปขาดได้ ๓ คือ จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป ภาวทสกกลาป

พวกสุคติโอปปาติกะกำเนิด ที่เป็นมนุษย์ กัมมชกลาปขาดได้ ๑ คือ ภาวทสกกลาป (ข้อนี้มุ่งหมายเอาเฉพาะมนุษย์ในสมัยต้นกัปเท่านั้น ต่อจากนั้นมาไม่มี)

ส่วนพวกโอปปาติกะกำเนิด ที่เป็นเทวดาทั้งหลาย ในขณะปฏิสนธิ กัมมชกลาปย่อมเกิดได้โดยไม่มีขาดตกบกพร่อง

๒. **พวกโอปปาติกะกำเนิด** ที่เป็นรูปพรหมทั้งหลาย (เว้นอสัญญสัตตพรหม) ในขณะปฏิสนธิ กัมมชกลาป ๔ คือ จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป วัตถุทสกกลาป ชีวิตนวกกลาป ย่อมเกิดได้

๓. **พวกโอปปาติกะกำเนิด** ที่เป็นอสัญญสัตตพรหม ในขณะปฏิสนธิ กัมมชกลาปย่อมเกิดได้กลาปเดียว คือ ชีวิตนวกกลาป

๔. **พวกคัพภเสยยกะกำเนิด** ในขณะปฏิสนธิ กัมมชกลาปย่อมเกิดได้มากที่สุด (ว่าโดยอุกกัฏฐนัย) ๓ กลาป คือ กายทสกกลาป ภาวทสกกลาป วัตถุทสกกลาป

เมื่อว่าโดยโอมกนัย คือ เกิดได้อย่างน้อยที่สุด ๒ กลาป ได้แก่ กายทสกกลาป วัตถุทสกกลาป ส่วนภาวทสกกลาปนั้น อาจขาดตกบกพร่องได้ (ดูตารางจำแนกกำเนิด ๔ โดยกัมมชกลาป ๙)

แสดงกัมมชกลาปที่เกิดในปวัตติกาลโดยเฉพาะตามกำเนิด

พวกสังเสทชะกำเนิด และ **โอปปาติกะกำเนิด** ที่เกิดอยู่ในกามภูมิ ในปวัตติกาล กัมมชกลาปเกิดได้ ๑ คือ ชีวิตนวกกลาป

เมื่อรวมกัมมชกลาปที่เกิดขึ้นทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาลแล้ว มี ๘

พวกโอปปาติกะกำเนิด ที่เกิดอยู่ในรูปภูมิ ในปวัตติกาล ไม่มีกัมมชกลาปที่เกิดขึ้นโดยเฉพาะอีก คงมีแต่กัมมชกลาป ๔ [๑] สำหรับพวกอสัญญสัตตพรหม มี ๑ [๒]

พวกคัพภเสยยกะกำเนิด ในปวัตติกาล กัมมชกลาปเกิดได้ ๕ คือ จักขุทสก-ชกลาป โสตทสกกลาป ฆานทสกกลาป ชิวหาทสกกลาป ชีวิตนวกกลาป ในจำนวน ๕ กลาปนี้ กลาปที่ขาดตกบกพร่องได้ มี ๓ คือ จักขุ โสตะ ฆานะ

เมื่อรวมกัมมชกลาปที่เกิดขึ้นทั้งในปฏิสนธิ และปวัตติกาลแล้ว มี ๘ ขาดตกบกพร่องได้ มี ๔

(ดูตารางจำแนกกำเนิด ๔ โดยกัมมชกลาป ๕)

แสดงการเกิดขึ้นของกัมมชกลาปทั้ง ๕

มีจักขุทสกกลาปเป็นต้น ของพวกคัพภเสยยกะกำเนิด

ตโต ปรं ปวตฺติมฺหิ วฑฺฒมานสฺส ชนฺตุโน
จกฺขุทสกาทโย จ จตฺตาโร โหนฺติ สมฺภวา

(ปรมัตถวินิจฉัย) [๓]

ต่อจากปฏิสนธิกาลแล้ว ในปวัตติกาล กัมมชกลาปทั้ง ๔ มีจักขุทสกกลาป เป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์ที่ค่อยๆ เจริญขึ้นแล้วตามสมควรที่จะเป็นได้ ไม่จำกัดลงไปว่า อะไรเกิดก่อน อะไรเกิดทีหลัง

[๑,๒] กัมมชกลาป ๔ ของพวกรูปพรหม (เว้นอสัญญสัตตพรหม) คือ จักขุทสกกลาป, โสตทสกกลาป, วัตถุทสกกลาป และ ชีวิตนวกกลาป และกัมมชกลาป ๑ ของพวกอสัญญสัตตพรหมคือ ชีวิตนวกกลาปนั้นเกิดเป็นครั้งแรกในปฏิสนธิกาลแล้ว แม้ในปวัตติกาลก็เกิดสืบเนื่องมาได้อีก แต่ไม่มีกัมมชกลาปอื่นเกิดขึ้นโดยเฉพาะอีกในปวัตติกาล

[๓] ฉ. หน้า ๗๑ คาถาที่ ๘๐๙

จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป ฆานทสกกลาป ชิวหาทสกกลาป ทั้ง ๔ กลาปนี้เกิดขึ้นในสัปดาห์ที่ ๑๑ คือระหว่าง ๗๐ ถึง ๗๗ วัน แต่การเกิดขึ้นของกลาปทั้ง ๔ นี้ไม่ได้จำกัดลงไปว่า กลาปไหนเกิดก่อน กลาปไหนเกิดทีหลัง เพราะพระพุทธองค์ทรงแสดงลำดับแห่งกัมมชกลาปทั้ง ๙ นั้น ไม่ใช่ทรงแสดงโดยอุปปัตติกกมนัย เป็นการแสดงโดยเทสนากมนัย เช่นเดียวกับการแสดงขันธ์ ๕ และสัจจะ ๔ ดังที่กถาวัตถุอรรถกถาแสดงว่า **เสสานิ จตฺตาริ สตฺตสตฺตติ รตฺติมฺหิ ชายนฺติ** กัมมชกลาป ๔ ที่เหลือจากกายะ ภาวะ วัตถุ ชีวิตะ ย่อมเกิดขึ้นในเวลา ๗๗ วัน คือสัปดาห์ที่ ๑๑

ส่วนชีวิตนวกกลาปนั้น เกิดขึ้นในสัปดาห์แรกหลังจากปฏิสนธิจิตเป็นต้นมา คือในระหว่าง ๗ วัน

สำหรับชีวิตนวกกลาป ที่เกิดขึ้นในปวัตติกาลของพวกสังเสทชะกำเนิดและโอปปาติกะกำเนิดในกามภูมินั้น เกิดขึ้นตั้งแต่ฐีติขณะของปฏิสนธิจิตเป็นต้นมา

แสดงคาถาที่กล่าวถึงความเจริญแห่งรูป

ตั้งแต่ปฏิสนธิ จนกระทั่งถึงมีอวัยวะครบถ้วน

ปฐมํ กลลํ โหติ กลลา โหติ อพฺพุทํ
อพฺพุทา ชายเต เปสิ เปสิ นิพฺพตฺตตี ฆโน
ฆนา ปสาขา ชายนฺติ เกสา โลมา นขาปิ จ

(สคาถาวัคค ยักขสังยุตตพระบาลี)[๑]

ในสัปดาห์แรกแห่งการปฏิสนธินั้น เกิดเป็นกลลรูป คือเป็นหยาดน้ำใสเหมือนน้ำมันงา

ในสัปดาห์ที่ ๒ หลังจากกลลรูป เกิดเป็นอัพพุทรูป มีลักษณะเป็นฟองสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ

ในสัปดาห์ที่ ๓ หลังจากอัพพุทรูป เกิดเป็นเปสิรูป มีลักษณะเหมือนชิ้นเนื้อที่เหลวๆ สีแดง

ในสัปดาห์ที่ ๔ หลังจากเปสิรูป เกิดเป็นฆนรูป มีลักษณะเป็นก้อน มีสัณฐานเหมือนไข่ไก่

---

[๑] ฉ. สังยุตตนิกาย สคาถาวัคค ยักขสังยุตต์ อินทกสูตร หน้า ๒๐๘

ในสัปดาห์ที่ ๕ หลังจากฆนรูป เกิดเป็นปัญจสาขา คือ รูปนั้นแตกออกเป็นปุ่ม ๕ ปุ่ม (**ตโต ปรं**) ต่อจากนั้น คือ ระหว่างสัปดาห์ที่ ๑๒ ถึงสัปดาห์ที่ ๔๒ ผม ขน เล็บ เหล่านี้ก็ปรากฏ

แสดงการเกิดขึ้นของจิตตชรูป อุตุชรูป และอาหารชรูป

ในภพหนึ่งๆ นั้น จิตดวงแรกที่เกิดขึ้นแก่สัตว์ทั้งหลายนั้น ได้แก่ ปฏิสนธิจิต เมื่อปฏิสนธิจิตดับลงแล้ว จิตดวงที่ ๒ ที่เกิดต่อจากปฏิสนธิจิต ได้แก่ ปฐมภวังค์ **จิตตชรูป** ตั้งต้นขึ้นที่อุปปาทักขณะของปฐมภวังค์นี้ และย่อมเกิดขึ้นต่อๆ ไปทุกๆ อุปปาทักขณะของจิต ส่วนฐีติขณะและภังคักขณะของจิตนั้น จิตตชรูปไม่เกิด เพราะธรรมดาจิต เจตสิกนั้นย่อมมีกำลังอยู่ที่ตรงอุปปาทักขณะเท่านั้น

อุตุชรูป ตั้งต้นเกิดขึ้นที่ฐีติขณะของปฏิสนธิจิต และย่อมเกิดขึ้นต่อไปทุกๆ ขณะของจิต เพราะอุตุชรูปนี้เกิดขึ้นโดยอาศัยอุตุเป็นสมุฏฐาน มิใช่เกิดจากจิต เจตสิก เป็นสมุฏฐาน ฉะนั้น จึงเกิดขึ้นได้ทุกๆ ขณะของจิต

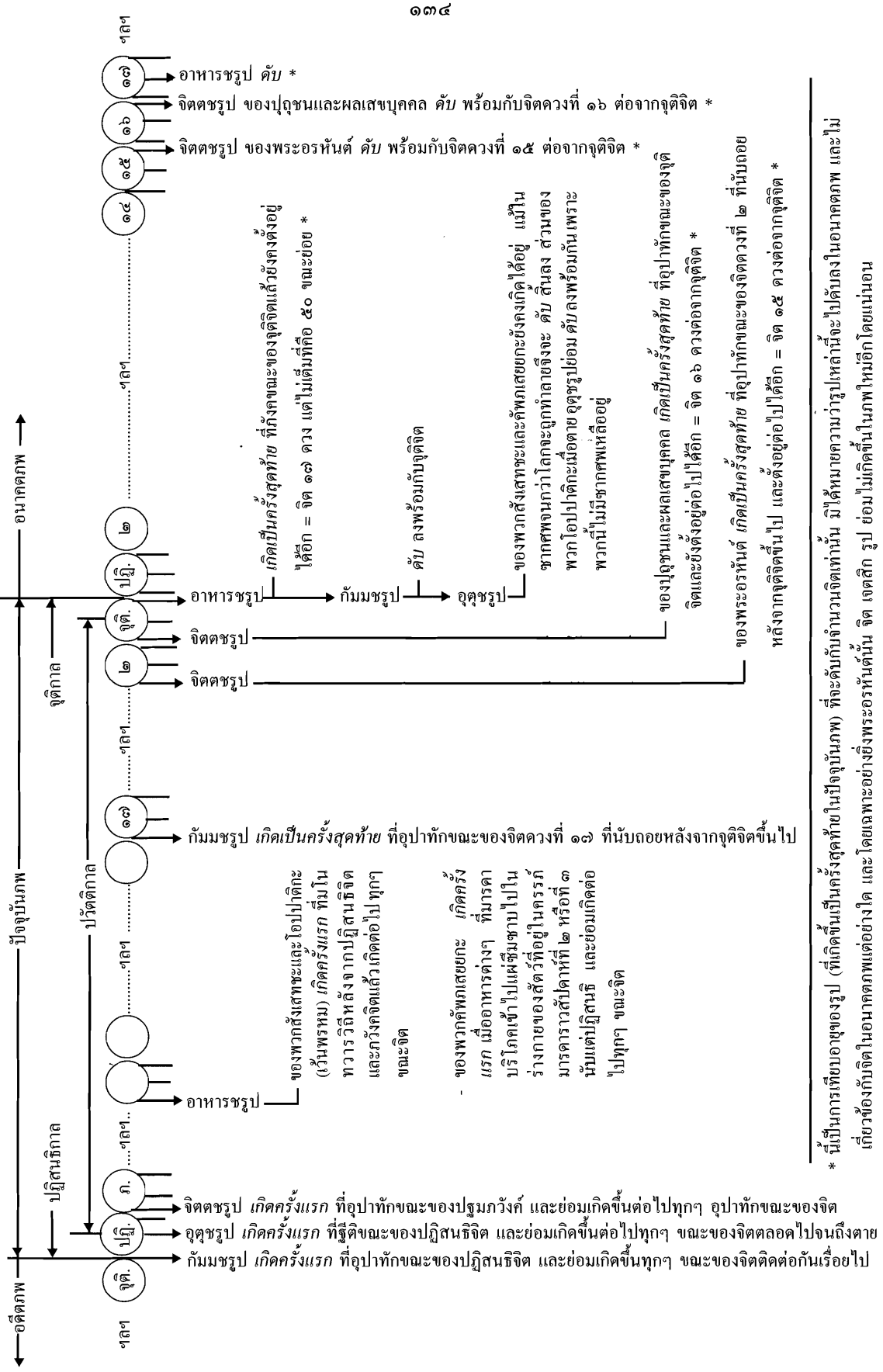
อาหารชรูป สำหรับสังเสทชะและโอปปาติกะบุคคลนั้น เมื่อปฏิสนธิขึ้นแล้ว ต่อจากนั้นก็กินอาหารได้ทันที ฉะนั้น อาหารชรูปของบุคคล ๒ จำพวกนี้ จึงตั้งต้นเกิดขึ้นที่มโนทวารวิถี ที่เกิดขึ้นหลังจากปฏิสนธิจิต และ ภวังคจิต และย่อมเกิดขึ้นต่อไปทุกๆ ขณะของจิต เพราะอาหารชรูปเกิดขึ้นโดยอาศัยอาหารเป็นสมุฏฐาน ไม่ใช่เกิดจากจิต เจตสิก เป็นสมุฏฐาน ฉะนั้น จึงเกิดขึ้นได้ทุกๆ ขณะของจิตเช่นเดียวกันกับอุตุชรูป

ส่วนอาหารชรูปที่เกิดในพวกคัพภเสยยกะบุคคล ย่อมเกิดขึ้นเมื่ออาหารต่างๆ ที่มารดาบริโภคเข้าไปนั้น แผ่ซึมซาบไปในร่างกายของสัตว์ที่อยู่ในครรภ์มารดา ระยะเวลาที่อาหารตั้งต้นแผ่ซึมซาบเข้าไปเลี้ยงร่างกายของสัตว์ที่ปฏิสนธินั้น ในสัปดาห์แรกที่ยังเป็นกลละสัตตาหะอยู่นั้น อาหารยังแผ่ไปไม่ได้ ต่อเมื่อถึงสัปดาห์ที่ ๒ หรือสัปดาห์ที่ ๓ ที่เป็นอัพพุทะสัตตาหะ และเปสิสัตตาหะ อาหารจึงจะเริ่มแผ่เข้าไปสู่ร่างกายของสัตว์นั้นได้ และเมื่ออาหารชรูปเกิดขึ้นแล้ว ย่อมเกิดต่อไปทุกๆ ขณะของจิต ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในสคาถาวัคค ยักขสังยุตตพระบาลี [๑] ว่า

ยญฺจสฺส ภุญฺชตี มาตา อนฺนं ปานญฺจ โภชนं
เตน โส ตตฺถ ยาเปติ มตุกุจฺฉิคโต นโรติ

---

[๑] ฉ. สังยุตตนิกาย สคาถาวัคค ยักขสังยุตต์ อินทกสูตร หน้า ๒๐๘

* นี้เป็นการเทียบอายุของรูป (ที่เกิดขึ้นเป็นครั้งสุดท้ายในปัจจุบันภพ) ที่จะดับกับจำนวนจิตเท่านั้น มิได้หมายความว่ารูปเหล่านี้จะไปดับลงในอนาคตภพ และไม่เกี่ยวข้องกับจิตในอนาคตภพแต่อย่างใด และโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระอรหันต์นั้น จิต เจตสิก รูป ย่อมไม่เกิดขึ้นในภพใหม่อีกโดยแน่นอน

มารดาของทารกนั้น บริโภคอาหารใดๆ จะเป็นข้าวหรือเครื่องดื่มก็ตาม ทารกที่เกิดอยู่ในครรภ์มารดา อันมีเครื่องหุ้มห่ออยู่นั้น ก็ได้อาศัยอาหารนี้ดำรงอัตตภาพให้เป็นไปอยู่ในครรภ์มารดาได้

(ดูแผนภาพแสดงการเกิดขึ้นครั้งแรก การเกิดขึ้นครั้งสุดท้าย และการดับไปของจตุชรูป)

แสดงความเป็นอยู่แห่งรูปทั้ง ๔ ในกามภูมิ ที่เหมือนกับแสงไฟ หรือกระแสน้ำ

อิจฺเจวํ ปฏิสนฺธิมุปาทาย กมฺมสมุฏฺฐานา, ทุติยจิตฺตมุปาทาย จิตฺตสมุฏฺฐานา, ติกาลมุปาทาย อุตุสมุฏฺฐานา, โอชาผรณมุปาทาย อาหารสมุฏฺฐานา เจติ จตุสมุฏฺฐานรูปกลาปสนฺตติ กามโลเก ทีปชาลา วิย, นทีโสโต วิย จ ยาวตายุกมพฺโพจฺฉินฺนา ปวตฺตติ

โดยนัยดังที่กล่าวมาแล้วนั้น กัมมชรูปย่อมเกิดตั้งแต่อุปปาทักขณะของปฏิสนธิจิต จิตตชรูปเกิดตั้งแต่อุปปาทักขณะของปฐมภวังคจิต อุตุชรูปเกิดตั้งแต่ฐีติขณะของปฏิสนธิจิต อาหารชรูปเกิดตั้งแต่ขณะที่โอชาแผ่ซึมซาบทั่วไป รวมการสืบต่อแห่งรูปกลาปที่เกิดจากสมุฏฐานทั้ง ๔ ในกามภูมิ ย่อมเกิดขึ้นไม่ขาดสายตลอดชีวิต เสมือนหนึ่งแสงไฟและกระแสน้ำ ดังนี้

แสดงความดับของรูปทั้ง ๔

๑. มรณกาเล ปน จุติจิตฺโตปริสตฺตรสมจิตฺตสฺส ติกาลมุปาทาย กมฺมชรูปานิ น อุปฺปชฺชนฺติ, ปุเรตรมุปฺปนฺนานิ จ กมฺมชรูปานิ จุติจิตฺตสมกาลเมว ปวตฺติตฺวา นิรุชฺฌนฺติ,

๒. ตโต ปรํ จิตฺตชาหารชรูปญฺจ โวจฺฉิชฺชติ,

๓. ตโต ปรํ อุตุสมุฏฺฐานรูปปรมฺปรา ยาว มตกเฬวรสงฺขาตา ปวตฺตนฺติ

๑. ส่วนเมื่อเวลาใกล้จะตาย ตั้งแต่ฐีติขณะของจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับจากจุติจิตขึ้นไป กัมมชรูปใหม่ไม่เกิดอีก และกัมมชรูปที่เกิดขึ้นที่อุปปาทักขณะของจิตดวงที่ ๑๗ นี้ ย่อมตั้งอยู่ได้จนถึงจุติจิต แล้วดับลงพร้อมกับจุติจิตนั้น

๒. ภายหลังจากกัมมชรูปดับลงแล้ว จิตตชรูป และอาหารชรูปก็ดับลง

๓. หลังจากที่ติชรูป คือ กัมมชรูป จิตตชรูป อาหารชรูปดับลงแล้ว การเกิดขึ้นติดต่อกันแห่งอุตุชรูปก็เกิดขึ้นตลอดจนถึงตาย เป็นซากศพ

อธิบาย ในบาลีข้อที่ ๑ ตั้งแต่ **มรณกาเล ปน** เป็นต้นจนถึง **นิรุชฺฌนฺติ** นั้น อธิบายว่า กัมมชรูปเมื่อเริ่มเกิดตั้งแต่อุปปาทักขณะของปฏิสนธิจิตแล้ว ก็เกิดขึ้นติดต่อกันเรื่อยๆไป ไม่ขาดสายทุกๆ ขณะของจิต ตลอดเวลาที่สัตว์นั้นยังมีชีวิตอยู่ จนกระทั่งสัตว์นั้นตายลง และในเวลาที่สัตว์นั้นใกล้จะตาย กัมมชรูปเกิดเป็นครั้งสุดท้ายที่อุปปาทักขณะของจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป แล้วก็ไม่เกิดอีกต่อไป ส่วนกัมมชรูปที่เกิดขึ้นเป็นครั้งสุดท้ายนั้น เมื่อมีอายุเทียบเท่ากับ ๑๗ ขณะของจิตครบแล้ว ก็ย่อมดับลง ฉะนั้น กัมมชรูปนี้จึงดับลงพร้อมๆ กันกับจุติจิต

ในการที่กัมมชรูปเกิดเป็นครั้งสุดท้าย ที่อุปปาทักขณะของจิตดวงที่ ๑๗ นั้น ก็เพราะว่า ธรรมดาอายุของรูปหนึ่งๆ นั้นมีอายุเท่ากับจิต ๑๗ ขณะแล้วก็ดับลง และจุติจิตกับกัมมชรูปก็จะต้องดับลงพร้อมกัน จึงจะเรียกว่า สัตว์นั้นตาย จุติจิตเกิดขึ้นแล้วดับไปก่อนกัมมชรูปนั้นมีไม่ได้เลย ถ้ากัมมชรูปยังไม่ดับ จุติจิตก็ย่อมไม่เกิด นี้เป็นไปตามสภาวะ ไม่มีสิ่งหนึ่งสิ่งใดบังคับได้ ด้วยเหตุนี้การเกิดขึ้นครั้งสุดท้ายของกัมมชรูป จึงต้องเกิดที่อุปปาทักขณะของจิตดวงที่ ๑๗ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไปดังกล่าวแล้ว

ในบาลีข้อที่ ๒ ที่ว่า **ตโต ปรं** เป็นต้น จนถึง **โวจฺฉิชฺชติ** นั้น อธิบายว่านอกจากจุติจิตของพระอรหันต์แล้ว จุติจิตของปุถุชน และพระเสกขบุคคลทั้งหลายนั้นย่อมทำให้จิตตชรูปเกิดขึ้นได้ ฉะนั้น การเกิดขึ้นเป็นครั้งสุดท้ายของจิตตชรูปจึงเกิดขึ้นที่อุปปาทักขณะของจุติจิต สำหรับพระอรหันต์นั้น จิตตชรูปเกิดเป็นครั้งสุดท้าย ที่อุปปาทักขณะของจิตดวงที่ ๒ ที่นับถอยหลังจากจุติจิตขึ้นไป ข้อนี้แสดงให้เห็นได้ว่า แม้จุติจิตจะดับลงแล้ว คือผู้นั้นตายแล้วก็ตาม จิตตชรูปก็ยังคงตั้งอยู่ต่อไปได้อีกเล็กน้อย คือสำหรับปุถุชนหรือพระเสกขบุคคลเมื่อตายแล้ว จิตตชรูปยังคงตั้งอยู่ต่อไปได้อีกเท่ากับจิต ๑๖ ดวง จึงดับลง ส่วนพระอรหันต์เมื่อปรินิพพานแล้ว จิตตชรูปยังคงตั้งอยู่ต่อไปได้อีกเท่ากับจิต ๑๕ ดวง แล้วก็ดับลง **ที่กล่าวดังนี้ กล่าวตามสภาวะความเป็นไปแห่งนามวิถีและรูปวิถีเท่านั้น ถ้ากล่าวโดยโวหารแล้ว กล่าวได้ว่า เมื่อตายแล้วจิตตชรูปก็ดับไปพร้อมกันด้วย ทั้งนี้ก็เพราะว่าเวลาที่เทียบเท่ากับจิต ๑๕ ดวง หรือ ๑๖ ดวงนี้ ยังไม่ได้เท่ากับเศษหนึ่งส่วนร้อยของ ๑ วินาที**

สำหรับอาหารชรูปที่กล่าวไว้ว่า เกิดขึ้นทุกๆ ขณะของจิตนั้น เมื่อถึงภังคักขณะของจุติจิต อาหารชรูปก็ยังเกิดขึ้นได้เป็นครั้งสุดท้าย และเมื่อจุติจิตดับลงแล้ว หมายถึงผู้นั้นตายแล้ว สำหรับในกามบุคคล อาหารชรูปที่เกิดขึ้นเป็นครั้งสุดท้าย ยังคงตั้งอยู่ได้อีกเท่ากับจิต ๑๗ ดวง แต่ไม่เต็มที่ คือเท่ากับ ๕๐ ขณะเล็กเท่านั้น

ส่วนพรหมทั้งหลายนั้น ไม่มีอาหารชรูปเกิดอยู่แล้ว ฉะนั้น จึงไม่ต้องกล่าว

ในบาลีข้อที่ ๓ ที่ว่า **ตโต ปรๆ** เป็นต้น จนถึง **กเฬวรสงฺขาตา ปวตฺตนฺติ** ซึ่งมีข้อความว่า การเกิดขึ้นติดต่อกันแห่งอุตุชรูปนั้น เกิดขึ้นตลอดจนถึงตายเป็นซากศพนั้น อธิบายว่า อุตุชรูปนี้เกิดขึ้นได้เรื่อยๆ ตลอดไป แม้ว่าสัตว์นั้นจะตายแล้วก็ตาม อุตุชรูปก็ยังคงเกิดได้อยู่ ซากศพของสัตว์นั้นก็ยังคงมีอุตุชรูปเกิดอยู่ แม้ซากศพจะกลายเป็นกระดูกหรือขี้เถ้า หรือกลายเป็นดินก็ตาม อุตุชรูปก็ยังคงเกิดอยู่เช่นเดียวกัน เพราะอุตุชรูปนี้เกิดได้ตลอดไปจนกระทั่งถึงโลกถูกทำลาย จึงจะดับสิ้นลง ที่กล่าวมานี้หมายเอาอุตุชรูปของสัตว์พวกสังเสทชะกำเนิดและคัพภเสยยกะกำเนิด สำหรับอุตุชรูปของพวกโอปปาติกะกำเนิด ซึ่งได้แก่ สัตว์นรก เปรต อสุรกาย เทวดา พรหม เหล่านี้ เมื่อตายลงแล้ว อุตุชรูปย่อมดับลงพร้อมกัน เพราะพวกที่เป็นโอปปาติกะกำเนิดนี้ เมื่อตายลงไม่มีซากศพเหลืออยู่ เหมือนกับดวงไฟที่ดับไป (ดูแผนภาพแสดงการเกิดขึ้นครั้งแรก การเกิดขึ้นครั้งสุดท้ายและการดับไปของจตุชรูป)

คาถาที่แสดงถึงความวนเวียนอยู่ในวัฏฏสังสารของรูป

อิจฺเจวํ มตสตฺตานํ ปุนเทว ภวนฺตเร
ปฏิสนฺธิมุปาทาย ตถา รูปี ปวตฺตติ

ในสันดานแห่งสัตว์ทั้งหลายที่ตายจากโลกนี้แล้ว รูปทั้ง ๔ ย่อมเกิดอีกในภพใหม่ตั้งแต่ปฏิสนธิจิตเป็นต้นไป ทำนองเดียวกันกับภพนี้ ดังที่ได้บรรยายมาแล้ว

จบ รูปปวัตติกกมนัย

ปัญหาในรูปปรมัตถ์

๑. การแสดงรูปปรมัตถ์นี้ แบ่งออกเป็นกี่นัย คืออะไรบ้าง? และให้แสดงความหมายของนัยนั้นๆ มาด้วย

๒. รูปมีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง? ให้แสดงชื่อของรูปเหล่านั้นตามลำดับโดยเฉพาะๆ

๓. รูป ๒๘ นั้น เมื่อจัดเป็นประเภทใหญ่แล้ว มีเท่าใด คืออะไรบ้าง และเมื่อจัดเป็นประเภทเล็ก จะมีเท่าใด คืออะไรบ้าง?

๔. ให้จำแนกรูป ๒๘ โดยเป็นปรมัตถ์แท้และเทียม และให้แสดงความหมายของชื่อรูปดังต่อไปนี้ สภาวรูป อสภาวรูป สลักขณรูป อสลักขณรูป นิปผันนรูป อนิปผันนรูป รูปรูป อรูปรูป สัมมสนรูป อสัมมสนรูป

๕. ให้อธิบายความหมายของคำว่า มหาภูตรูป และอุปาทายรูป และให้แสดงองค์ธรรมของรูปดังต่อไปนี้ :- **ปถวี อาโป เตโช วาโย จักขุปสาท รูปารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ อิตถีภาวะ ชีวิต กายวิญญัติ ลหุตา อุปจยะ อนิจจตา**

๖. ให้แสดงที่เกิดของรูป ๒๘ ในร่างกายของสัตว์

๗. ให้แสดงสภาวลักขณะของรูปดังต่อไปนี้โดยสังเขป :- ปถวี อาโป เตโช วาโย และอาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ แบ่งออกเป็นกี่อย่าง คืออะไรบ้าง?

๘. ให้แสดงวจนัตถะและอธิบายของรูปดังต่อไปนี้ :- **จักขุปสาท โสตปสาท ฆานปสาท ชิวหาปสาท กายปสาท**

๙. เพราะเหตุใด สีต่างๆ จึงชื่อว่า รูปารมณ์ และกลิ่นต่างๆ จึงชื่อว่าคันธารมณ์ ?

๑๐. ให้แสดงวจนัตถะและอธิบายใน ภาวรูปทั้ง ๒ หทยรูป ๑ ชีวิตรูป ๑ อาหารรูป ๑ ปริจเฉทรูป ๑

๑๑. วิญญัติรูป ๒ เมื่อแบ่งออกแล้วมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? ให้แสดงความหมายด้วย และให้แปลวจนัตถะดังต่อไปนี้

กาเยน วิญฺญตฺติ = กายวิญฺญตฺติ
วิเสโส อากาโร = วิกาโร
ลหุโน ภาโว = ลหุตา
รูปสฺส ลหุตา = รูปลหุตา
ลกฺขียนฺติ วินิจฺฉียนฺติ ธมฺมา อิเม สงฺขตาติ เอเตนาติ = ลกฺขณํ

๑๒. รูป ๒๘ นั้น เมื่อเรียกชื่อตามสภาวะแล้ว มีกี่ชื่อ คืออะไรบ้าง? และให้แสดงความหมายของชื่อนั้นๆ ด้วย

๑๓. อัชฌัตติกรูป วัตถุรูป ทวารรูป อินทรียรูป โอฬาริกรูป ที่เกิดได้ในศีรษะของท่านนั้น มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ? ให้แสดงโดยเฉพาะๆ

๑๔. ให้จำแนกรูป ๒๘ โดยโอฬาริกรูป กับ สุขุมรูป อุปาทินนรูป กับ อนุปาทินนรูป อวินิพโภครูป กับวินิพโภครูป

๑๕. ให้จำแนกทวารรูป ๗ โดยอุปปัตติทวาร และ กัมมทวาร พร้อมด้วยอธิบาย

๑๖. โคจรัคคาหกรูป หมายความว่ากระไร? และให้จำแนกโคจรัคคาหกรูป เหล่านั้น โดยอสัมปัตตโคจรัคคาหกรูป และสัมปัตตโคจรัคคาหกรูป พร้อมด้วยอธิบาย

๑๗. ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗ รวม ๑๒ นี้ ชื่อว่า สัปปฏิฆรูป นั้นหมายความว่ากระไร ให้อธิบาย และอินทริยรูป หมายความว่ากระไร มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง? ให้อธิบาย และยกตัวอย่างมาให้เห็นสัก ๑ รูป

๑๘. ให้อธิบายในอวินิพโภครูป กับวินิพโภครูป ตามความเข้าใจของท่านให้ถูกต้องตามหลัก

๑๙. ให้แสดงรูปดังต่อไปนี้

ก. รูปที่เป็นอินทริยรูปได้ แต่เป็นสุขุมรูปไม่ได้

ข. รูปที่เป็นสุขุมรูปได้ แต่เป็นอินทริยรูปไม่ได้

ค. รูปที่เป็นอินทริยรูป และ สุขุมรูปได้ทั้ง ๒

ง. รูปที่เป็นอินทริยรูป และ สุขุมรูปไม่ได้ทั้ง ๒

จ. รูปที่เป็นอุปาทินนรูปได้ แต่เป็นวินิพโภครูปไม่ได้

ฉ. รูปที่เป็นวินิพโภครูปได้ แต่เป็นอุปาทินนรูปไม่ได้

ช. รูปที่เป็นอุปาทินนรูป และ วินิพโภครูปได้ทั้ง ๒

ซ. รูปที่เป็นอุปาทินนรูป และ วินิพโภครูปไม่ได้ทั้ง ๒

๒๐. ให้แสดงจำนวนของ กรรม จิต อุตุ อาหาร ที่สามารถทำให้รูปเกิดขึ้นได้ และ กรรม จิต ที่ไม่สามารถทำให้รูปเกิดขึ้นได้นั้น ได้แก่กรรมชนิดไหน และจิตชนิดไหน? ให้อธิบายโดยเฉพาะๆ

๒๑. รูปที่เกิดจากเจตสิกที่ดับไปแล้วก็มี รูปที่เกิดจากเจตสิกที่เกิดขึ้นใหม่ก็มี รูป ๒

พวกนี้เป็นรูปชนิดไหน และทำไมรูปเหล่านี้พระพุทธองค์จึงไม่ทรงเรียกว่า เจตสิกชรูป? ให้อธิบาย

๒๒. โอชาที่ทำให้อาหารชรูปเกิดขึ้นนั้น มีกี่ชนิด คืออะไรบ้าง และโอชาชนิดไหนที่ทำให้อาหารชรูปเกิดโดยตรง ชนิดไหนที่เป็นเพียงแต่ช่วยอุปถัมภ์?

๒๓. ให้แปลในคาถาดังต่อไปนี้

อฏฺฐารส ปนฺนรส เตรส ทฺวาทสาติ จ
กมฺมจิตฺโตตุกาหาร ชานิ โหนฺติ ยถากฺกมํ

และให้จำแนกกัมมชรูป ๑๘ โดย อัชฌัตติกรูป วัตถุรูป ทวารรูป อินทริยรูป โอฬาริกรูป

๒๔. ให้จำแนกรูปดังต่อไปนี้โดยสมุฏฐานทั้ง ๔

ก. สุขุมรูป ๑๖

ข. เอกสมุฏฐานิกรูป ๑๑

ค. ทวิสมุฏฐานิกรูป ๒

ง. ติสมุฏฐานิกรูป ๓

จ. จตุสมุฏฐานิกรูป ๙

๒๕. ลักขณรูปทั้ง ๔ นั้น ท่านกล่าวว่า ไม่ได้เกิดจากสมุฏฐานอย่างหนึ่งอย่างใด เมื่อเป็นเช่นนี้ จะกล่าวได้ไหมว่า ลักขณรูปทั้ง ๔ นี้ เกิดขึ้นโดยพระเจ้าเป็นผู้สร้าง? ให้อธิบายตามความเข้าใจของท่านให้ถูกต้อง

๒๖. อุตุชรูป ๔ อย่าง ที่เกิดอยู่ในร่างกายของท่านนั้น คืออะไร? ให้แสดงความหมายของอุตุชรูปนั้นๆ ด้วย

๒๗. ให้แสดงจิตที่ทำให้จิตตชรูปเกิดได้ดังต่อไปนี้

๑) จิตตชรูปสามัญ

๒) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการหัวเราะ

๓) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการร้องไห้

๔) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวอิริยาบถน้อย

๕) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับการพูด

๖) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔

๗) จิตตชรูปที่เกี่ยวกับอิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ตั้งมั่น

๒๘. ให้แสดงจิตตชรูปที่เกิดจากจิตดังต่อไปนี้

โลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒ มโนทวาราวัชชนจิต ๑ หสิตุปปาทจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ รูปาวจรกุศลจิต ๕ (เว้นอภิญญา) รูปาวจรวิปากจิต ๕ อภิญญาจิต ๒ อรูปาวจรกริยาจิต ๔ ผลจิต ๔

๒๙. ให้จำแนกโสมนัสสหคตจิต ๑๓ ที่ทำให้การหัวเราะเกิดโดยบุคคล ๓ จำพวก

๓๐. คำว่า กลาป หมายความว่ากระไร และ รูปกลาป มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง ? ให้ยกหลักฐานแสดงด้วย

๓๑. ทำไมพระอนุรุทธาจารย์จึงกล่าวว่า รูปที่เป็นรูปกลาปเดียวกันนั้นจะต้องพร้อมด้วยองค์ ๓ ที่เรียกว่า สหวุตติ จะมากกว่า ๓ หรือน้อยกว่า ๓ ไม่ได้หรือ ? ให้อธิบาย

๓๒. รูปอื่นๆ เป็นองค์กลาปได้ แต่ทำไมปริจเฉทรูป และลักขณรูป ๔ จึงเป็นองค์กลาปไม่ได้ ? ให้อธิบาย และยกหลักฐานแสดงด้วย

๓๓. ให้แสดงกัมมชลาป ๙ โดยลำดับ พร้อมด้วยความหมาย และองค์ธรรม

๓๔. ในคนหนึ่งๆ มีกัมมชลาปเกิดได้อย่างมากที่สุดเท่าใด และอิตถีภาวทสกกลาป กับ ปุริสภาวทสกกลาป ทั้ง ๒ นี้ เกิดขึ้นในคนๆ เดียวกันได้หรือไม่? ให้อธิบาย และจงจำแนกร่างกายทั้ง ๓ ส่วนนั้น โดยกัมมชกลาป

๓๕. ให้แสดงชื่อของจิตตชกลาป ๘ ตามลำดับ และให้อธิบายในสัททนวกกลาป และ สัททลหุตาทิทวาทสกกลาป

๓๖. ตั้งแต่คอลงมาจนถึงสะดือ มีจิตตชกลาปเกิดได้เท่าใด คืออะไรบ้าง และจิตตชกลาปทั้ง ๘ นั้น ได้แก่รูปพวกไหน มีจำนวนเท่าใด คืออะไรบ้าง?

๓๗. อุตุชรูป ๑๓ เมื่อจัดเป็นรูปกลาปแล้ว ได้จำนวนกลาปเท่าใด คืออะไรบ้าง? และจงจำแนกอุตุชกลาปเหล่านั้นโดยการเกิดขึ้นภายในและภายนอก

๓๘. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่าง เสียงร้องเพลง และเสียงดนตรี และระหว่างจิตตชสุทธัฏฐกกลาป กับ อุตุชสุทธัฏฐกกลาป

๓๙. อาหารชกลาป ทั้ง ๒ นั้น เกิดภายนอกสัตว์ได้หรือไม่? ให้อธิบายตามความเข้าใจของท่านให้ถูกต้องตามหลัก

๔๐. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้

อฏฺฐวีสติ กาเมสุ โหนฺติ เตวีส รูปิสุ
สตฺตรเสวสญฺญีนำ อรูเป นตฺถิ กิญฺจิปิ

๔๑. ท่านกล่าวว่า กัมมชกลาป ที่เกิดได้ในรูปพรหม มีเพียง ๔ คือ จักขุทสกกลาป โสตทสกกลาป วัตถุทสกกลาป ชีวิตนวกกลาป เมื่อเป็นเช่นนี้ในศีรษะของรูปพรหมนั้น ก็มีแต่ ตา กับ หู เท่านั้น ไม่มี จมูก ลิ้น เช่นนั้นหรือ และในการที่รูปพรหม มี ตา และหู เกิดได้นั้น เพราะเหตุใด ? ให้อธิบาย

๔๒. รูปที่เกิดอยู่ในอสัญญสัตตพรหมนั้น มีกี่ชนิด รูปที่เกิดอยู่ในร่างกายของท่าน มีกี่ชนิด คืออะไรบ้าง และรูปที่เกิดจากกรรม เมื่อนับโดยพิสดารแล้ว มีจำนวนเท่าใด อะไรบ้าง และให้แสดงรูปที่เกิดในกามภูมิโดยพิสดาร

๔๓. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้

สทฺโท วิกาโร ชรตา มรณญฺโจปปตฺติยำ
น ลพฺภนฺติ ปวตฺเต ตุ น กิญฺจิปิ น ลพฺภติ

๔๔. รูปที่เกิดในขณะปฏิสนธินั้น ได้แก่รูปชนิดไหน มีจำนวนเท่าใด อะไรบ้าง? และให้จำแนกกัมมชกลาปที่เกิดขึ้นในขณะปฏิสนธิของสังเสทชะกำเนิด คัพภเสยยกะกำเนิด และโอปปาติกะกำเนิดในรูปภูมิ (เว้นอสัญญสัตตะ)

๔๕. กัมมชกลาปที่ขาดตกบกพร่องได้แก่ผู้ที่เป็นสังเสทชะกำเนิด และคัพภเสย-ยกะกำเนิดนั้น ได้แก่กัมมชกลาปไหน? และให้แสดงเวลาที่ ตา หู จมูก ลิ้น ชีวิตนวกกลาปที่เกิดขึ้นแก่ร่างกายของท่าน

๔๖. สัตว์ที่เกิดขึ้นโตทีเดียวได้แน่นอนนั้น มีกี่พวก คืออะไรบ้าง? และให้แสดงความเจริญแห่งร่างกายของท่านตามลำดับ นับตั้งแต่ปฏิสนธิขณะเป็นต้นมาจนถึงมีอวัยวะครบถ้วน

๔๗. ให้แสดงการเกิดขึ้นครั้งแรก และการเกิดขึ้นครั้งสุดท้ายของรูป ดังต่อไปนี้ กัมมชรูป จิตตชรูป อุตุชรูป อาหารชรูป

๔๘. รูปทั้ง ๔ มีกัมมชรูปเป็นต้น ที่เกิดอยู่ในร่างกายของท่านจะดับเวลาไหน ให้แสดงโดยเฉพาะๆ และท่านอรรถกถาจารย์ ฎีกาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่าในมนุษย์ภูมิ กินอาหารครั้งหนึ่งแล้วอยู่ไปได้ ๗ วัน ในเทวภูมินั้นกินอาหารครั้งหนึ่งแล้วอยู่ไปได้ ๑ เดือน หรือ ๒ เดือน แต่พระอนุรุทธาจารย์กล่าวว่า มนุษย์ไม่ได้กินอาหารก็อยู่ไปได้ตลอด ๗ เดือน หรือ ๑๐ เดือน ก็มี อยากทราบว่า มนุษย์ชนิดนี้ได้แก่มนุษย์จำพวกไหน อยู่ได้โดยอาศัยอะไร?

๔๙. ให้อธิบายในบาลีทั้ง ๒ ข้อ ต่อไปนี้

๑) **มรณกาเล ปน จุติจิตฺโตปริสตฺตรสมจิตฺตสฺส ฐิติกาลมุปาทาย กมฺมช รูปานิ น อุปฺปชฺชนฺติ, ปุเรตรมุปฺปนฺนานิ จ กมฺมชรูปานิ จุติจิตฺตสมกาลเมว ปวตฺติตฺวา นิรุชฺฌนฺติ**

๒) **ตโต ปรํ จิตฺตชาหารชรูปญฺจ โวจฺฉิชฺชติ**

๕๐. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้ และใน ๓๑ ภูมิ ทั้งหมดจะเป็นไปตามคาถานี้ได้หรือไม่? ให้อธิบาย

อิจฺเจวํ มตสตฺตานํ ปุนเทว ภวนฺตเร
ปฏิสนฺธิมุปาทาย ตถา รูปํ ปวตฺตติ

๕๑. จงแสดงภาพรูปปรมัตถ์ ๒๘ มาโดยลำดับ

จบปัญหาในรูปปรมัตถ์

ปริจเฉทที่ ๖ นิพพานปรมัตถ์

ปทมจฺจุตมจฺจนฺตํ อสงฺขตมนุตฺตรํ
นิพฺพานมิติ ภาสนฺติ วานมุตฺตา มเหสโย

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายผู้แสวงหาซึ่งคุณอันยิ่งใหญ่ คือ ศีลขันธ์ สมาธิขันธ์ ปัญญาขันธ์ ผู้พ้นแล้วจากตัณหาเครื่องร้อยรัด ย่อมกล่าวสภาวธรรมชนิดหนึ่งที่เข้าถึงได้ มีอยู่โดยเฉพาะ ไม่เกี่ยวด้วยสังขตธรรม ไม่มีความตาย และก้าวล่วงไปจากขันธ์ ๕ เสียได้ ไม่ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นธรรมที่ประเสริฐสุดนั้นว่า **นิพพาน**

อธิบายในคาถาข้อนี้ว่า พระอนุรุทธาจารย์พรรณนาคุณของพระนิพพานและแสดงให้รู้ว่า นิพพานนั้นคืออะไร

การพรรณนาคุณของพระนิพพานในคาถานี้ มีอยู่ ๕ บท คือ **ปทํ** บทหนึ่ง **อจฺจุตํ** บทหนึ่ง **อจฺจนฺตํ** บทหนึ่ง **อสงฺขตํ** บทหนึ่ง **อนุตฺตรํ** บทหนึ่ง รวมเป็น ๕ บทเหล่านี้เป็นสภาพของพระนิพพาน ฉะนั้น ธรรมใดมีสภาพ ๕ อย่างดังกล่าวนี้แล้ว ธรรมนั้นแหละชื่อว่า พระนิพพาน ตามคำกล่าวของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย

คำว่า **ปทํ** แปลว่า ส่วนหนึ่ง หมายความว่า สภาวธรรมชนิดหนึ่งที่เข้าถึงได้ มีอยู่โดยเฉพาะ ไม่เกี่ยวด้วยสังขตธรรม ได้แก่ พระนิพพาน

คำว่า **อจฺจุตํ** แปลว่า ธรรมที่ไม่ตาย หมายความว่า ไม่มีเกิด ไม่มีตาย เพราะความตายจะมีได้ก็ต้องมีความเกิด เมื่อไม่มีความเกิดแล้วความตายก็มีไม่ได้ ได้แก่ พระนิพพาน

คำว่า **อจฺจนฺตํ** แปลว่า ธรรมที่ก้าวล่วงขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีต และอนาคต ได้แก่ พระนิพพาน หมายความว่า พระนิพพานนั้นก้าวล่วงจากขันธ์ ๕ ที่ดับไปแล้ว คือ ปุพพันตขันธ์ และก้าวล่วงขันธ์ ๕ ที่จะเกิดข้างหน้า คือ อปรันตขันธ์ แม้ว่าไม่ได้แสดงการก้าวล่วงขันธ์ ๕ ที่เป็นปัจจุบันก็จริง แต่เมื่อได้แสดงความก้าวล่วงจากขันธ์ ๕ ที่เป็นอดีต และอนาคตแล้ว การแสดงการก้าวล่วงจากขันธ์ ๕ ที่เป็นปัจจุบันก็สำเร็จไปด้วย เพราะถ้าขันธ์ ๕ ที่เกิดไปแล้ว และที่จะเกิดต่อไปข้างหน้าไม่มีแล้ว ขันธ์ ๕ ที่กำลังเกิดก็มีไม่ได้ อุปมาเหมือนมีคนพูดว่า เราไม่เคยเห็นเลือดที่ในตัวปู และต่อไปข้างหน้าก็จะไม่แลเห็นเช่นเดียวกัน การพูดเช่นนี้ก็หมายความว่า ในปัจจุบันนี้เขาไม่แลเห็นนั้นเอง

ขันธ์ ๕ ที่เป็นปัจจุบันนี้แหละ เป็นอนาคตขันธ์ของขันธ์ ๕ ที่ล่วงไปแล้วและจะเป็นอดีตขันธ์ของขันธ์ ๕ ที่จะเกิดต่อไปข้างหน้าอีก ฉะนั้น จึงไม่จำเป็นต้องแสดงการ

ก้าวล่วงจากปัจจุบันขันธ์โดยเฉพาะ และเป็นที่รู้ได้ว่าพระนิพพานนี้ เป็นธรรมที่พ้นจากกาล ทั้ง ๓ เรียกว่า **กาลวิมุต** และเป็นธรรมที่พ้นจากขันธ์ ๕ เรียกว่า **ขันธวิมุต**

คำว่า **อสงฺขตำ** แปลว่า ธรรมที่ไม่ได้ถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง ได้แก่ พระนิพพาน หมายความว่า พระนิพพานนี้เป็นธรรมที่ไม่ใช่จิต เจตสิก รูป เพราะธรรมดา จิต เจตสิก รูป เหล่านี้ เกิดขึ้นได้ก็โดยมีปัจจัย ๔ คือ กรรม จิต อุตุ อาหาร อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือ ๒-๓-๔ เป็นผู้ปรุงแต่ง เรียกว่า **สังขตธรรม**

เมื่อพูดโดยสามัญแล้วคำว่า **อสังขตธรรม** ก็ได้แก่ บัญญัติด้วยเหมือนกัน แต่สำหรับในที่นี้แสดงแต่เฉพาะปรมัตถธรรม ซึ่งเป็นธรรมที่มีจริงๆ ฉะนั้น อสังขตธรรมในที่นี้จึงหมายเอาพระนิพพานเท่านั้น

คำว่า **อนุตฺตรำ** แปลว่า เป็นธรรมที่ประเสริฐ ได้แก่ พระนิพพาน หมายความว่า ธรรมอื่นๆ ที่จะประเสริฐกว่าพระนิพพานนั้นไม่มีเลย

เมื่อว่าโดยส่วนรวมแล้ว **อนุตตรธรรม** ก็ได้แก่ โลกุตตรจิตและเจตสิก ๓๖ นิพพาน แต่สำหรับในที่นี้หมายเอาพระนิพพานอย่างเดียว ก็เพราะคาถาที่กล่าวไว้ข้างต้นนั้น แสดงถึงเรื่องพระนิพพานอย่างเดียว

แสดงวจนัตถะ และอธิบายในคำว่า นิพพาน

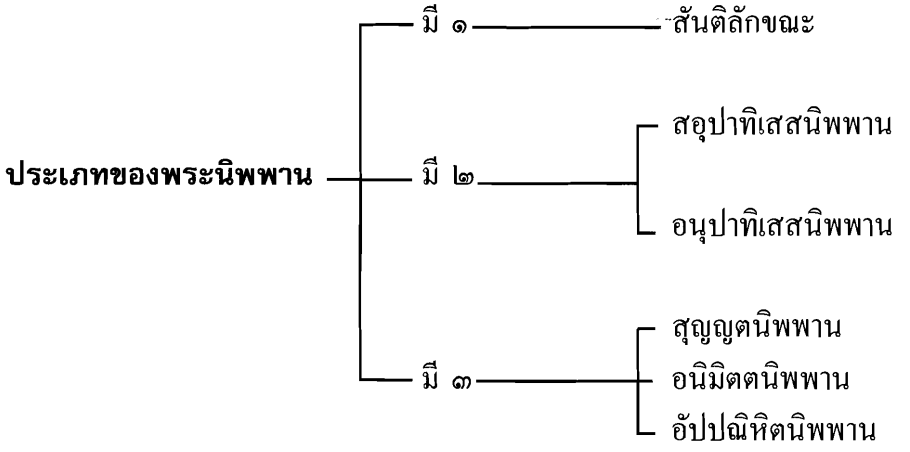
คำว่า **นิพพาน** เมื่อแยกออกแล้วมี ๒ บท คือ **นิ + วาน**, **นิ** แปลว่า พ้น **วาน** แปลว่า ธรรมที่เป็นเครื่องเกี่ยวโยงไว้ หมายถึง ตัณหา เมื่อรวม ๒ บทเข้ากันแล้วเป็น **นิวาน** แปลว่า ธรรมที่พ้นจากเครื่องเกี่ยวโยง หมายถึงพ้นจากตัณหา ดังมีวจนัตถะแสดงว่า

วินติ สำสิพฺพตีติ = วานำ ธรรมชาติใดย่อมเป็นผู้เกี่ยวไว้ ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า **วาน** ได้แก่ **ตัณหา วานโต นิกฺขนฺตนฺติ** = นิพฺพานำ ธรรมชาติใดย่อมพ้นจากเครื่องเกี่ยวโยง คือตัณหา ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า นิพพาน

ธรรมดาสัตว์ทั้งหลายที่เกิดอยู่ในโลกนี้ ความเกิดและความตายในคนหนึ่งๆ ที่ผ่านมาแล้วนั้นมากมายจนไม่สามารถจะคำนวณได้ว่า เคยเกิดเคยตายมาแล้วเท่าไร และต่อไปข้างหน้า ความเกิดและความตายก็จะมีต่อไปเรื่อยๆ กำหนดไม่ได้ว่าจะสิ้นสุดลงเมื่อไร ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะอาศัยตัณหา คือความพอใจ ติดใจ ต้องการในอารมณ์ต่างๆ นั้นเอง เป็นผู้เกี่ยวสัตว์ไว้ไม่ให้หลุดพ้นจากความเกิดและความตายไปได้ เหมือนหนึ่งช่างเย็บผ้าที่เอาผ้าหลายๆ ชิ้นมาเย็บให้ติดต่อกันฉันใด ตัณหาก็เปรียบได้เหมือนกับช่างเย็บผ้า คือเกี่ยวสัตว์ในภพเก่าให้ติดต่อกันกับภพใหม่เรื่อยๆ ไป ด้วยเหตุนี้แหละตัณหาจึงได้ชื่อว่า **วาน**

สำหรับพระนิพพานนั้น เป็นธรรมชาติที่พ้นจากตัณหาไปแล้ว ฉะนั้น จึงชื่อว่า **นิวาน** คำว่า **วาน** เป็นชื่อของธรรมที่ไม่ดี แต่เมื่อมีคำว่า **นิ** ประกอบอยู่ข้างหน้าแล้วก็กลายเป็นชื่อของธรรมที่ดีที่สุดไป เช่นเดียวกับผู้ที่ได้ชื่อว่า **พระขีณาสพ** คำว่า **ขีณาสพ** นี้ เมื่อแยกออกแล้วได้ ๒ บท คือ **ขีณ + อาสว, ขีณ** = หมด **อาสว** = ธรรมที่ไหลไปได้ใน ๓๑ ภูมิ ได้แก่ โลภะ ทิฏฐิ โมหะ ชื่ออาสวะเป็นชื่อที่ไม่ดี แต่เมื่อเอาคำว่า **ขีณะ** เติมลงข้างหน้าแล้ว กลายเป็นสิ่งที่ดีไป ว่าโดยบุคคล ได้แก่พระอรหันต์ทั้งหลายมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น ดังนี้

แสดงประเภทของพระนิพพาน

นิพพาน มี ๑

พระนิพพาน เมื่อว่าโดยสภาวลักขณะแล้วมีอย่างเดียว คือ สันติลักขณะ หมายถึง สงบจากกิเลสและขันธ์ ๕ ทั้งหลาย ที่กล่าวว่าพระนิพพานว่าโดยสภาวลักขณะของตนแล้วมีอยู่อย่างเดียวนั้น ไม่เหมือนกับวัตถุสิ่งของที่มีสิ่งเดียว แต่มีเจ้าของหลายๆ คน ฉะนั้น จะใช้สิ่งของนั้นพร้อมๆ กันไม่ได้ จำเป็นจะต้องผลัดกันใช้ทีละคน ส่วนพระนิพพานหาเป็นเช่นนั้นไม่ พระอรหันต์ทั้งหลาย เมื่อปรินิพพานแล้ว ย่อมได้เข้าถึงสันติสุขด้วยกันทั้งสิ้น แสดงให้เห็นว่า นิพพาน คือ สภาพสันติสุขนี้นับไม่ถ้วน แล้วแต่จำนวนพระอรหันต์ที่ปรินิพพานไปแล้ว

นิพพาน มี ๒

พระนิพพาน เมื่อว่าโดยปริยายแห่งเหตุ (การณูปจารนัย) แล้วมี ๒ คือ

๑. สอุปาทิเสสนิพพาน

๒. อนุปาทิเสสนิพพาน

๑. สอุปาทิเสสนิพพาน หมายความว่า นิพพานที่เป็นไปกับขันธ์ ๕ คือ วิบาก และกัมมชรูปที่เหลือจากกิเลสทั้งหลาย ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่ ดังแสดงวจนัตถะว่า

(๑) กมฺมกิเลเสหิ อุปาทียตีติ = อุปาทิ (วา) อารมฺมณกรณวเสน ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อุปาทียตีติ = อุปาทิ

กรรมและกิเลสเหล่านี้ ย่อมยึดถือเอาขันธ์ ๕ คือ วิบาก และ กัมมชรูป ว่าเป็นของเรา ฉะนั้น ขันธ์ ๕ คือ วิบาก และ กัมมชรูปนี้ ชื่อว่า **อุปาทิ**

หรืออีกนัยหนึ่ง ตัณหาและทิฏฐิเหล่านี้ ย่อมยึดถือเอาขันธ์ ๕ คือ วิบาก และกัมมชรูป โดยการกระทำให้เป็นอารมณ์ของเรา ฉะนั้น ขันธ์ ๕ คือ วิบาก และกัมมชรูปนี้ชื่อว่า **อุปาทิ**

(๒) สิสฺสติ อวสิสฺสตีติ = เสโส, อุปาทิ จ เสโส จาติ = อุปาทิเสโส

ขันธ์ ๕ คือ วิบากและกัมมชรูป ชื่อว่า **เสสะ** เพราะยังเหลืออยู่จากกิเลส

ขันธ์ ๕ คือ วิบากและกัมมชรูป เหล่านี้ชื่อว่า **อุปาทิ** ด้วย ชื่อว่า **เสสะ** ด้วย เพราะถูกกรรมและกิเลสยึดถือเอาว่าเป็นของเรา หรือถูกตัณหาและทิฏฐิยึดถือเอา โดยการกระทำให้เป็นอารมณ์ และเป็นธรรมที่ยังเหลืออยู่จากกิเลส ฉะนั้น ขันธ์ ๕ คือวิบาก และกัมมชรูปเหล่านี้ ชื่อว่า **อุปาทิเสส**

หมายความว่า วิบากและกัมมชรูปที่วนเวียนอยู่ในวัฏฏสงสารเหล่านี้ ย่อมเกิดเกี่ยวเนื่องกันกับกิเลสอยู่เสมอ ครั้นเมื่ออรหัตตมรรคประหาณกิเลสทั้งหลายหมดสิ้นไปโดยไม่มีเหลือแล้ว แต่วิบากและกัมมชรูป ซึ่งเป็นผลของกิเลสเหล่านั้นยังเหลืออยู่ ฉะนั้น วิบากและกัมมชรูปนี้แหละ จึงได้ชื่อว่า อุปาทิเสส เมื่อว่าโดยปุคคลาธิษฐานแล้ว ก็ได้แก่ร่างกายของพระอรหันต์ที่ยังมีชีวิตอยู่นั้นเอง

(๓) สห อุปาทิเสเสน ยา วตฺตตีติ = สอุปาทิเสสา

นิพพานใด ย่อมเกิดพร้อมด้วยวิบากและกัมมชรูปที่เหลือจากกิเลสทั้งหลาย ฉะนั้น นิพพานนั้น ชื่อว่า **สอุปาทิเสส** ได้แก่ นิพพานที่พระอรหันต์ทั้งหลายเข้าไปรู้แจ้ง

ในข้อที่ว่า นิพพานที่เกิดขึ้นพร้อมด้วยวิบากและกัมมชรูปนั้น ไม่เหมือนกับจิตที่เกิดพร้อมด้วยเจตสิก มุ่งหมายเอาว่าวิบากและกัมมชรูปที่ยังเหลืออยู่นั้นเป็นเหตุให้รู้ถึงพระนิพพาน

๒. อนุปาทิเสสนิพพาน หมายความว่า นิพพานที่ไม่มีขันธ์ ๕ คือ วิบาก และกัมมชรูปเหลืออยู่ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ที่ปรินิพพานแล้ว ดังแสดงวจนัตถะว่า

นตฺถิ อุปาทิเสโส ยสฺสาติ = อนุปาทิเสโส

ขันธ์ ๕ คือ วิบากและกัมมชรูปที่เหลือไม่มีแก่นิพพานใด ฉะนั้น นิพพานนั้นชื่อว่า **อนุปาทิเสส**

ในการที่ว่า เมื่อว่าโดยปริยายแห่งเหตุแล้ว นิพพานมี ๒ อย่างนั้น หมายความว่า วิบาก กับกัมมชรูปยังคงเหลืออยู่ และไม่มีเหลืออยู่ ทั้ง ๒ นี้ เป็นเหตุให้รู้ถึงสภาวะของพระนิพพาน ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงทรงแสดงว่าพระนิพพานมี ๒ ตามเหตุดังกล่าวนั้น แต่ก็เป็นการแสดงโดยปริยายไม่ใช่โดยตรงทีเดียว

อนึ่ง สอุปาทิเสสนิพพานนั้น จะเรียกว่า **ทิฏฐธัมมนิพพาน** ก็ได้ เพราะพระ-อรหันต์ทั้งหลายผู้ซึ่งเข้าไปรู้แจ้งพระนิพพานนั้น ยังมีชีวิตอยู่ ยังไม่ได้ปรินิพพาน

อนุปาทิเสสนิพพาน จะเรียกว่า **สัมปรายิกนิพพาน** ก็ได้ เพราะ พระอรหันต์ทั้งหลายเมื่อปรินิพพานแล้ว จึงเข้าถึงพระนิพพานนั้น

การแสดงพระนิพพานทั้ง ๒ ที่เรียกว่า **สอุปาทิเสสนิพพาน** และ อนุปาทิเสส-นิพพาน นี้ เป็นการแสดงโดยอภิธรรมนัย

ส่วนการแสดงโดยสุตตันตนัยนั้น มีแจ้งอยู่แล้วในปุจฉาวิสัชนาโชติกะ หลักสูตรชั้นอาจารย์อภิธรรมกถิกะโท

นิพพาน มี ๓

๑. สุญญตนิพพาน

๒. อนิมิตตนิพพาน

๓. อัปปณิหิตนิพพาน

๑. สุญญตนิพพาน หมายความว่า ความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้นสูญสิ้นจากกิเลสและขันธ์ ๕ ไม่มีอะไรเหลืออยู่แล้ว ฉะนั้น จึงเรียกว่า สุญญตนิพพาน

๒. อนิมิตตนิพพาน หมายความว่า ความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้น ไม่มีนิมิตเครื่องหมาย รูปร่างสัณฐาน สีสันวรรณะอย่างใดเลย

ธรรมดารูปขันธ์นั้น ย่อมมีรูปกลาปเกิดรวมกันอยู่ ฉะนั้น รูปร่างสัณฐาน สีสันวรรณะจึงปรากฏได้ ส่วนนามขันธ์ ๔ แม้ว่า รูปร่างสัณฐาน สีสันวรรณะ ปรากฏไม่ได้

เหมือนรูปขันธ์ก็จริง แต่ความเกิดสืบต่อกันของนามขันธ์ ทั้ง ๔ นี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและปรจิตตวิชานนอภิญญาลาภีบุคคลทั้งหลายย่อมเห็นได้ด้วยปัญญา คล้ายกับว่า นามขันธ์ ๔ เหล่านั้น มีรูปร่าง สัณฐาน ฉะนั้น จึงมีนิมิตเครื่องหมาย ส่วนความเป็นอยู่ของพระนิพพานไม่เป็นเช่นนั้นแม้แต่ประการใดเลย ฉะนั้น จึงได้ชื่อว่า **อนิมิตตนิพพาน**

๓. **อัปปณิหิตนิพพาน** หมายความว่า ความเป็นอยู่ของพระนิพพานนั้นไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยโลภะ และไม่มีตัณหาที่เป็นตัวต้องการอยู่ในนิพพานนั้น อธิบายว่า สังขตธรรมทั้งหลาย ที่เป็นรูปก็ตาม นามก็ตาม ต้องมีสภาพปณิหิตะ คือ มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยโลภะ หรือมีตัณหา ทั้ง ๒ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือทั้ง ๒ อย่าง แม้ว่าโลกุตตรจิตเจตสิกเหล่านี้ จะไม่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยโลภะ และไม่มีตัวตัณหาก็จริง แต่ก็ยังไม่พ้นจากความเป็นปณิหิตธรรม เพราะต้องเกิดอยู่กับบุคคล ส่วนนิพพานนั้นไม่ได้เกิดอยู่ภายในบุคคล เป็นธรรมภายนอกโดยส่วนเดียว ฉะนั้น จึงชื่อว่า **อัปปณิหิตะ**

ความปรารถนาพระนิพพานที่จัดว่าเป็นวิภวตัณหา

ผู้ที่ไม่เข้าใจในสภาวะความเป็นอยู่ของพระนิพพานดีพอ เมื่อได้ยินว่า พระนิพพานนั้นไม่มีความทุกข์กายทุกข์ใจแต่ประการใด มีแต่ความสุขล้วนๆ เพราะเป็นธรรมที่พ้นจากโลกเช่นนี้แล้วก็เกิดความอยากได้พระนิพพาน เพราะต้องการความสุขกายสุขใจที่ไม่เกี่ยวกับโลก และไม่ต้องการความเกิด แก่ เจ็บ ตาย แต่คิดไม่ถึงว่า สภาพความไม่เกิดของพระนิพพานนั้นคืออะไร? (ธรรมดาความสุขกายสุขใจจะเกิดขึ้นโดยไม่เกี่ยวกับการเกิดเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม ที่อยู่ในโลกนั้นไม่มี)

ฉะนั้น ความปรารถนาพระนิพพานของบุคคลจำพวกนี้จัดเป็น **วิภวตัณหา**

จบ นิพพานปรมัตถ์

ปัญหาในนิพพานปรมัตถ์

๑. ท่านกล่าวว่า ธรรมชาติที่สงบจากกิเลสและขันธ์ ๕ นั้น ชื่อว่า นิพพาน เพราะเหตุใด เป็นธรรมพวกไหน เข้าไปรู้แจ้งด้วยญาณอะไร เป็นอารมณ์โดยตรงของธรรมพวกไหน? ให้อธิบายและยกหลักฐาน พร้อมทั้งคำแปลประกอบด้วย

๒. ให้แปลคาถาดังต่อไปนี้ พร้อมด้วยอธิบายโดยเฉพาะๆ

ปทมจฺจุตมจฺจนฺตํ อสงฺขตมนุตฺตรํ

นิพพานมิติ ภาสนฺติ วานมุตฺตา มเหสโย

๓. คำว่า นิพพาน เมื่อตัดออกแล้วมีกี่บท? และให้แสดงความหมายของบทนั้นๆ ด้วย และจงแปลในวจนัตถะดังต่อไปนี้

วินติ สํ สิพฺพตีติ = วานํ

วานโต นิกฺขนฺตนฺติ = นิพฺพานํ

๔. ตัณหา ชื่อว่า วานะ เพราะเหตุใด และที่ตั้งชื่อว่า นิพพาน นั้น ก็ยกตัณหาขึ้นเป็นประธานอยู่ในชื่อนั้น ดูๆ ก็ไม่น่าจะเป็นชื่อของธรรมที่ประเสริฐ แต่ชื่อนิพพานนี้เป็นชื่อของธรรมอันประเสริฐ ฉะนั้น อยากทราบว่าเป็นไปได้เพราะเหตุใด? ให้อธิบาย

๕. พระนิพพาน เมื่อว่าโดยสภาวลักขณะแล้ว มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? ให้แสดงความหมายของสภาวลักขณะนั้นด้วย

๖. ให้แสดงความแตกต่างกันระหว่าง สอุปาทิเสสนิพพาน กับอนุปาทิเสสนิพพาน และจงจำแนกนิพพานทั้ง ๒ อย่างนี้โดยบุคคล

๗. คำว่า **อุปาทิ** มีในบทว่า **สอุปาทิเสสนิพพาน** นั้น องค์ธรรมได้แก่อะไร จัดเป็นขันธ์ได้เท่าใด?

๘. ให้แสดงความหมายในนิพพานทั้ง ๒ คือ **ทิฏฐธัมมนิพพาน** และ **สัมปรายิก-นิพพาน**

๙. นิพพาน เมื่อว่าโดยอาการที่เป็นอยู่แล้วมีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? และให้แสดงความหมายของนิพพานนั้นๆ โดยสังเขป

๑๐. บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า ผู้ที่ยังมีความยินดีในการเกิดอยู่นั้น ไม่ควรปรารถนานิพพาน ประการหนึ่ง บัณฑิตบางพวกก็กล่าวว่า ผู้ที่ยังไม่เบื่อในร่างกายของเรา

และของคนอื่นนั้น ก็ไม่ควรปรารถนานิพพาน และบัณฑิตบางพวกก็กล่าวว่า ผู้ที่ยังมีความยินดีพอใจใน รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส คิดนึก อยู่นั้น ก็ยังไม่ควรปรารถนานิพพาน คำกล่าวเหล่านี้มีเหตุผลอย่างใด? ให้อธิบายคำพูดทั้ง ๓ ข้อนี้โดยเฉพาะๆ

๑๑. ธรรมดา จิต เจตสิก นั้น ไม่มีรูปร่างสัณฐาน สีสันวรรณะ เหมือนกับร่างกายของสัตว์อยู่แล้ว ฉะนั้น จิต เจตสิก เหล่านี้จะเรียกว่า อนิมิตตนิพพาน จะได้หรือไม่? ให้อธิบาย

๑๒. อรหัตตผลจิตและเจตสิกที่ประกอบนี้ เป็นธรรมที่พ้นจากโลกทั้ง ๓ ไม่ใช่เป็นอารมณ์ของตัณหา ไม่ได้ประกอบกับตัณหา และผู้ที่เป็นเจ้าของจิตนั้นก็ไม่มีกิเลสแล้ว แต่ทำไมอรหัตตผลจึงเรียกว่า อัปปณิหิตนิพพาน ไม่ได้? ให้อธิบาย

๑๓. ให้แสดงองค์ธรรมในบทดังต่อไปนี้

๑) สุญฺญต ๒) นิมิตฺต ๓) ปณิหิต

๑๔. ในขณะที่เข้าผลสมาบัติอยู่นั้น มีความรู้สึกคล้ายกับได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ได้รส ได้ถูกต้อง ได้นึกคิด หรือไม่? ให้อธิบายตามความเข้าใจของท่านให้ถูกหลัก

๑๕. ความปรารถนาพระนิพพาน ที่จัดเป็นวิภวตัณหาได้นั้น เป็นอย่างไร? ให้อธิบาย

๑๖. จงแสดงภาพนิพพานปรมัตถ์ ๖ หรือ ๕ มาโดยลำดับ

จบ ปัญหาในนิพพานปรมัตถ์

จบ

หลักสูตรชั้นจูฬอาภิธรรมิกะตรี

ทัศนคติธรรม

จาก ท่านอาจารย์ พระสัทธัมมโชติกะฯ

" ...ธรรมดาของดีมีค่าสูงนั้น ย่อมรักษาได้ยาก ต้องอาศัยผู้ที่เข้าใจในการรักษา มีความสนใจ และต้องเป็นผู้มีบุญบารมี ครบลักษณะทั้ง ๓ อย่างนี้แล้วจึงจะสามารถรักษาสิ่งมีค่านั้นให้ดำรงอยู่ได้ถาวร ไม่สูญหาย ถ้าขาดผู้ที่มีคุณสมบัติดังกล่าวมานี้ สมบัติที่มีค่าเหล่านั้นก็จะค่อยๆ สูญหายไป...

....ในปัจจุบันนี้ ระเบียบประเพณีที่ดีงาม และวิชาความรู้ในด้านพุทธศาสนาก็ค่อยๆ สูญหายไปไม่ใช่น้อย ทั้งนี้ก็**เป็นเพราะหมู่ชนในประเทศนั้น ๆ ขาดความรู้ ความเข้าใจ หรือขาดความเอาใจใส่ต่อการรักษาหรือไม่มีบุญวาสนาที่จะรักษาเอาไว้ได้นั้นเอง..."**

คำนำใน ปรมัตถโชติกะ มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕ เล่ม ๒

".....การศึกษาเล่าเรียนในวิชาต่างๆ ก็เช่นเดียวกัน ผู้ศึกษาจำเป็นจะต้อง**จับหลัก**วิชานั้นๆ ให้ได้เสียก่อน แล้วต่อไปจึงค่อยขยายข้อความอธิบายให้กว้างขวางพิสดารออกไปเท่าใดๆ ก็ได้ นักศึกษาที่จับหลักไว้ได้แล้ว จะไม่รู้สึกลำบากใจอย่างใดเลย..."

คำนำ ในปรมัตถโชติกะ หลักสูตรจูฬอาภิธรรมิกะโท

"...ปริยัติศาสนา ย่อมเป็นส่วนที่สำคัญยิ่งประการหนึ่ง ในอันที่จะจรรโลงพระพุทธศาสนาให้สถิตเสถียรถาวร และเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นต่อไปในอนาคตกาล นับตั้งแต่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานเป็นต้นมา ถ้าพระเถรานุเถระทั้งหลายไม่สนใจในการศึกษาเล่าเรียนท่องบ่นพุทธวจนะ และอรรถกถาสืบต่อกันมาแล้ว พระพุทธศาสนาก็ไม่อาจสืบต่อกันมาจนถึงทุกวันนี้ ถ้าการเป็นดังนั้น บรรดาประชาชนทั้งหลายที่เกิดมาในสมัยหลังจากพุทธปรินิพพานแล้วมาก็ไม่อาจรู้จักพระพุทธศาสนา**ไม่มีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนธรรมะในพระพุทธศาสนา เมื่อไม่ได้ศึกษาธรรมะในพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ย่อมจะหันไปนิยมนับถือลัทธิต่าง ๆ อันมิใช่พระพุทธศาสนา ซึ่งจะกระทำให้วัฏฏะของบุคคลทั้งหลายเหล่านั้นไม่มีสิ้นสุด** อันเป็นที่น่าสงสารเวทนาและน่าเสียดายเป็นอย่างยิ่ง"

คำปรารภเบื้องต้นใน ธัมมสังคณีสรูปัตถนิสสยะ

"...การที่กล่าวว่า **ปริยัติศาสนา** เป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ก็เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเทศนาไว้ ใน ปัญจังคุตตรพระบาลี (ปัญจกนิบาต จตุตถปัณณาสก์ สัทธัมมวัคค) ว่า

ปญฺจิเม ภิกฺขเว ธมฺมา สทฺธมฺมสฺส ฐิติยา อสมฺโมสาย อนนฺตรธานาย สำวตฺตนฺติ กตเม ปญฺจ? อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขู สกฺกจฺจำ ธมฺมำ สุณนฺติ สกฺกจฺจำ ธมฺมำ ปริยาปุณนฺติ สกฺกจฺจำ ธมฺมำ ธาเรนฺติ สกฺกจฺจำ ธตานำ ธมฺมานำ อตฺถำ อุปปริกฺขนฺติ สกฺกจฺจำ อตฺถมญฺญาย ธมฺมมญฺญาย ธมฺมานุธมฺมำ ปฏิปชฺชนฺติฯ

แปลเป็นใจความว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้แล ที่เป็นเหตุให้พระสัทธรรม คือ คำสั่งสอนของพระตถาคต อันได้แก่ ปิฎกทั้ง ๓ และอรรถกถาตั้งมั่น และเจริญรุ่งเรืองไม่สูญหาย ธรรม ๕ ประการนั้นคือ

๑. ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในศาสนานี้มีความสนใจใน **การสดับตรับฟังจดจำ** พระไตรปิฎก อรรถกถา ประการหนึ่ง

๒. มีความสนใจใน **การศึกษาเล่าเรียน** พระไตรปิฎก อรรถกถา ประการหนึ่ง

๓. มี **ความทรงจำ** ข้อธรรมที่สำคัญๆ ในพระไตรปิฎก อรรถกถาไว้ได้ประการหนึ่ง

๔. มีความสนใจ **พิจารณา** เนื้อความข้อความที่สำคัญๆ อันตนทรงจำไว้ได้นั้นว่า มีความหมายอย่างไรโดยถูกต้องประการหนึ่ง

๕. มีความสนใจ**ปฏิบัติตาม**หลักธรรมนั้นๆ เพื่อประสบธรรมรส และอรรถรสประการหนึ่ง

รวมธรรมทั้ง ๕ ประการนี้แล ที่เป็นเหตุให้พระสัทธรรม คือ คำสั่งสอนของตถาคต อันได้แก่ ปิฎกทั้ง ๓ และอรรถกถาตั้งมั่น และเจริญรุ่งเรืองไม่สูญหาย

....อนึ่ง ธรรม ๕ ประการนี้ เมื่อได้พิจารณาโดยถ่องแท้แล้ว จะเห็นได้ว่า ย่อมรวมอยู่ในธุระ ๒ ประการ คือ **คันถธุระ** และ**วิปัสสนาธุระ** เท่านั้น กิจการอื่นๆ แม้เป็นกิจการอันเกี่ยวด้วยพระพุทธศาสนาก็ตาม แต่พระพุทธองค์มิได้ทรงแสดงไว้ในธรรม ๕ ประการที่เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาตั้งมั่น และเจริญรุ่งเรืองแต่ประการใด ทั้งนี้ก็เพราะว่ากิจการอื่นๆ นอกจากธรรม ๕ ประการนี้ พระพุทธองค์มิได้ทรงถือว่าเป็นข้อสำคัญในพระพุทธศาสนาเลย เพราะการงานอื่นๆ นอกจากนี้ก็เป็นเพียงแต่ ปริมาณของพระพุทธศาสนาเท่านั้น ฉะนั้น พุทธศาสนิกชนทั้งหลายผู้ที่กำลังใฝ่ใจในกิจการอื่นๆ นอกจากธรรม ๕ ประการนี้ ควรจะได้หันมาพิจารณาช่วยเหลือรับภาระในธรรม ๕ ประการนี้ เพื่อให้ตรงตามพุทธประสงค์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นพระบรมศาสดาแห่งเราทั้งหลาย..."

คำปรารภเบื้องต้น ใน ธัมมสังคณีสรูปัตถนิสสยะ

รายนามผู้อุปถัมภ์พิมพ์หนังสือ ปริจเฉทที่ ๑-๒-๖

๑. คุณประหยัด - คุณสุธัญญา บุญสูง	๑๐,๐๐๐ บาท
๒. คุณกฤติ ปัญยารชุน	๑๐,๐๐๐ บาท
๓. คุณรัตนาพร ศิริจิตร	๑๐,๐๐๐ บาท
๔. คุณจตุพันธ์ บุญสูง	๑๐,๐๐๐ บาท
๕. พระมหาธัญญะ กิจจธโร	๖,๐๐๐ บาท
๖. พลโทนาวีร์ - คุณเสริมสุข ปัทมสถาน	๖,๐๐๐ บาท
๗. ครอบครัว คุณแม่สองค์ ควรทรงธรรม	๕,๐๐๐ บาท
๘. คุณแม่บุญรอด - คุณวรนุช วาณิช	๕,๐๐๐ บาท
๙. คุณพันธ์ทิพย์ รามสูต	๕,๐๐๐ บาท
๑๐. คุณวรชัย สือจันทา	๔,๔๐๐ บาท
๑๑. ด.ช.จารุกิตติ จงเจริญกิจการ	๔,๐๐๐ บาท
๑๒. คุณสุรศักดิ์ เศรษฐวงศ์	๓,๖๐๐ บาท
๑๓. ครอบครัว คุณไพศาล - คุณซิวจิง ควรทรงธรรม	๓,๐๐๐ บาท
๑๔. คุณแม่เบรนด้า - คุณปัทมา - คุณปิยวุฒิ สุวรรณจินดา	๓,๐๐๐ บาท
๑๕. คุณพิษณุ ปิติฤกษ์	๓,๐๐๐ บาท
๑๖. ดร.สุธรรม ทองเทียนชัย	๓,๐๐๐ บาท
๑๗. นักศึกษา ชั้นจูฬเอก รอบบ่ายวันจันทร์ถึงศุกร์	๓,๐๐๐ บาท
๑๘. คุณพรทิพา และครอบครัว ควรทรงธรรม	๒,๐๐๐ บาท
๑๙. นักศึกษาจูฬเอกรอบบ่าย จันทร์ - ศุกร์ ปี พ.ศ. ๒๕๕๖	๒,๐๐๐ บาท
๒๐. คุณหรรษา แตงแดง	๒,๐๐๐ บาท
๒๑. คุณจินนัดดา มิลินทะเลข	๒,๐๐๐ บาท
๒๒. คุณวิศิษฐ์ ชัยสุวรรณ	๒,๐๐๐ บาท
๒๓. คุณบุญส่ง - คุณม่วย - คุณวรรณา - คุณจ้อย - คุณบุญมี - คุณเน้ย ทรงสมบัติชัย	๑,๕๐๐ บาท

๒๔. คุณสิรินภา เจริญวัฒนมงคล ๑,๑๐๐ บาท

๒๕. คุณสุรเดช สือจันทา ๑,๑๐๐ บาท

๒๖. คุณมนูญ - คุณนงนารถ เดชณรงค์ ๑,๐๐๐ บาท

๒๗. พ.ญ.นิสิตา จึงเจริญสูงยิ่ง ๑,๐๐๐ บาท

๒๘. อาจารย์สุมาลัย พาณิชย์กุล ๑,๐๐๐ บาท

๒๙. คุณใจทิพย์ ควรทรงธรรม ๑,๐๐๐ บาท

๓๐. คุณสุนีย์ สันตโยดม และครอบครัว ๑,๐๐๐ บาท

๓๑. พระมหาสุชาติ ถิรญาโณ ๑,๐๐๐ บาท

๓๒. คุณอัญศุมาลี ทองพุ่ม ๑,๐๐๐ บาท

๓๓. อาจารย์ชูศรี บูรณ์ทอง ๑,๐๐๐ บาท

๓๔. พระอาจารย์สุทิน ทินฺนาโภ ๑,๐๐๐ บาท

๓๕. คุณสุวรรณี จิตตภักดีบดินทร์ ๑,๐๐๐ บาท

๓๖. คุณจันทนี ฉัตรศิริเวช ๑,๐๐๐ บาท

๓๗. คุณนันท์ณภัทร คาก้า ๑,๐๐๐ บาท

๓๘. คุณบุญยภัทร์ วณิชพันธ์ ๑,๐๐๐ บาท

๓๙. คุณอุดมพร สิรสุทธิ์ ๑,๐๐๐ บาท

๔๐. คุณไพโรจน์ - คุณพิมลรัตน์ - คุณอังคณา สถาวรวงศ์ ๑,๐๐๐ บาท

๔๑. คุณเมตตา เสรีวิวัฒนา ๑,๐๐๐ บาท

๔๒. คุณกันต์กนิษฐ์ จงยิ่งยศ ๑,๐๐๐ บาท

๔๓. คุณสุภาพรรณ เดโชพลชัย ๑,๐๐๐ บาท

๔๔. คุณกุสุมาลย์ เลิศฤทธิ์ ๑,๐๐๐ บาท

๔๕. พระอาจารย์บัณฑิต ญาณธีโร ๑,๐๐๐ บาท

๔๖. ศาสตราจารย์ ดร.ณัฐนันท์ สินชัยพาณิช ๑,๐๐๐ บาท

๔๗. คณะศิษย์วัดจากแดง ๘๕๐ บาท

๔๘. คุณยายเล็ก - คุณยายฉวี ๗๐๐ บาท

๔๙. นักศึกษา ชั้นจูฬตรี รอบบ่ายวันจันทร์ถึงศุกร์ ๕๔๐ บาท

๕๐. คุณแม่เซี้ยมเอ็ง บุษราคัมตระกูล ๕๐๐ บาท

๕๑. คุณอรวรรณ วิเศษสมวงศ์ ๕๐๐ บาท
๕๒. คุณเอี่ยม - คุณจินดา พูนเพิ่มศิริ ๕๐๐ บาท
๕๓. คุณผาณิตชา ณ ลำปาง ๕๐๐ บาท
๕๔. คุณมาริษา ฐิติกุล ๕๐๐ บาท
๕๕. คุณเอกชัย อึ้งอร่าม ๕๐๐ บาท
๕๖. คุณสุภาวดี อึ้งรังษี ๕๐๐ บาท
๕๗. คุณอรจิรา เดียววนิช ๕๐๐ บาท
๕๘. คุณชัยโรจน์ เหลืองอรุณศิริ ๕๐๐ บาท
๕๙. คุณกุญช์ฐานิฏฐ์ แสวงสุข ๕๐๐ บาท
๖๐. คุณนวลฉวี สีดา ๕๐๐ บาท
๖๑. พระปณต คุณวฒฺโฑ ๕๐๐ บาท
๖๒. คุณลัดดาวัลย์ วิสุทธิบัณฑิต ๕๐๐ บาท
๖๓. คุณสุณี เตชะเสนีย์ ๕๐๐ บาท
๖๔. ทพญ.รัตนาวดี บุปผาเจริญสุข ๕๐๐ บาท
๖๕. คุณสุภาพร คูวัฒนาถาวร ๕๐๐ บาท
๖๖. คุณศิริวรรณ กฤษณสมิต ๕๐๐ บาท
๖๗. คุณยายสิริ เมฆสกุล ๕๐๐ บาท
๖๘. คุณสมศรี ธีรกำจาย ๕๐๐ บาท
๖๙. พระอาจารย์ชัยยุทธ ชยยุทโธ ๕๐๐ บาท
๗๐. นักศึกษา ชั้นจูพัตรี รอบบ่ายวันจันทร์ถึงศุกร์ ๔๖๐ บาท
๗๑. คุณณัฐพร จงกลการพาณิชย์ ๔๐๐ บาท
๗๒. คุณบังอร อรรถเวทยวรวุฒิ ๓๑๐ บาท
๗๓. ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม ๓๐๐ บาท
๗๔. คุณจิราภรณ์ เกียรติไพบูลย์ ๓๐๐ บาท
๗๕. คุณปณิชา บุษราคัมตระกูล ๓๐๐ บาท
๗๖. คุณวิไล บุษราคัมตระกูล ๓๐๐ บาท
๗๗. คุณแม่ชีวิไล อมรวาที ๓๐๐ บาท

๗๘. คุณวิษณุ สุภานันท์ ๒๔๐ บาท

๗๙. คุณสุรภี ทองเกษม ๒๐๐ บาท

๘๐. คุณนราสรณ์ ตันติยาภรณ์เจริญ ๒๐๐ บาท

๘๑. คุณพิมพ์ศิริ ลายทอง ๒๐๐ บาท

๘๒. คุณอัณชณา โสดา ๒๐๐ บาท

๘๓. คุณทัศนีย์ เลิศโชติกุล ๒๐๐ บาท

๘๔. คุณสุวิมล ชีวรจเลข ๒๐๐ บาท

๘๕. อาจารย์ธนเดช เพ็ญทวี ๒๐๐ บาท

๘๖. คุณจงกลนี วิทยสหมุนี ๒๐๐ บาท

๘๗. คุณรัตนาพร เจริญพงศ์ ๒๐๐ บาท

๘๘. คุณกัณธิมา บุญลือ ๒๐๐ บาท

๘๙. คุณสุชิราภรณ์ บริสุทธิ์ อุทิศส่วนกุศลให้ ๒๐๐ บาท
คุณพ่อมหาวรรณนิมิตร บริสุทธิ์

๙๐. คุณสมคิด บุญมา ๑๖๐ บาท

๙๑. คุณก่อพงษ์ - คุณสุดารัตน์ อมรพิทักษ์พันธ์ ๑๐๐ บาท

๙๒. คุณสมหมาย พสุธานันท์ ๑๐๐ บาท

๙๓. คุณจรูญ ดิษเกษม ๑๐๐ บาท

๙๔. คุณเสาวนีย์ เตชะเสนีย์ ๑๐๐ บาท

๙๕. คุณธัญทิพย์ นิรันดร์รัฐโชค ๑๐๐ บาท

๙๖. พอ.สุนทร คงเจริญหลาย ๑๐๐ บาท

๙๗. คุณอารีพร ลาวัลย์ประเสริฐ ๑๐๐ บาท

๙๘. คุณผาสุก กฤษณสมิต ๑๐๐ บาท

๙๙. คุณนวพร ทองศรีเพชร ๕๐ บาท

๑๐๐. คุณจุฑาทิพย์ แก้วดอนรี ๕๐ บาท